कृतं तीव्रं तपो येन
लब्धं ज्ञानं महेश्वरात् ।
सर्वं व्याकरणं प्रोक्तं
तस्मै पाणिनये नमः ॥

The sage who practised austere penance, procured knowledge from the Great Lord and promulgated the entire science of Grammar, to that PĀṆINI our obeisance.

PUBLISHER'S NOTE

Professor Max Muller proclaimed years ago that if one wants to understand the best of religion, philosophy, language and spiritual knowledge in its finest sense, he should study the Vedic lore and Sanskrit literature. Mr. Peter Brook, the internationally known author, who recently visited India, declared that he is in mad love with Mahābhārata as it provides bold answers to all problems facing humanity then and now. The discourses among Lord Kṛṣṇa, Bhīṣma, Nārada, Udhiṣṭhira provide the clue to the solution to any problem a human being can face, anywhere, anytime. The great German poet Goethe literally danced with joy after reading Śākuntalam by the great Sanskrit poet Kālidāsa. If one wants an access to, and to enjoy, all the literary and philosophical treasures of ancient India, in their true and original beauty and colour, one should study Sanskrit.

Professor Mahesh M. Mehta, Professor of Religious Studies, Windsor University, Canada, realised the importance of having a self-study volume which can introduce Sanskrit to English-knowing Sanskrit-learners. Through direct experience in an English-speaking country, he has naturally understood the best approach of presentation for such a volume. It is fortunate that he prepared this book and permitted us to publish it.

We are thankful to the Ministry of Education and Social Welfare, Government of India, New Delhi, for their encouragement and assistance in the publication of this book, which we do hope will serve the lovers of Sanskrit in the international community.

I should place on record our sense of appreciation and gratitude to Dr. Gautam Patel and Dr. Rajendra Nanavati, eminent teachers and lovers of Sanskrit, who helped us in the production of the book all throughout.

We thank M/s Parijat Printery who undertook this printing work mostly out of the love for Sanskrit.

We do hope that this effort to introduce Sanskrit to the English-speaking world would prove useful and handy and be welcomed by Sanskrit lovers.

Ishwarbhai Patel
(President)

Maharshi Academy
of Vedic Sciences
41, Shyamal,
Ahmedabad-380 015
INDIA

ACKNOWLEDGMENT

It gives me a sepcial pleasure to express my thankfulness to my friend, Professor Rajendra I. Nanavati, Reader, M. S. University of Baroda for his sincere efforts in carrying out the publication of this book I also wish to thank my other friends, particularly Dr. Gautam V. Patel, Head, Department of Sanskrit, St. Xavier's College, Ahmedabad, for all the help; and Parijat Printery for their prompt execution of the printing of the book.

I am indeed very grateful to Professor Madhav Deshpande for his Foreword to this book.

I am also beholden to the Ministry of Education and Social Welfare, Government of India for their grant to publish this *Introduction to Sanskrit*, and to Maharshi Academy of Vedic Sciences, Ahmedabad-15, for undertaking the responsibility of its publication.

Windsor, Canada **Mahesh Mehta**

1983

FOREWORD

It gives me great pleasure to welcome Professor Mahesh Mehta's *Girvāṇa – Bhāratī*. It has been written by a scholar who comes from India and was trained in India, and who has been engaged in teaching Sanskrit in North America for more than a decade. Professor Mehta combines his authentic expertize in Sanskrit with a full understanding of the specific problems and needs of the North American students.

The traditional teaching materials from India were produced with a traditional Indian student in mind and these relied heavily on the rules and the teminology of Pāṇini's grammar. The older Westen grammars of Sanskrit, on the other hand, were aimed at a student who was mostly a linguist familiar with Indo-European linguistics and the traditions of Classical Greek and Latin grammars. The best of these older Western sources such as Whitney's *Sanskrit Grammar* are so extensive that they cannot be effectively used for an introductory class.

Professor Mehta's book is especially sensitive to the needs of the beginning student, who is more interested in learning Sanskrit as a language, rather than as part of a program in historical linguistics. He has given judiciously worded gammatical explanations, without dragging the beginning student into the thick forest of disputes which occupy the careers of traditional Sanskrit grammarians and western linguists working on Sanskrit.

By abandoning the use of romanized Sanskrit and by introducing the Devanāgarī script at the very outset, the book helps a student to quickly get into the authentic atmosphere of Sanskrit. The pictures which are provided in several lessons are very important for a North American reader. They help a student to see the meaning of Sanskrit words through Indian eyes, as it were, and help not to interpret these words purely within his western context. This is especially true for words which express

notions which are distinctively Indian. The pictures also offer the teacher an opportunity to use them for the purpose of conversational practice The book rightly focuses on the more frequently used types of nouns, *sandhi* rules, and the thematic verb conjugations (1, 4, 6 and 10) In general, it introduces about half of the Sanskrit grammar Any elementary introductory book such as this runs the risk of being incomplete on many details (such as the more subtle aspects of the case-system), and the teacher using such a book is expected to provide these additional explanations, depending on the particular background and intersts of his students. A significant feature of this book is the Literature Section in part II. Few elementary books provide such extensive reading materials. Professor Mehta provides a selection of passages from classical sources as well as stories and conversations written by himself to suit the level of grammar learned by the students. This introduces the beginning student to the language of the classical literature, as well as to modern Sanskrit which uses many new coinages to express new ideas, e.g *hima-mānava* 'snow-man', and *samāja-kārya-s'astra* 'science of social work' The book also provides numerous useful tables and a vocabulary classified under various grammatical and lexical categories.

I congratulate Professor Mehta for his successful completion of this very useful and much-needed text I hope that a sister volume to this *sarvānga-sundara Girvāna-Bharatī*, dealing with the remaining grammar, will be published in the not-too-distant future

Madhav Deshpande

Ann Arbor, Michigan

Professor, Department of Linguistics, The University of Michigan

CONTENTS

PART I : INTRODUCTION

GRAMMAR

PART II : LITERATURE

Lesson Page

गीर्वाण-भारती

PART I

INTRODUCTION
GRAMMAR

PART I

INTRODUCTION

LESSON I

ALPHABET

Sanskrit in its broader sense is the oldest and the most sacred language of India and the matrix of the Indo-Āryan languages of Northern India. It belongs to the Indo-European family of languages and as such bears affinity with the classical languages of the West, such as Greek and Latin. The vast bulk of India's religious and philosophical, epic and classical, secular and technical literatures is embodied in Sanskrit. Sanskrit is thus a most important vehicle for the knowledge and understanding of the composite culture of India. It is figuratively called *Gīrvāṇa-Bhāratī*, 'the language or speech of the gods'.

In its narrower sense, Sanskrit means 'refined, cultivated, systematized' and refers especially to the classical language which is developed from the original Vedic language. It was fixed and standardized by Pāṇini (c. 4 cent. B C.), the author of *aṣṭādhyāyī* and the founder of the system of Sanskrit Grammar, a most notable linguistic achievement of ancient times which merits our investigation. It came to be accepted as a norm by all the later generations of poets and writers. The term 'Sanskrit', applied to the language of the learned, brings out its distinction from the Prākrit languages, which are derived from the original language as well as from the popular dialects of old.

The syllabic script in which the Sanskrit alphabet is generally written is properly called *Nāgarī*, 'that which was current in the cities (*nagara*)' probably of a whole area in the west in the middle of the eighth century A. D.. The *Nāgarī* was popularly called *Deva-nāgarī*, which means the script for the language which was prevalent in the cities of the gods, i. e. the early Āryan settlements.

The Sanskrit alpnabet consists of fortysix letters (*varna*) having a clear division of vowels (*svara*) and consonants (*vyañjana*). The vowels, thirteen in number, are divided into short and long, अ, इ, उ, ऋ, ऌ, are short (*hrasva*), आ, ई, ऊ, ॠ are long (*dirgha*), ऌ is always short Diphthongs ए (अ + इ), ऐ (अ + ए), ओ (अ+उ), औ (अ+ओ) are long There are thirtythree consonants divided into five groups according to the organs of their articulation Study the chart very carefully for the details about the consonants, it is self-explanatory SA in the chart means slightly aspirated A vowel can be pronounced by itself, whereas a consonant needs the support of a vowel Hence a consonant is indicated by a slanting nether stroke (्), and the vowels following the consonants are indicated by the special signs attached to the consonants A vowel or a consonant accompanied by a vowel is called a syllable (*aksara*)

क् + अ	= क	= ka
क् + आ	= का	= kā
क् + इ	= कि	= ki
क् + ई	= की	= kī
क् + उ	= कु	= ku
क् + ऊ	= कू	= kū
क् + ऋ	= कृ	= kṛ (pronounced as kri)*
क् + ॠ	= कॄ	= kṝ
क् + ऌ	= कॢ	= kḷ
क् + ए	= के	= ke
क् + ऐ	= कै	= kai
क् + ओ	= को	= ko
क् + औ	= कौ	= kau

* Though 'ri' sound in 'kṛpā' and 'kriyā' for instance is the same kr' and 'kri should be distinguished in writing kr = क् + ऋ = कृ, kri = क् + र् + इ = क्रि

The various signs in kā, kū, kṛ etc. used for transliterating Sanskrit into Roman script are called diacritical marks.

क, का, कि, की etc. together make a garland of letters (*varṇamālā*) Take other consonants and practise writing them with the various vowel signs. Note र् + उ = रु, र् + ऊ = रू.

Besides these there is one more consonant letter ळ. It often occurs in the Vedic Sanskrit in place of ड, as in अग्निम् ईळे (for ईडे). ळ्ह also occurs in conjunction with ह and stands for ढ. मीळ्हुषे is मीढुषे. These do not appear in the classical Sanskrit. However, in the modern Indian languages such as Gujarātī or Marāṭhī the final ल of Sanskrit words is generally changed into ळ.

The letters are homogeneous (*savarṇa*) or heterogeneous (*a-savarṇa*). Those, whose place of pronunciation and the effort required to pronounce them are equal, are called savarṇa or similar and those, which are different in these respects, are called a-savarṇa or dissimilar. Thus, क and ग are similar letters and क and च are dissimilar ones.

The five consonants, ङ्, ञ्, ण्, न्, म् are called nasals. The first three, ङ् ञ्, ण् do not occur in the beginning of a word.

Every letter represents a particular sound of its own and therefore in Sanskrit there are no specific names given to the letters of the alphabet as in Greek or Arabic. Sometimes the suffix 'कार' is added to denote a particular letter. अ-कार is the letter अ, म-कार is the letter म.

The letters constitute a word (*śabda*), which is meaningful A word which has taken grammatical terminations for nouns and verbs is called a *pada* Such a pada or padas consitute a sentence (*vākya*. Only those padas which are grammatical units are capable of being used in a sentence.

Read and romanize the following words :

जल
कमल
गगन
जनक
उपवन
राम
शारदा
सागर
रामायण
महाभारत
छाया
बाला
पाठशाला
ऋषि
हरि
अनिल
विमान
हिमालय
शिशु
दीन
भगिनी
रमणीय
मातुल
वायुयान
साधु

मधुर
भूप
कूप
मातृ
गुरु
पितृ
भूषण
देव
वेद
गणेश
मेरु
सेतु
नारिकेल
मेक
रूढिः
मरुभूमिः
तैलरथ
ऐरावत
अशोक
आमोदः
औषध
नौका
भगवत्
सरस्
ऋण

ANUSVĀRA : Vowels may be without a nasal sound (*an-anunāsika*) or with a nasal sound (*anunāsika*). The nasalization of the vowel is represented by a sign called *anusvāra* which is a dot (ं) placed above it

If an anusvāra is followed by any of the first four consonants in the five groups, it actually stands for the nasal of the same class to which the following consonant belongs. Strictly speaking, in Sanskrit, the nasal consonant should be clearly written; the anusvāra written for these nasals is only optional.

अंग = अङ्ग = aṅga

मंच = मञ्च = mañca

दंड = दण्ड = daṇḍa

दंत = दन्त = danta

पंपा = पम्पा = pampā

But if the nasal sound is followed by the semivowels (य्, र्, ल्, व्), sibilants (श्, ष्, स्) and aspirate (ह्), it is invariably indicated by the anusvāra (ṃ). In fact, the proper function of the anusvāra is to represent the nasal sound before these consonants; the anusvāra here is unchangeable.

अंश = aṃśa

हंस = haṃsa

सिंह = siṃha

संयम = saṃyama

संवर = saṃvara

संस्कृत = saṃskṛta

N. B. – In the Dictionary, this anusvāra comes immediately after the consonant. श is followed by शंयु, अंश comes after अ.

Words in which ansuvāra stands for the nasal come in their regular order दत दन्त) comes after दध

The other symbol for a nasal sound is a dot within a semi-circle (˘) called anunāsika, placed above the letter after which it is pronounced. It occurs before the consonants outside the five groups, such as स्, ह्, e. g पुँस्कोकिल, सँस्कार, अस्मिँल्लोके.

Thus there are three ways in which a nasal sound is indicated : by the proper nasal consonant, by the anusvāra-sign (before the semi vowels etc), and by the anunāsika sign before स्, ह्) The last one is of a very rare occurrence.

In the modern Indian languages, the nasal consonants are uniformly represented by Anusvāra. In Sanskrit, the nasal consonant is generally written explicitly, गङ्गा (=गङ्गा) is more precise than गंगा, मण्डप than मंडप However, anusvāra is to be written, if it is followed by a consonant outside the five groups, मीमांसा, *mīmāṃsā* Besides म् at the end of a word is changed to anusvāra if it is followed by a word beginning with a consonant देवम् नमामि is देवं नमामि *devaṃ namami* If the word having म् at the end is followed by a vowel or comes last, the anusvāra is not to be put for म्, आयुधानाम् अहं वज्रम्, *ayudhānām aham vajram*

VISARGA : A spirant or a sound having a stronger aspiration than ह is indicated by a sign called *visarga* having two vertical dots (:). स or र is changed to visarga (h)

रामस्	= रामः	rāmah
पुनर्	= पुनः	punah
दुस्-र् + ख	= दुःख	duhkha
नमस्ते	= नमः ते	

AVAGRAHA : The elision of अ at the beginning of a word occurs, when it coalesces with the vowels ए or ओ. The elision is shown in the Devanāgarī script by 'ऽ' sign and is indicated in the Roman script by an apostrophe

रामो + अस्ति = रामोऽस्ति = *ramo' sti.*

The avagraha (ऽ) is not to be pronounced, yet being glided over it is faintly audible. Note the distinction between कोदण्डः and कोऽदण्डयत् in pronunciation.

DAṆḌA : The signs of punctuation in Devanāgarī are only two, । and ॥. Single line called *daṇḍa* indicates the end of a sentence or the first half of a verse and the double lines indicate the end of a verse. In old writings, there are no other punctuation marks used, such as those of interrogation or interjection or direct speech.

CONJUNCTS

A conjunct is formed, when a consonant (without a vowel) is conjoined with another consonant. There are certain rules for writing the conjuncts.

When a consonant without a vertical line is joined with a consonant having one, the former drops its nether stroke and is written close to the latter.

ट् + य = ट्य ṭya
ड् + य = ड्य ḍya
ङ् + ग = ङ्ग ṅga

The consonants ending with a vertical line drop the line when combined with the next consonant.

प् + त = प्त, प्त = pta
स् + य = स्य = sya
त् + य = त्य = tya
ञ् + च = ञ्च
ण् + ड = ण्ड
त् + स् + न = त्स्न = tsna

In the following conjuncts, the consonants can be seen rather clearly.

क् + क = क्क = kka
क् + व = क्व = kva
द् + व = द्व = dva
च् + च = च्च = cca
प् + न = प्न = pna
न् + न = न्न = nna
त् + त = त्त = tta
त् + त् + व = त्त्व = ttva
ट् + ट = ट्ट
ट् + ठ = ट्ठ
प् + ट् + व = प्ट्व
प् + ठ् + य = प्ठ्य

Note the following carefully, for they have special modes of writing

When क् is followed by त,

क् + त = क्त = kta

क् + त् + व = क्त्व = ktva

Note In the conjuncts such as द्व, ङ्क, ह्म, क्त, द्ध, ह्न, the letters are printed reversely, द्व = द् + व, yet it appears as if it is व् + द्, or द्ध = द् + ध, yet it looks like ध् + द्, or क्त = क् + त, yet it appears to be त् + क. It is better, therefore, to read these conjuncts as whole letters

When र follows a consonant,

प् + र = प्र = pra

स् + र = स्र = sra

त् + र = त्र = tra

क् + त् + र = क्त्र = ktra

स् + त् + र = स्त्र stra

(letters without vertical line)

ट् + र = ट्र = tra

छ् + र = छ्र = chra

ह् + र = ह्र = hra

ड् + र = ड्र = dra

When र् precedes a consonant,

र + प = र्प = rpa

र् + क = र्क = rka

The sign र् is called रेफ (*repha*)

Sometimes श is written like श्‍ ·

श + र = श्र = śra

श + न = श्न = śna also श्न

श + व = श्व = śva also श्व

श + च = श्च = śca, also, श्च

श् + ल = श्ल = śla also श्ल

but, श् + म = श्म = śma not श्‍म

श + य = श्य = śya not श्‍य

Write from left to right, put the vertical stroke and then the bar.

३ ३ अ, अ आ, ड इ, ई

उ उ, उ ऊ, ञ ऋ ॠ,

ऋ ॠ, ९ ल ऌ, ९ ए,

ए ऐ, अ आ ओ, ओ औ

∽ ∞ क, ९ ख ख, ॰ ग,

६ घ, ङ ङ, ॰ च, ६ छ,

ॅ ज, इ झ झ, ३ ञ ञ,

ट ठ ड ढ ॻ ण, ९ त,

२ थ, ट द, ६ ध, ॰ न,

ι प, ५ फ, ॰ व ब,

१ १ भ, ॰ म, २ य,

र, ९ ल, ॰ व, १ श,

५ ष, २ २ स, ड ह

क, का, क ाक कि, क की,

क कु, क कू, क कृ,

क कॄ, क कॢ, क के,

क कै, क का को, को कौ

When द् is followed :

द् + य = द्य = dya	द् + ध = द्ध = ddha
द् + र = द्र = dra	द् + म = द्म = dma
द् + द = द्द = dda	द् + भ = द्भ = dbha
द् + ऋ = दृ = dṛ	

When ह् is followed :

ह् + य = ह्य = hya	ह् + ण = ह्ण = hṇa
ह् + म = ह्म = hma	ह् + ऋ = हृ = hṛ
ह् + न = ह्न = hna	

Note :

क् + ष = क्ष = kṣa

ज् + ञ = ज्ञ = jña

In the Dictionary, words beginning with क्ष and ज्ञ are included in the क and ज *sections respectively.*

ॐ (AUM or OM) : ॐ is a monosyllable (*ekākṣara*) consisting of अ, उ, म् (a, u, m), which symbolize various philosophical ideas. The ॐकार, also called प्रणव (*praṇava*), is regarded as the most holy and auspicious utterance coming at the commencement and also conclusion of a ceremony or mantra recitation. In classical literature, it is sometimes used in the sense of 'yes.' ॐ represents the combination of अ and उ i. e. ओ and ँ is the ending म्, which is a nasal sound.

Read and write the following words using diacritical marks :

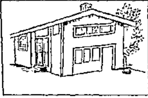
शङ्करः	पश्चात्
अग्निः	परमेश्वरः
प्रकाश	कर्मन्
पुष्प	विज्ञानम्
चित्र	सूर्य
विष्णु	भ्राता
कृष्ण	बोधिसत्त्व
बुद्ध	हृदय
पद्म	क्षत्रियः
यक्षः	शिक्षकः
ज्ञान	क्षेत्रिन्
कृत्स्न	ह्रास
आश्रय·	विद्यालयः
प्रश्नः	आचार्य
अर्पण	नृपोऽवदत्
त्यक्त	तमोऽङ्गानि
दृष्टान्तम्	सम्राज्
ब्रह्मन्	विद्वान्
कृतघ्न	नमोऽस्तु
अद्भुत	अप्सरस
अन्न	सौष्ठव

NUMERALS

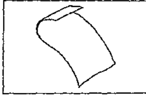
	Cardinals	Ordinals
१	एक	प्रथम
२	द्वि	द्वितीय
३	त्रि	तृतीय
४	चतुर्	चतुर्थ
५	पञ्चन्	पञ्चम
६	षष्	षष्ठ
७	सप्तन्	सप्तम
८	अष्टन्	अष्टम
९	नवन्	नवम
१०	दशन्	दशम

Learn the following words columnwise with the help of the pictures :—

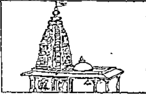
गृहम्

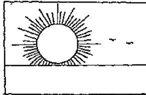
पत्रम्

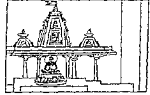
मन्दिरम्

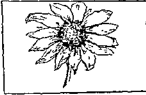
सूर्यः, आकाशः

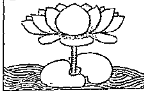
मन्दिरम्, पुष्पम्, प्रतिमा

पुष्पम्

कमलम्, जलम्

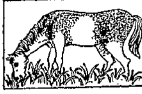
वृक्षः, खगः, शाखा

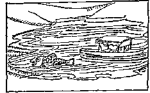
पर्वतः

अश्वः, तृणम्

सरम्, मीनः, नौका

वनम्

वृक्षः, खगः

बालः, पत्रम्, लेखनी

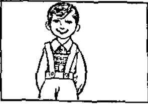
चन्द्रः

खगः

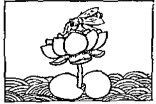
बालः

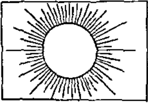
पर्वतः नदी

जलम्, कमलम्, भ्रमरः

सूर्यः

सरम्, मीनः

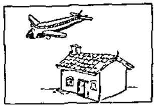
आकाशः चन्द्रः, तारा

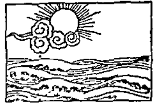
समुद्रः

गृहम्, विमानम्

सूर्यः, समुद्रः, मेघः

मीनः

वनम् सिंहः

सिंहः, वनम्, मृग

Read and romanize the following passages :

आलोक्य चाहम् अचिन्तयम् । अहो प्रभाव: तपसाम् । इयम् अस्य शान्तापि मूर्तिः सौदामिनीव चक्षुषः प्रतिहन्ति तेजांसि । धन्यम् इदम् आश्रमपदम् अयम् अधिपतिः यत्र । एषः प्रवाहः करुणारसस्य । संतरणसेतुः संसारसिन्धोः । आधारः क्षमाम्भसाम् । सागरः संतोषामृतस्य । उपदेष्टा सिद्धिमार्गस्य । अनवकाशो विषयाणाम् । अनभिमुखः सुखानाम् । अस्य भगवतः प्रभावात् एव उपशान्तवैरम् अपगतमत्सरं तपोवनम् । अहो प्रभावः महात्मनाम् । अत्र हि शाश्वतिकम् अपहाय विरोधम् तिर्यञ्चः अपि तपोवनवसतिसुखम् अनुभवन्ति ।

(कादम्बर्याम्)

सोऽधिरुह्य नरव्याघ्रः पादुके व्यवमुच्य च ।
प्रायच्छत्सुमहातेजा भरताय महात्मने ॥
स पादुके संप्रणम्य रामं वचनमब्रवीत् ।
चतुर्दश हि वर्षाणि जटाचीरधरो ह्यहम् ॥
फलमूलाशनो वीर भवेयं रघुनन्दन ।
तवागमनमाकाङ्क्षन्वसन्वै नगराद्बहिः ॥
तव पादुकयोर्न्यस्य राज्यतन्त्रं परंतप ।
चतुर्दशे हि सम्पूर्णे वर्षेऽहनि रघूत्तम ॥
न द्रक्ष्यामि यदि त्वां तु प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ।
तथेति च प्रतिज्ञाय तं परिष्वज्य सादरम् ॥
शत्रुघ्नं च परिष्वज्य वचनं चेदमब्रवीत् ।
मातरं रक्ष कैकेयीं मा रोषं कुरु तां प्रति ॥

(रामायणे)

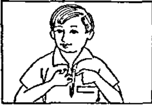
Now attempt to look up the Sanskrit Dictionary for the words you have come by in the previous pages.

LESSON II

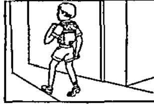
PERSONAL PRONOUNS AND VERBS : SINGULAR

In Sanskrit there are three Persons (पुरुष), First, Second, Third, three Numbers (वचन), Singular, Dual, Plural, and three Genders (लिङ्ग), Masculine Feminine, Neuter, of nouns and pronouns The verbs vary in accordance with the persons and numbers

Read the sentences under the pictures and note the different verb-endings in relation to the different personal pronouns

अहम् अस्मि ।

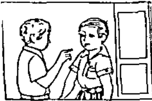
अहम् गच्छामि ।

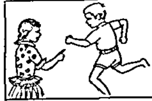
अहम् खादामि ।

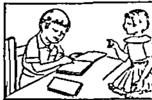
खादामि ।

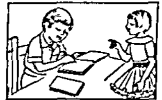
त्वम् असि ।

त्वम् धावसि ।

त्वम् लिखसि ।

लिखसि ।

सः अस्ति ।

राकेशः क्रीडति ।

सः पठति ।

पठति ।

सा अस्ति ।

लता नृत्यति ।

सा पिबति ।

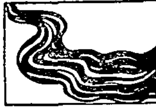
पिबति ।

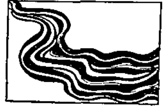
तद् अस्ति ।

तद् पतति ।

तद् वहति ।

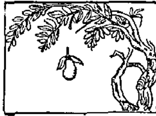

वहति ।

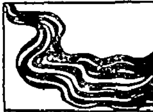

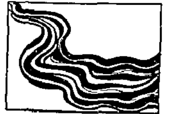
तद् अस्ति ।

तद् पतति ।

तद् वहति ।

वहति ।

LESSON III

PERSONAL PRONOUNS AND VERBS : DUAL, PLURAL

आवाम् पठावः ।

आवाम् मिलावः ।

वयम् पूजयामः ।

वयम् यच्छामः ।

युवाम् गायथः ।

युवाम् हसथः ।

यूयम् खादथ ।

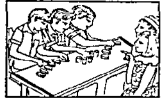

यूयम् पचथ ।

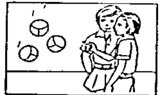

तौ क्षिपतः ।

ते क्षालयतः ।

ते पततः ।

ते गणयन्ति ।

ताः तरन्ति ।

तानि पतन्ति।

LESSON IV

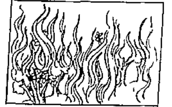
SUBJECT, OBJECT AND VERB

The following sentences illustrate the subject and the object in a Sanskrit sentence. Note the order and form of the subject, object and verb in the sentences; the verb comes at the end of the sentence.

बालः पुस्तकम् (पुस्तकं) पठति ।

अनलः वनम् दहति ।

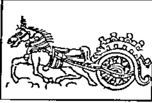

त्वम् धेनुम् नयसि ।

स्तेनाः फलानि हरन्ति ।

अश्व रथम् कर्षति ।

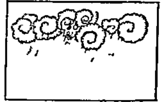
रजक रासभम् ताडयति ।

ऋषि मन्त्रम् रचयति ।

मेघ जलम् वर्षति ।

कवि काव्यम् चिन्तयति ।

शिष्या गुरुम् नमन्ति ।

GRAMMAR (व्याकरण)

LESSON V

GENERAL INTRODUCTION

In the previous lessons, the three genders (पुंलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग, नपुंसकलिङ्ग) and the three numbers (एकवचन, द्विवचन, बहुवचन) of the nouns and pronouns have been noticed. The verb-endings correspond to the numbers of the nouns used as subjects. The dual number in Sanskrit denotes two persons or things, a couple or a natural pair of eyes, hands, feet etc. The male and female living beings are for the most part in the masculine and feminine. But, where there is no such natural distinction involved as in the case of inanimate objects, the assignment of genders is of a grammatical nature. It is somewhat arbitrary and cannot be easily determined.

The General Introduction is divided into two parts, Nouns and Verbs, which are explained in detail.

NOUNS (नाम)

Nouns also have cases (विभक्ति), which are eight in Sanskrit. The table below enumerates the cases and their uses with the help of English prepositions.

1. Nominative	प्रथमा	कर्ता	subject
2. Accusative	द्वितीया	कर्म	object
3. Instrumental	तृतीया	करण	by, with
4 Dative	चतुर्थी	सम्प्रदान	for, to
5. Ablative	पञ्चमी	अपादान	from, out of
6. Genitive	षष्ठी	सम्बन्ध	of, belonging to
7. Locative	सप्तमी	अधिकरण	in, on, upon, at
8. Vocative, form of प्रथमा		सम्बोधन	oh

The uses of the cases are explained with illustrations in the next lesson.

Nouns are either vowel-ending (स्वर-अन्त) or consonant-ending (व्यञ्जन-अन्त), देव, सीता or शरद्, राजन्. In the following lessons the declensions of the vowel-ending nouns are dealt with. The table below shows the different vowel-ending nouns in different genders, used as models for the purpose of declension. All nouns alike in their endings and genders follow the same pattern of declension as the model nouns.

ending in	M.	F.	N.
अ	देव	—	वन
आ	—	माला*	—
इ	कवि	गति	वारि
ई	—	नदी*	—
उ	भानु	धेनु	मधु
ऊ	—	वधू*	—
ऋ	पितृ	मातृ	धातृ

Nouns undergo declensions according to their cases and numbers. Declension means adding the terminations (प्रत्यय) of the cases to the stem or crude form of a noun. नर is the stem and स् is the termination, नरस् (नरः) is therefore the declension or inflected form of नर.

* There are masculine nouns ending in आ, ई, and ऊ, e. g. गोपा, हाहा, पपी, ययी, हूहू. But, such words are extremely rare; they may be safely ignored for our purpose.

General Terminations

(Masculine and Feminine)

	Singular	Dual	Plural
Nominative / Vocative	स् (:)	औ	अस् (:)
Accusative	अम्	,,	,,
Instrumental	आ	भ्याम्	भिस् (:)
Dative	ए	,,	भ्यस् (:)
Ablative	अस् (:)	,,	,,
Genitive	,,	ओस् (:)	आम्
Locative	इ	,,	सु

(Neuter)

Nominative / Accusative / Vocative	म्	ई	इ

The rest as above

The Vocative, being an aspect of the Nominative, does not have terminations of its own. Its singular is sometimes the same as the stem or nominative singular or different from both. Further note the identical terminations marked by the ditto sign. Those forms are the same in all the following declensions of the nouns and pronouns.

These terminations undergo a variety of grammatical modifications when applied to the vowel bases of the nouns, and it is not necessary to elaborate them here. The declensions can be studied directly and the forms can be identified with careful attention and practice or preferably memorization. The vowel-ending nouns of the different genders do not admit of an easily discernible uniformity in their formations in the *singular*, and those variations should be especially noted. There are, however, correspondences between the forms of the same gender, e.g. the forms of कवि and भानु, or गति and धेनु follow their respective patterns (as pointed out in the following chapters), which can be helpful in committing the declensions to memory. On the

other hand, the forms of the consonant-ending nouns are relatively easier to recognize by simply applying the above set of terminations. However, it is customary to introduce the vowel-ending nouns before the consonant-ending ones

VERBS (क्रियापद)

Sanskrit has a great variety of verbal forms made by the application of various terminations to the roots. The roots are divided on two grounds, voices and conjugations

1 There are two sets of terminations of active voice or परस्मैपद् 'word for another' and middle voice or आत्मनेपद् 'word for one's self' applied to the roots The terms can be better translated as 'transitive' and 'reflexive' When the action has a reference to the agent himself or when the fruit of an action accrues to the agent, the root is *Atmanepada*, when the action has a reference to another person or thing or when the fruit of an action accrues to another, the root is *Parasmaipada* सा गृह लिम्पति, 'she besmears the house', स अङ्ग लिम्पते, 'he smears his body' यजते means 'he sacrifices for himself', यजति means 'he sacrifices for another' Some roots are *Ubhayapada*, i e both Parasmaipada and Ātmanepada they take the terminations of both.

However, this distinction is theoretical and cannot in its very nature be strictly adhered to in writing because the roots are *exclusively* Parasmaipada or Ātmanepada A Parasmaipada root has naturally to be used for self as well, and *vice versa* Even when the roots are Ubhayapada the Sanskrit writers do not always observe the difference of Parasmaipada and Ātmanepada meanings Also, a root of one pada occasionally occurs in the other pada Moreover, the application of the prepositions changes the pada of the roots Thus, the original principle of distinction of the two padas becomes ineffective in actual practice* Therefore the convenient way to

* 'And the distinction thus expressed is doubtless the original foundation of the difference of active and middle forms, in the recorded condition of the language, however, the antithesis of transitive and reflexive meaning is in no small measure blurred, or even altogether effaced "—Whitney, p 200 "This distinction is scarcely, if ever, observed in practice "—Apte, p 214

remember whether a root is Parasmaipada or Ātmanepada is to learn the third person singular of the root. पठ्-पठति means that the root पठ् is Parasmaipada, शिक्ष्-शिक्षते means that the root शिक्ष् is Atmanepada.

2. The other distinction of the roots is on the basis of conjugations; this is a grammatical distinction. There are ten conjugations or classes (गण) of roots, which are further divided into two groups having different Parasmaipada and Atmanepada terminations. Conjugations 1, 4, 6, 10 belong to group I and conjugations 2, 3, 5, 7, 8, 9 belong to group II. The group I conjugations are called thematic and the group II conjugations are called athematic. In the thematic conjugations (1, 4, 6, 10) the base ends in अ due to the conjugational signs and remains unchanged throughout. In the athematic conjugations (2, 3, 5, 7, 8, 9) the base does not end in अ and is variable.

We shall deal here with the conjugations of group I. The convenient order in which these conjugations will be discussed is 4, 6, 1, 10. Each conjugation has its own specific sign (गणप्रत्यय), which is applied first to the root.

The following are the Parasmaipada and Ātmanepada terminations of group I in the Present tense. (The Parasmaipada terminations of *the three persons and three numbers are already introduced in* Part I.)

	P.			A.		
	S.	D.	Pl.	S.	D.	Pl.
I	मि	वस् (:)	मस् (:)	इ	वहे	महे
II	सि	थः	थ	से	इथे	ध्वे
III	ति	तः	अन्ति	ते	इते	अन्ते

Carefully note the two simple rules to be followed in the application of these (and other) terminations.

1. When the terminations beginning with व् or म् (in the first Person) are applied, the preceding अ is lengthened.

सृज् + अ + मि = सृजामि
=
आ

2 When the terminations beginning with अ (third person plural above) are to be applied, the preceding अ is dropped

सृज + अ + अन्ति = सृजन्ति

Note the three stages of a root

1 Root (धातु), the original form, क्षिप्

2 Base (अङ्ग), obtained by adding the sign of the conjugation, क्षिप् + अ = क्षिप

3 Verb (क्रियापद), obtained by adding the Parasmaipada or Ātmanepada termination, क्षिप + ति = क्षिपति

क्षिप्	+	अ	+	ति	=	क्षिपति
=		=		=		=
root		sign		termination		verb

Certain roots haves their substitutes dictated by the grammarians (आदेश), व्यध – विध्, ज्ञन् – ज्ञा The substitutes of these roots are formed irregularly The terminations are applied to the substitutes

Sometimes the verb alone is used in a Sanskrit sentence and the subject is left understood, because the verbal terminations clearly imply the proper subject For example the sentences, वनं गच्छति, फलं खादामि mean '*he* goes to the forest, *I* eat the fruit' The point is illustrated in Lesson II

The classification of the roots on the basis of conjugational distinctions applies only to the two tenses, the Present and the Imperfect, and the two moods, the Imperative and the Potential These four are called conjugational (सार्वधातुक) or special tenses and moods (which are dealt with in this book), and the remaining tenses and moods are called non-conjugational (आर्धधातुक) or general In the former, the terminations are added to the special bases of the roots The bases are formed by the combination of the conjugational signs to the roots, some of which undergo further modifications when the signs are added In the latter the terminations are applied directly to the root itself

The Present tense (वर्तमान काल) in Sanskrit indicates an action taking place at the present time सैनिक युध्यते, 'the soldier fights

(is fighting).' It has the sense of the progressive present, which expresses a *continuing* action denoted by the verb in the present tense. The present tense usually expresses the continuance of an action, for which there is no other form in Sanskrit.

However, it should be noted that the principal use of the present tense is to convey the sense of indefinite present, i. e. "to express what is true at all times." सूर्यः द्योतते, 'the sun shines.' In addition, the present is also used to convey a habitual action, अहम् शालां गच्छामि, 'I go to school,' सः देवं नमति, 'he bows to God.' Therefore, it is only by a specific adverb or *context* that the present carries the sense of continuous action or of progressive present in Sanskrit.

The present also sometimes denotes *immediate* future as well as *immediate* past action. कदा गच्छसि - अत्र गच्छामि, 'when do you go (= will go)? - here I go (= shall go)', मया सह कः आगच्छति, 'who comes (= will come) with me?', अत्र अहम् आगच्छामि, 'here I come (= have (just) come).'

The present form when joined with the (expletive) particle स्म has the sense of the past tense. गच्छति स्म, 'he went,' पश्यति स्म, 'he saw.'

✿

LESSON VI

PRESENT TENSE–CONJUGATION 4; अ–ENDING NOUNS (M.N.)

A CONJUGATION 4

The sign of the 4th conjugation is य Following the preliminary points noted in the previons lesson we get,

नृत् + य + सि = नृत्यसि
युध् + य + ते = युध्यते
युध् + य + इ युध्ये (अ + इ - ए)
नृत् + य + मि = नृत्यामि (Rule 1)
युध् + य + अन्ते = युध्यन्ते (Rule 2)

नृत् (P) to dance						युध् (Ā) to fight		
अहम्	नृत्यामि	आवाम्	नृत्याव	वयम्	नृत्याम	युध्ये	युध्यावहे	युध्यामहे
त्वम्	नृत्यसि	युवाम्	नृत्यथ	यूयम्	नृत्यथ	युध्यसे	युध्येथे	युध्यध्वे
स, सा, तद्	नृत्यति	तौ, ते, ते	नृत्यत	ते, ता, तानि	नृत्यन्ति	युध्यते	युध्येते	युध्यन्ते

Although the root अस् 'to be' belongs to the second conjugation, considering its importance the singular forms of the three persons are given here (They are already noticed in Lesson II)

अहम् अस्मि, I am
त्वम् असि, You are
स, सा, तद् अस्ति, He, She, It is Also, ते, ता, तानि सन्ति, they are

Likewise, although the root कृ, 'to do, to make' belongs to the 8th conjugation and is Ubhayapada, it is desirable to give the singular forms of the three persons in Parasmaipada because of the frequency of their use

अहम् करोमि, I do
त्वम् करोषि, You do
स, सा, तद् करोति, He, She, It does Also, ते, ताः, तानि कुर्वन्ति, they do.

B. अ-ENDING NOUNS

As said above, the forms are simply given without any explanation as to the changes.

देव (M.) god

	S.	D.	Pl.
N.	देवः	देवौ	देवाः
A.	देवम्	देवौ	देवान्
I.	देवेन*	देवाभ्याम्	देवैः
D.	देवाय	देवाभ्याम्	देवेभ्यः
Ab.	देवात्	देवाभ्याम्	देवेभ्यः
G.	देवस्य	देवयोः	देवानाम्*
L.	देवे	देवयोः	देवेषु**
V.	देव	देवौ	देवाः

All masculine nouns ending in अ, such as राम, नृप, जन etc. are to be declined similarly. Note रामेण, नृपेण, रामाणाम्, नृपाणाम् in accordance with the rule in the footnote.

वन (N.) forest

	S.	D.	Pl.
N.	वनम्	वने	वनानि
A.	वनम्	वने	वनानि
I.	वनेन*	वनाभ्याम्	वनैः
D.	वनाय	वनाभ्याम्	वनेभ्यः
Ab.	वनात्	वनाभ्याम्	वनेभ्यः
G.	वनस्य	वनयोः	वनानाम्*
L.	वने	वनयोः	वनेषु**
V.	वन	वने	वनानि

---

* न् is changed to ण् when it comes after ऋ, ॠ, र् or ष् (in the same word), only if a vowel, semi-vowel (except ल्), ह, a guttural or a labial intervenes (ऋ, ॠ, र्, ष् and न). नृप + इन = नृपेण, राम + इन = रामेण, but कृष्ण + इन = कृष्णेन; similarly, ऋषिणा, गुरुणा, हरीणाम्, पितॄणाम्. This change does not take place when न् comes at the end of a word, रामान्, नृपान्.

** स् (belonging to a substitue or) at the beginning of a termination becomes ष्,

The declensions of Instrumental to Locative are the same as those of देव. All neuter nouns ending in अ, such as कमल, वस्त्र, सुख etc are declined similarly.

It is advisable to practise throughout building the forms of other nouns and roots following the given paradigms It helps one to remember and recognize quickly the various forms met with in the reading of literature

CASES

There are eight cases in Sanskrit Cases are expressive of the relations between the words in a sentence Excepting the Genitive and the Vocative, all other cases indicate the relations between a noun and a verb and are called कारक cases The Genitive and the Vocative are not *karaka* cases. Note the simple, general uses of the different cases in the following illustrations.

1. NOMINATIVE

नरः गच्छति । A *man* goes.

अश्वः धावति । A *horse* runs

The Nominative is the naming case By itself it denotes the base of a word and its gender and number In a sentence it is the subject of a verb

2. ACCUSATIVE

गोपालः अजं नयति । A cowherd leads a *goat*.

सीता रामं स्मरति । Sitā remembers *Rāma*.

The object of a sentence is put in the Accusative case

---

when it comes after any vowel (except अ or आ) a semi-vowel, or a guttural, only if a visarga, an anusvāra substituted for न्, or र्, ष्, स्, intérvenes (a vowel, a semi-vowel, guttural and ह्) देवे + सु = देवेषु, ज्योतिस् + सु = ज्योतिषु, धनुन् + सि = धनूंषि.

This change does not take place when ष् comes at the end of a word.

3. INSTRUMENTAL

जनाः धनेन जीवन्ति । Men live *by* money.
बालः कन्दुकेन क्रीडति । A boy plays *with* a ball.
नृपः रथेन गच्छति । A king goes *by* a chariot.

The Instrumental denotes the instrument or means of an act.

4. DATIVE

शिक्षकः छात्राय पुस्तकं यच्छति । A teacher gives a book *to* a pupil.
मनुष्यः सुखाय यतते । Man endeavours *for* happiness.
जनकः पुत्राय वृक्षं वपति । A father plants a tree *for* (his) son.

The main use of the Dative is to convey the person to whom something is given. It also expresses the person or thing for whose purpose or benefit an action is done.

5. ABLATIVE

वृक्षात् फलं पतति । A fruit falls *from* a tree.
बालाः विद्यालयात् गृहं गच्छन्ति । Children go home *from* the school.

The Ablative shows separation. That from which separation takes place is put in the Ablative case.

6. GENITIVE

हिमालयस्य कन्या पार्वती । Pārvatī is the daughter *of* Himālaya.
कूपस्य जलं मधुरम् । The water *of (belonging to)* the well is sweet.
मम मित्रस्य हर्म्यं अस्ति । My friend *has (possesses)* a mansion.
रामायणं रामस्य कथा अस्ति । Ramāyana is the story *pertaining to* Rāma.

The Genitive expresses the relation of one noun to another noun. It is used for someone possessing something or to whom something belongs. The idea of the verb 'to have' is expressed by the use of the Genitive case for one who has something.

7. LOCATIVE

विहगः वृक्षे नीडं करोति । A bird makes a nest *in* the tree.
वृक्षाः वसन्ते विकसन्ति । The trees bloom *in* the spring.
मम विद्यालये उत्सवः वर्तते । There is a function *at* my college.

The Locative case expresses the place or time of an action.

8 VOCATIVE

भो विनोद, त्व कुत्र गच्छसि ।	Oh Vinod, where are you going ?
हे बाल, त्व चपल असि ।	Oh child, you are naughty

The Vocative is used in addressing a person.

These are the main uses of the cases However, in Sanskrit there are certain words (roots and adverbs), which have the strength to govern or regulate specific cases of nouns and pronouns Such a grammatical relation or agreement between words in a sentence is called Government In Sanskrit, Government constitutes a very important aspect of syntax The rules of Government are collected in Lesson XIII which should be consulted at all times

Although the declensions of the personal pronouns (I, You) are given in Lesson XI, their Accusative and Genitive singulars are given here because of their frequency of use.

N	A	G
अहम्	माम्	मम
त्वम्	त्वाम्	तव

Sanskrit being an inflectional language, every word in it has its own distinct grammatical form Therefore, the order of the words in a Sanskrit sentence can be known, even if the words are not arranged in the usual order. Order or specific arrangement of words is not of great importance in Sanskrit, because the meaning can be understood by appropriately connecting or construing the inflected words For example, राम does not mean only Rāma, but Rāma as the subject of a sentence. राम वन गच्छति, '*Rāma goes to the forest*' is the normal order of a prose sentence, but the order can be changed without affecting the meaning of the sentence In Sanskrit verse the poets enjoy much latitude in regard to syntax or the mode of arrangement of words to compensate for the metrical restrictions. However, in prose writing it is not so arbitrary or irregular There is a normal order of words in a prose sentence, the subject with its adjectives, then the object with its adjectives, then the adverbs and the verb तृषार्तं पान्थ शीतल जलं पात्रात् द्रुत पिबति, 'a thirsty traveller drinks

the cool water quickly from a vessel'. If the subject has for its complement an adjective or a substantive, the verb अस् 'to be' may be understood. त्वं दशमः (असि), 'you are the tenth one'.

The relation or concord of an adjective (विशेषण) and a substantive (विशेष्य) should also be noted. An adjective agrees with the noun which it qualifies in all respects, gender, number, and case.

बालः उष्णं दुग्धं पिबति । (warm milk)

सुंदरः मयूरः वने नृत्यति । (beautiful peacock)

आकाशः चित्रैः वर्णैः शोभते । (by various colours)

मुनिः गहने वने वसति । (in thick forest)

INDECLINABLES

There are several indeclinables (अव्यय) in Sanskrit. An indeclinable is a word which undergoes no change. They comprise,

(1) Prepositions (उपसर्ग), or verbal prefixes.
(2) Adverbs
(3) Conjunctions
(4) Interjections
(5) Particles.

Verbal prefixes are explained in Lesson VIII. Some words (in 2, 3, 4) of common use are given in the basic vocabulary at the end of this lesson. Lesson XIII contains certain adverbs, which accompany certain cases.

च 'and' is a copulative conjunction, joining words or sentences. It is used with each or after the last of the words or sentences joined together.

रामः च लक्ष्मणः च भरतः च शत्रुघ्नः च or
रामः लक्ष्मणः भरतः शत्रुघ्नः च

सः ग्रामं गच्छति च मित्रं पश्यति च or सः ग्रामं गच्छति मित्रं पश्यति च 'he goes to the village and sees his friend'.

वा 'or' is a disjunctive conjunction. Like च it is used with each or after the last of the words.

रामः वा कृष्णः वा or रामः कृष्णः वा.

तु 'but, however' is an adversative conjunction. It is never used at the beginning of a sentence.

सः विपुलं धनम् अर्जति । परं तु आरोग्यस्य सुखं न लभते, 'he earns a lot of money, but does not get only the happiness of good health.'

Interjections are sudden exclamations uttered due to strong emotions. भोः, हे, अहो, हन्त, हाहा, अरे, हुम्, धिक् are the interjections expressive of different feelings.

खलु, नु, वै, हि, किल, स्म are some of the particles used as expletives or intensives.

Translate into English :—

1. सिंहः आहाराय भ्राम्यति ।
2. गोपालाः विषेण मुह्यन्ति ।
3. अहं मम मित्राय कुप्यामि । *
4. समुद्रः चन्द्रस्य उदयेन क्षुभ्यति ।
5. जनानां कार्याणि उद्यमेन सिध्यन्ति ।
6. शोभनः नृपः सर्वदा जनेषु स्निह्यति । *
7. हेमन्ते पर्णानि वृक्षेभ्यः भ्रश्यन्ति ।
8. युधिष्ठिरः दुर्योधनेन सह दीव्यति । *
9. रामः तीक्ष्णेन शरेण मृगं विध्यति ।
10. धीराः अमित्रान् क्षाम्यन्ति ।
11. विहगाः स्वनीडान् प्रति डीयन्ते ।
12. वर्षाकाले सुन्दराः मयूराः वने आनन्देन नृत्यन्ति ।
13. विशदानि कमलानि पङ्के जायन्ते ।
14. मानवानां जीवने सुखं च दुःखं च विद्येते ।
15. भ्रमराः वृक्षात् वृक्षं भ्राम्यन्ति, कुसुमानाम् आमोदेन च प्रीयन्ते ।
16. वयं खलानां कृत्यैः दूयामहे ।
17. न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रं विद्यते ।*
18. यूयं चन्द्रस्य दर्शनेन हृष्यथ ।
19. गजाः सुगन्धेन माद्यन्ति ।

* The asterisks refer to Lesson XIII (Rules of Government). The sentences thus marked contain specific cases of Government, which are explained in Lesson XIII. The rules are also indicated in the vocabulary, e. g. क्रुध् (g. Dative).

20. शरीराणि नश्यन्ति, न तु जीवः।
21. धर्मेण विना जीवनं निष्फलम्।*
22. शरीरं प्रथमम् एव धर्मस्य साधनम्।
23. अर्थस्य पुरुषः दासः।
24. सज्जनानाम् अखिलं विश्वं कुटुम्बकम् इव।
25. महापुरुषाणां हृदयानि वज्रात् अपि कठोराणि, कुसुमात् अपि च कोमलानि।

Translate into Sanskrit :–

1. Two girls are dancing here.
2. Children are satisfied with sweet milk.
3. Water agitates.
4. The wind becomes quiet in the forest.
5. The dogs are fighting.
6. We wander on the road.
7. Boys play in the garden.
8. I am now pleased with your work.
9. The lake dries up in the summer.
10. Birds fly in the sky.
11. The servants are always exhausted by hard work.
12. Even a friend betrays a friend.
13. God exists everywhere.
14. A hunter throws an arrow.
15. The father is sometimes angry with the son.

Recognize :--

नृत्यतः, युज्यन्ते, तुष्यथ, मन्यध्वे, जायेते, खिद्यथः

Make :—

3rd P. Pl. ___ पुष्, मन्, तप्

2nd P. D. ___ भ्रम, क्लम्, युध्

Recognize :--

देहेषु, द्विजयोः, कृपीवलात्, वस्त्रैः, अनिलेन, सलिलाय

Make :—

Loc. Sing. —— पर्वत, मन्दिर, सुवर्ण

Instru. Plu. —— अरण्य, कुमुद, कन्दुक

Fill in the blanks with the appropriate words given :

जलेन, ग्रीष्मे, असुरान्, दुःखैः, जालम्

१. कृष्णः —— दास्यति।
२. त्वं दरिद्राणां —— दूयसे।
३. अनलः —— शाम्यति।
४. तडागः —— शुष्यति।
५. व्याधः —— अस्यति।

Fill in the blanks by using the appropriate forms given in the brackets :

१ चन्द्रः कृष्णपक्षे —— (कृश्यन्ति, कृश्यथ, कृश्यति)।
२. जनाः संसारे —— (जायसे, जायन्ते, जाये)।
३. बालकः मोदकेन —— (तुष्यामि, तुष्यथः, तुष्यति)।
४. यूयं मार्गे —— (क्लाम्यथ, क्लाम्यामः, क्लाम्यसि)।
५. नकुलः सर्पेण सह —— (युध्येते, युध्ये, युध्यते)।

ROOTS OF CONJUGATION 4

P

अस्	(अस्यति)	to throw	
तुष्	(तुष्यति)	to be pleased, satisfied	
नश्	(नश्यति)	to perish	
नृत्	(नृत्यति)	to dance	
कुप्	(कुप्यति)	to be angry	(g. Dative)
क्रुध्	(क्रुध्यति)	to be angry	(g. Dative)
कृश्	(कृश्यति)	to be reduced	
क्षुभ्	(क्षुभ्यति)	to agitate	
द्रुह्	(द्रुह्यति)	to betray	(g. Dative)
लुभ्	(लुभ्यति)	to covet	
पुष्	(पुष्यति)	to nourish	
तृप्	(तृप्यति)	to be satisfied	

सिध्	(सिध्यति)	to succeed
मुह्	(मुह्यति)	to faint, to be bewildered, deluded
हृष्	(हृष्यति)	to be pleased
शुष्	(शुष्यति)	to be dried
दुष्	(दुष्यति)	to be defiled
स्निह्	(स्निह्यति)	to love, to have affection (g. Locative)
क्षुध्	(क्षुध्यति)	to be hungry
शुध्	(शुध्यति)	to purify
स्विद्	(स्विद्यति)	to sweat
श्लिष्	(श्लिष्यति)	to embrace
क्लिश्	(क्लिश्यति)	to be afflicted
क्लिद्	(क्लिद्यति)	to become wet
रुष्	(रुष्यति)	to be angry
ऋध्	(ऋध्यति)	to prosper
मृग्	(मृग्यति)	to seek

Roots with आदेश

व्यध् – विध	(विध्यति)	to pierce
भ्रंश – भ्रश्	(भ्रश्यति)	to fall
दिव् – दीव्	(दीव्यति)	to gamble, to play
सिव् – सीव्	(सीव्यति)	to sew

In the following roots अ becomes आ before य.

शम् – शाम्	(शाम्यति)	to be calm, to cease
श्रम् – श्राम्	(श्राम्यति)	to be weary
क्रम् – क्राम्	(क्राम्यति)	to walk
तम् – ताम्	(ताम्यति)	to be suffocated, to be fatigued
क्लम् – क्लाम्	(क्लाम्यति)	to be exhausted
दम् – दाम्	(दाम्यति)	to restrain, to tame
क्षम् – क्षाम्	(क्षाम्यति)	to forgive
भ्रम् – भ्राम्	(भ्राम्यति)	to wander
मद् – माद्	(माद्यति)	to rejoice, to be glad, to be intoxicated

6. कपय सिन्धो पाषाणान् क्षिपन्ति ।
7. हिमालय गिरीणां अधिपति ।
8 रात्रौ इन्दु शुक्लान् रश्मीन् भूमौ किरति ।
9 भक्ता· प्रीत्या पुष्पाणि गुम्फन्ति ।
10 अरय असिभि मस्तकानि कृन्तन्ति ।
11 यूय भाल चन्दनेन लिम्पथ ।
12 गुरु· ज्ञानस्य मार्ग दिशति ।
13 गिरिषु पशव म्रियन्ते ।
14 अलीनाम् आवल्या कृष्ण वर्ण अतीव स्निग्ध ।
15. अन्धकार अङ्गानि लिम्पति इव ।
16. साधूना सङ्गति सर्वस्य हितावहा ।
17 यत्र यत्र धूम तत्र तत्र वह्नि ।
18 रूपे तपोवन हरिणाः विशन्ति ।
19 महानगरेषु हर्म्याणि आकाश स्पृशन्ति ।
20 नृपतय सुचरितै कीर्ति विन्दन्ति ।

Translate into Sanskrit --

1 O boy, what are you writing ?
2 Today I am writing letters to my friends
3 We enter the white house
4 Boys and girls meet in the college
5 Men weave a beautiful cloth
6 He always touches a cow.
7 Men desire happiness
8 How do they find it ?
9 The king releases the animals
10 Why does the girl scatter rice on the earth ?
11 A farmer shows the village
12 A good man never insults enemy
13 Boys

M.		N.	
तडागः	pond	भोजनम्	meal
भक्तः	devotee	सुखम्	happiness
कृषीवलः	farmer	दुःखम्	unhappiness
विद्यालयः	college	क्षेत्रम्	field
पथिकः	traveller	मन्दिरम्	temple
भूपः	king	तीरम्	bank
पत्रः	letter	कुसुमम्	flower
खलः	villain	सुवर्णम्	gold
सुरः	god	जलम्,तोयम्,सलिलम्	water
कूपः	well	हृदयम्	heart
आकाशः–म्	sky	जीवनम्	life
मोदकः	sweetball	शीलम्	character, conduct
सेवकः	servant		
जनकः	father	कार्यम्	work
वर्णः	colour	पुस्तकम्	book
आचार्यः	teacher	रूपम्	form, beauty
द्विजः	brahmin	वनम्	forest
उद्यमः	effort	वज्रम्	thunderbolt
सैनिकः	soldier	पर्णम्	leaf
आयुधः	weapon	धनम्	wealth
धनिकः	wealthy man	सत्यम्	truth
उदयः	rise	विषम्	poison
उपायः	means, remedy	पङ्कम्	mud
जनः	man	द्रव्यम्	money
शरः	arrow	अङ्गम्	body
विहगः	bird	चन्दनम्	sandal
प्रकाशः	light	रत्नम्	jewel
अन्धकारः	darkness	ध्यानम्	meditation
आमोदः	fragrance	प्रभातम्	morning, day-break
[illegible], सुजनः	good man		

Ā.

युध्	(युध्यते)	to fight
दू	(दूयते)	to be unhappy
विद्	(विद्यते)	to be
मन्	(मन्यते)	to think
डी	(डीयते)	to fly
खिद्	(खिद्यते)	to feel afflicted or tired
प्री	(प्रीयते)	to be pleased or satisfied
युज्	(युज्यते)	to curb, to be proper
पूर्	(पूर्यते)	to fill

Roots with आदेश

जन्-जा	(जायते)	to be born

U.

नह्	(नह्यति-ते)	to bind
लप्	(लप्यति-ते)	to wish
शप्	(शप्यति-ते)	to curse

BASIC VOCABULARY

	M.		N.
अनिलः	wind	अन्नम्	food
अनलः	fire	कमलम्	lotus
असुरः	demon	पत्रम्	leaf
नृपः	king	शरीरम्	body
मित्रः	sun	मित्रम्	friend
पर्वतः	mountain	वस्त्रम्	cloth
नरः	man	पुष्पम्	flower
बालः	boy	गृहम्	house
मेघः	cloud	अरण्यम्	forest
वृक्षः	tree	दुग्धम्	milk
छात्रः	pupil	फलम्	fruit
देहः-म्	body	उपवनम्, उद्यानम्	garden, park
कृपणः	miser	दानम्	charity

	M.		N.
तडागः	pond	भोजनम्	meal
भक्तः	devotee	सुखम्	happiness
कृषीवलः	farmer	दुःखम्	unhappiness
विद्यालयः	college	क्षेत्रम्	field
पथिकः	traveller	मन्दिरम्	temple
भूपः	king	तीरम्	bank
पत्रः	letter	कुसुमम्	flower
खलः	villain	सुवर्णम्	gold
सुरः	god	जलम्,तोयम्,सलिलम्	water
कूपः	well	हृदयम्	heart
आकाशः–म्	sky	जीवनम्	life
मोदकः	sweetball	शीलम्	character, conduct
सेवकः	servant		
जनकः	father	कार्यम्	work
वर्णः	colour	पुस्तकम्	book
आचार्यः	teacher	रूपम्	form, beauty
द्विजः	brahmin	वनम्	forest
उद्यमः	effort	वज्रम्	thunderbolt
सैनिकः	soldier	पर्णम्	leaf
आयुधः	weapon	धनम्	wealth
धनिकः	wealthy man	सत्यम्	truth
उदयः	rise	विषम्	poison
उपायः	means, remedy	पङ्कम्	mud
जनः	man	द्रव्यम्	money
शरः	arrow	अङ्गम्	body
विहगः	bird	चन्दनम्	sandal
प्रकाशः	light	रत्नम्	jewel
अन्धकारः	darkness	ध्यानम्	meditation
आमोदः	fragrance	प्रभातम	morning, day-break
सज्जनः, सुजनः	good man		

6. कपयः सिन्धौ पाषाणान् क्षिपन्ति ।
7. हिमालयः गिरीणां अधिपतिः ।
8. रात्रौ इन्दुः शुक्लान् रश्मीन् भूमौ किरति ।
9. भक्ताः प्रीत्या पुष्पाणि गुम्फन्ति ।
10. अरयः असिभिः मस्तकानि कृन्तन्ति ।
11. यूयं भालं चन्दनेन लिम्पथ ।
12. गुरुः ज्ञानस्य मार्गं दिशति ।
13. गिरिषु पशवः म्रियन्ते ।
14. अलीनाम आवल्याः कृष्णः वर्णः अतीव स्निग्धः ।
15. अन्धकारः अङ्गानि लिम्पति इव ।
16. साधूनां सङ्गतिः सर्वस्य हितावहा ।
17. यत्र यत्र धूमः तत्र तत्र वह्निः ।
18. ऋषेः तपोवनं हरिणाः विशन्ति ।
19. महानगरेषु हर्म्याणि आकाशं स्पृशन्ति ।
20. नृपतयः सुचरितैः कीर्तिं विन्दन्ति ।

Translate into Sanskrit :—

1. O boy, what are you writing ?
2. Today I am writing letters to my friends.
3. We enter the white house.
4. Boys and girls meet in the college.
5. Men weave a beautiful cloth.
6. He always touches a cow.
7. Men desire happiness.
8. How do they find it ?
9. The king releases the animals.
10. Why does the girl scatter rice on the earth ?
11. A farmer shows the village.

A good man . . . insults even an enemy.

M.

कृष्णपक्ष	dark half of the month
अङ्कुर	sprout
कर	ray, hand
घट	jar, pitcher
पट	cloth
मार्ग.	road
खर	donkey
प्रासाद	palace
धूम	smoke
हरिण	deer
मीन	fish
सुगन्ध	fragrance
अन्ध	blind man
दिवस	day
द्रुम	tree
अर्थ	wealth, money
धर्म	virtue, duty, right conduct
रस	juice, flavour
विनय	modesty
चन्द्र	moon
सूर्य	sun
ग्रन्थ	bock
समुद्र , सागर	ocean
गज	elephant
क्षेत्रपाल	field keeper
पुत्र	son
मनुष्य , मानव , नर ,पुरुष , जन	man
संसार	world
हेमन्त	early winter
वर्षाकाल	monsoon
दास	servant

N

नीडम्	nest
तृणम	grass
धान्यम्	grain
औषधम्	medicine
मस्तकम्	head
सारम् सार	essence
साधनम्	means
कृत्यम्	deed
विश्वम्	world, universe
कुटुम्बकम्	little family
आनन्दम्	joy

ADJECTIVES

निष्फल	fruitless
तीक्ष्ण	sharp
सुन्दर	beautiful
विशद	pure, white, clear
सदृश	like
शोभन	good, virtuous .
कठोर	hard
अखिल	whole, entire
कोमल	tender

INDECLINABLES

यदा	when
तदा	then
कदा	when?
सदा	always
सर्वदा	always
एकदा	once
अत्र	here
तत्र	there
यत्र	where
कुत्र	where?
सर्वत्र	everywhere
एकत्र	at one place
यथा–तथा	as — so
सर्वथा	in all ways
किम्	what?
कथम्	how, in what manner?
यदि–तर्हि	if — then
यावत्–तावत्	as much as— that much, as long as— so long
अथ	then, afterwards
अतः	hence
ततः	thence
कुतः	whence, why?
यतः	wherefore, whence

एव	just, only, exactly (used for emphasis)
एवम्	thus
अद्य	today
अधुना	now
च	and
वा	or
अपि	also, even, even if
तु, परन्तु, किन्तु	but
इव	like, as
पुनः	again
हि, खलु, ननु, नूनम्	indeed
न	not, no
मा	not
अहो	(shows wonder)
भोः, हे	oh!
हन्त	alas!

M

कृष्णपक्ष	dark half of the month
अङ्कुर	sprout
कर	ray, hand
घट	jar, pitcher
पट	cloth
मार्ग	road
खर	donkey
प्रासाद	palace
धूम	smoke
हरिण	deer
मीन	fish
सुगन्ध	fragrance
अन्ध	blind man
दिवस	day
द्रुम	tree
अर्थ	wealth, money
धर्म	virtue, duty, right conduct
रस	juice, flavour
विनय	modesty
चन्द्र	moon
सूर्य	sun
ग्रन्थ	book
समुद्र , सागर	ocean
गज	elephant
क्षेत्रपाल	field keeper
पुत्र	son
मनुष्य , मानव नर , पुरुष , जन	man
संसार	world
हेमन्त	early winter
वर्षाकाल	monsoon
दास	servant

N

नीडम्	nest
तृणम्	grass
धान्यम्	grain
औषधम्	medicine
मस्तकम्	head
सारम् सार	essence
साधनम्	means
कृत्यम्	deed
विश्वम्	world, universe
कुटुम्बकम्	little family
आनन्दम्	joy

ADJECTIVES

निष्फल	fruitless
तीक्ष्ण	sharp
सुन्दर	beautiful
विशद	pure, white, clear
सदृश	like
शोभन	good, virtuous
कठोर	hard
अखिल	whole, entire
कोमल	tender

INDECLINABLES

यदा	when
तदा	then
कदा	when ?
सदा	always
सर्वदा	always
एकदा	once
अत्र	here
तत्र	there
यत्र	where
कुत्र	where ?
सर्वत्र	everywhere
एकत्र	at one place
यथा–तथा	as — so
सर्वथा	in all ways
किम्	what ?
कथम्	how, in what manner ?
यदि–तर्हि	if — then
यावत्–तावत्	as much as— that much, as long as— so long
अथ	then, afterwards
अतः	hence
ततः	thence
कुतः	whence, why ?
यतः	wherefore, whence

एव	just, only, exactly (used for emphasis)
एवम्	thus
अद्य	today
अधुना	now
च	and
वा	or
अपि	also, even, even if
तु, परन्तु, किन्तु	but
इव	like, as
पुनः	again
हि, खलु, ननु, नूनम्	indeed
न	not, no
मा	not
अहो	(shows wonder)
भोः, हे	oh !
हन्त	alas !

LESSON VII

CONJUGATION 6 इ, उ-ENDING NOUNS (M. F.)

A CONJUGATION 6

The 6th conjugation is equally simple Its sign is अ *Thus,*

सृज् + अ + मि = सृजामि (Rule 1)

मृ - म्रिय् + अ + इ = म्रिये (अ + इ = ए)

(म्रिय् is the आदेश or substitute of मृ)

सृज् (P) to create			मृ-म्रिय् (Ā) to die		
सृजामि	सृजाव	सृजाम	म्रिये	म्रियावहे	म्रियामहे
सृजसि	सृजथ	सृजथ	म्रियसे	म्रियेथे	म्रियध्वे
सृजति	सृजत	सृजन्ति	म्रियते	म्रियेते	म्रियन्ते

B इ, उ ENDING NOUNS

कवि (m) poet			भानु (m) sun		
कवि	कवी	कवय	भानु	भानू	भानव
कविम्	कवी	कवीन्	भानुम्	भानू	भानून्
कविना	कविभ्याम्	कविभि	भानुना	भानुभ्याम्	भानुभि
कवये	कविभ्याम्	कविभ्य	भानवे	भानुभ्याम्	भानुभ्य
कवे	कविभ्याम्	कविभ्य	भानो	भानुभ्याम्	भानुभ्य
कवे	कव्यो	कवीनाम्	भानो	भान्वो	भानूनाम्
कवौ	कव्यो	कविषु	भानौ	भान्वो	भानुषु
कवे	कवी	कवय	भानो	भानू	भानव

All इ, उ ending masculine nouns, such as अग्नि, हरि, गुरु, विष्णु are declined similarly

गति (f) motion			धेनु (f) cow		
गति	गती	गतय	धेनु	धेनू	धेनव
गतिम्	गती	गती	धेनुम्	धेनू	धेनू
गत्या	गतिभ्याम्	गतिभि	धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभि
गतये-गत्यै	गतिभ्याम्	गतिभ्य	धेनवे धेन्वै	धेनुभ्याम्	धेनुभ्य
गते -गत्या	गतिभ्याम्	गतिभ्य	धेनो धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभ्य

गतेः-गत्याः	गत्योः	गतीनाम्	धेनोः-धेन्वाः	धेन्वोः	धेनूनाम्
गतौ-गत्याम्	गत्योः	गतिषु	धेनौः-धेन्वाम्	धेन्वोः	धेनुषु
गते	गती	गतयः	धेनो	धेनू	धेनवः

All इ, उ – ending feminine nouns, such as नीति, मति, बुद्धि, तनु, रज्जु are declined similarly.

The feminine forms are like the masculine, except the Accusative plural and Instrumental singular.

The optional forms of the इ, उ - ending feminine nouns (गति, धेनु) correspond to the forms of the ई, ऊ - ending feminine nouns (नदी, वधू) given in the next lesson.

The declensions are purposely given in the pairs of इ and उ-ending nouns (masculine and feminine) to draw attention to the similarity of changes, which can be conveniently understood by the table below. It shows the affinity of the simple vowels इ and उ (short and long) with their respective diphthongs and semi-vowels.

इ, ई →	ए	ऐ	य्	Palatals
उ, ऊ →	ओ	औ	व्	Labials

कवि—कवयः, कवये, कवेः, कव्योः
भानु—भानवः, भानवे, भानोः, भान्वोः
गति– गतयः, गतये - गत्यै, गतेः – गत्याः, गतौ – गत्याम्, गत्योः
धेनु—धेनवः, धेनवे - धेन्वै, धेनोः - धेन्वाः, धेनौ - धेन्वाम्, धेन्वोः

Translate into English :—

1. मंदः वायुः मेघं नुदति ।
2. मुनिः गहने ध्याने मज्जति ।
3. पयोधिः रत्नानां निधिः ।
4. ताः जलेन वृक्षकं सिञ्चन्ति ।
5. दुष्यन्तस्य दक्षिणः बाहुः स्फुरति ।

6. कपय सिन्धौ पाषाणान् क्षिपन्ति ।
7 हिमालय गिरीणां अधिपति ।
8 रात्रौ इन्दु शुक्लान् रश्मीन् भूमौ किरति ।
9 भक्ता प्रीत्या पुष्पाणि गुम्फन्ति ।
10 अरय असिभि मस्तकानि कृन्तन्ति ।
11 यूय भाल चन्दनेन लिम्पथ ।
12 गुरु ज्ञानस्य मार्ग दिशति ।
13 गिरिषु पशव म्रियन्ते ।
14 अलीनाम आवल्या कृष्ण वर्ण अतीव स्निग्ध ।
15. अन्धकार अङ्गानि लिम्पति इव ।
16 साधूना सङ्गति सर्वस्य हितावहा ।
17 यत्र यत्र धूम तत्र तत्र वह्नि ।
18 ऋषे तपोवन हरिणाः विशन्ति ।
19 महानगरेषु हर्म्याणि आकाश स्पृशन्ति ।
20 नृपतय सुचरितै कीर्ति विन्दन्ति ।

Translate into Sanskrit --

1 O boy, what are you writing ?
2 Today I am writing letters to my friends
3 We enter the white house
4 Boys and girls meet in the college
5 Men weave a beautiful cloth
6 He always touches a cow.
7 Men desire happiness
8 How do they find it ?
9 The king releases the animals
10 Why does the girl scatter rice on the earth ?
11 A farmer shows the village
12 A good man never insults even an enemy
13 Boys throw stones at the frogs
14 Dust smears the bodies of the sages
15 Viṣṇu creates the universe

Recognize :—

क्षिपथः, पृच्छामः, तुदामहे, म्रियध्वे, विन्देते
भूतये, मृत्योः, मतीः, इन्दौ

Make :—

1st P. Pl. —मुच्, स्पृश्, कृत्, म्रि, विश्
Acc. Plu.—बन्धु, ऋषि, गिरि, स्तुति, बुद्धि

Combine appropriate words in the three groups to make sentences :—

१.	अतिथिः	कीर्तिं	विशन्ति
२.	सैनिकाः	ग्रामं	पृच्छति
३.	सेनापतिः	काव्यं	विन्दति
४.	धेनवः	प्रश्नान्	म्रियन्ते
५.	कविः	युद्धे	सृजति

Complete the sentences with the proper forms of the words in the brackets :—

१. मुनयः मुक्तिम् (इच्छ्) ।
२. (कौरव) पाण्डवान् तुदन्ति ।
३. मत्स्यः (मत्स्य) गिलति ।
४. सः (परशु) तरुं (लुम्प्) ।
५. वृषभौ क्षेत्रं (कृष्) ।
६. मेघाः जलं (मुञ्च्) ।
७. आखुः (रज्जु) कृन्तति ।

ROOTS OF CONJUGATION 6

P.

कृष्	(कृषति)	to plough
लिख्	(लिखति)	to write
गुम्फ्	(गुम्फति)	to weave
मिल्	(मिलति)	to meet
विश्	(विशति)	to enter
स्पृश्	(स्पृशति)	to touch
स्फुट्	(स्फुटति)	to burst

स्फुर्	(स्फुरति)	to throb
सृज्	(सृजति)	to create
मृश्	(मृशति)	to ponder

with आदेश

इष् - इच्छ	(इच्छति)	to wish
प्रच्छ् - पृच्छ	(पृच्छति)	to ask
गॄ - गिर्	(गिरति or गिलति)	to swallow
कॄ - किर्	(किरति)	to scatter
मस्ज् - मज्ज्	(मज्जति)	to sink

Ā.

जुष्	(जुषते)	to like

Roots with आदेश

मृ - म्रिय्	(म्रियते)	to die
धृ - ध्रिय्	(ध्रियते)	to live
लस्ज् - लज्ज्	(लज्जते)	to be shy

U.

तुद्	(तुदति - ते)	to strike, to hurt
नुद्	(नुदति - ते)	to drive, to impell
दिश्	(दिशति - ते)	to show
क्षिप्	(क्षिपति - ते)	to throw

In the following roots, a nasal is added before the final consonant

विद् - विन्द्	(विन्दति - ते)	to seek, find
लिप - लिम्प्	(लिम्पति - ते)	to smear
मुच् मुञ्च्	(मुञ्चति - ते)	to release
सिच् - सिञ्च्	(सिञ्चति - ते)	to sprinkle
पिश् - पिंश्	(पिंशति - ते)	to shape, to form
कृत् - कृन्त	(कृन्तति - ते)	to cut

BASIC VOCABULARY

M.	
अलि	bee
अरि	enemy
अतिथि	guest
कवि	poet
कपि	monkey
गिरि	mountain
मुनि	sage
ऋषि	seer
रवि	sun
रश्मि	ray
पयोधि, उदधि, वारिधि	ocean
विधि	fate
निधि	treasure
पाणि	hand
अधिपति	chief
मणि	jewel
राशि	heap
सारथि	charioteer
सेनापति	general
वह्नि, अग्नि	fire
अहि	serpent
नृपति	king
पति	husband
सुरभि	fragrance
असि	sword
ध्वनि	sound
गुरु	teacher
भानु	sun
इन्दु	moon

M.	
तरु	tree
पशु	animal
परशु	axe
विष्णु	Viṣṇu
वायु	wind
मृत्यु	death
रिपु	enemy
शम्भु	Śiva
शिशु	child
सेतु	bridge
सानु	peak
विधु	moon
केतु	banner
आखु	mouse
बन्धु	relative
मधु	spring
साधु	good man
सिन्धु	ocean
पङ्गु	lame man

M.	
पाषाणः	stone
महानगरः	city

F

कीर्ति	fame
आवलि–ली	row
गति	motion
बुद्धि	intellect
मति	intelligence
मूर्ति	image
भक्ति	devotion
कान्ति	splendour
भूमि	earth
प्रकृति	nature
प्रीति	affection
तरणि	boat
नीति	conduct
जाति	caste
रात्रि–त्री	night
शक्ति	power
स्तुति	praise
स्मृति	memory
सृष्टि	creation
तृप्ति	satisfaction
मुक्ति	salvation
सुरभि	celestial cow
सम्पत्ति	wealth
सङ्गति	company, association
तनु	*body*
धेनु	cow
रज्जु	rope
चञ्चु	beak
रेणु	dust

N

हर्म्यम्	mansion
तपोवनम्	hermitage
सुचरितम्	good deed

ADJECTIVES

मन्द	gentle, slow
गहन	deep, thick
दक्षिण	right
प्रिय	dear
स्निग्ध	glossy, dark
शुक्ल, श्वेत	white
हितावह	beneficial
शुचि	pure, clean
सुरभि	*fragrant*
अतीव	very much

ADVERB

अतीव	very much

LESSON VIII

CONJUGATION 1 : आ, ई, ऊ—ENDING NOUNS

A. CONJUGATION 1

The sign of the 1st conjugation is also अ, as of the 6th conjugation. In conjugation 1 a change called *guṇa* (गुण) takes place, and in conjugation 10 an additional change called *vṛddhi* (वृद्धि) takes place. *Guṇa* and *vṛddhi*, the two distinctive features of the 1st and 10th conjugations, are the two degrees of augmentation or strengthening of the vowels. The following table (similar to the one given in the previous lesson) is important :—

	अ	इ, ई	उ, ऊ	ऋ, ॠ	ऌ
गुण	अ	ए	ओ	अर्	अल्
वृद्धि	आ	ऐ	औ	आर्	आल्

In conjugation 1, before अ sign is added to the root, (1) the final vowel (short or long), and (2) the penultimate *short* vowel of the root undergo the *guṇa* change.

नी + अ + ति
= ने + अ + ति
= नय् + अ + ति (ए + अ = अय)
= नयति

भू + अ + ति
= भो + अ + ति
= भव् + अ + ति (ओ + अ = अव्)
= भवति

हृ + अ + ति
= हर् + अ + ति
= हरति

बुध् + अ + अन्ति
= बोध् + अ + अन्ति
= बोधन्ति

वृत् + अ + ते
= वर्त् + अ + ते
= वर्तते

but, जीव् + अ + ति = जीवति (no guṇa)
ईक्ष् + अ + ते = ईक्षते (no guṇa)
पिब् + अ + ति = पिबति (no guṇa, because there can be no double change.)
निन्द् + अ + ति = निन्दति (no guṇa, because नि is followed by a conjunct, and so it is considered long.)

नी (P.) to carry			वृत् (Ā.) to be		
नयामि	नयावः	नयामः	वर्ते	वर्तावहे	वर्तामहे
नयसि	नयथः	नयथ	वर्तसे	वर्तेथे	वर्तध्वे
नयति	नयतः	नयन्ति	वर्तते	वर्तेते	वर्तन्ते

PREPOSITIONS

In Sanskrit, roots (and also their derivatives) have prepositions or preverbs (उपसर्ग) prefixed to them. A preposition is one of the indeclinables having its own meaning. When it is prefixed to a root, it intensifies, modifies and even completely alters its meaning. "The meaning of a root is forcibly changed by a preposition."

हृ	=	to take away
but,—प्र + हृ	=	to strike
आ+ हृ	=	to bring, to carry
सं + हृ	=	to contract
वि + हृ	=	to sport
परि+हृ	=	to avoid
उप+ हृ	=	to offer

Some roots change their *pada* (Parasmaipada or Ātmanepada), when certain prepositions are prefixed to them.

रम् – रमते	(Ā.) but,	वि + रम् – विरमति	(P.)
गम् – गच्छति	(P.)	सं + गम् – संगच्छते	(Ā.)
जि – जयति	(P.)	वि + जि – विजयते	(Ā.)
क्रम् – क्रामति-ते	(U.)	आ + क्रम् – आक्रमते	(Ā.)
नी – नयति-ते	(U.)	उद् + नी – उन्नयते	(Ā.)
		उप + नी – उपनयते	(Ā.)
स्था – तिष्ठ् – तिष्ठति	(P.)	प्र + तिष्ठ् – प्रतिष्ठते	(Ā.)
प्रच्छ् – पृच्छ् – पृच्छति	(P.)	आ + पृच्छ् – आपृच्छते	(Ā.)

Note the following उपसर्गs and refer to them whenever necessary.

अति	over, beyond	अतिवृष्टिः	excessive rain
अधि	above, over	अधिपतिः	overlord
अनु	after, behind, along	अनुतापः	remorse
		अनुकरणम्	imitation
		अनुतटम्	along the bank
अप	away from	अपमानः	insult
अभि	towards, near to	अभिगमनम्	approaching
अव	down, off	अवतारः	descent
		अवधीरणम्	rejection
आ	all round, upto, a little	आच्छादनम्	covering all round
		आ स्वर्गम्	upto heaven
		आरक्तम्	slightly red
उत्-द्	up	उद्भवः	birth
उप	near to, towards, by the side of	उपनिषद्	to sit near
		उपक्रमः	beginning
दुस्-र्	bad, hard to do	दुर्जनः	bad man
		दुर्योधनः	hard to fight with
नि	in, down	निपातः	fall
		निलयः	abode

निस्–र्	out of, without	निर्गमः	exit
		निष्कामः	*without desire*
परा	*opposed to*	पराजयः	*defeat*
परि	all round, complete	परिपूर्ण	completely full
		परिनिर्वाणम्	all round Nirvāṇa
प्रति	towards, opposed to	प्रतिगमः	approaching
		प्रतिकूल	unfavourable
वि	separate from, more	वियोगः	separation
		विनाशः	destruction
सम्	together with, full,	संवादः	dialogue
	complete	संगमः	union
		संशुद्धिः	complete purification
सु	well, good, thorough,	सुचरितम्	good action
	easy (opposed to दुस्–र्)	सुसंस्कृतम्	thoroughly refined
		सुबोध	easy to understand

Some prepositions, such as अनु, प्रति, अभि, are called **कर्मप्रवचनीय,** post-positions or free adverbs. They are placed by themselves after the nouns and govern to Accusative.

अनु – स्तेनम् अनु कुक्कुरः धावति, 'a dog runs after the thief',
सर्वे आत्मानम् अनु पश्यन्ति, 'everyone sees according to oneself'.

प्रति – पतङ्गा ज्वलनं प्रति गच्छन्ति, 'moths go toward fire'.

अभि– ग्रामं पर्वतम् अभि, 'the village is close to the mountain'.

B. आ, ई, ऊ - ENDING NOUNS

माला (f.) garland			नदी (f.) river		
माला	माले	मालाः	नदी	नद्यौ	नद्यः
मालाम्	माले	मालाः	नदीम्	नद्यौ	नदीः
मालया	मालाभ्याम्	मालाभिः	नद्या	नदीभ्याम्	नदीभिः
मालायै	मालाभ्याम्	मालाभ्यः	नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
मालायाः	मालाभ्याम्	मालाभ्यः	नद्याः	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
मालायाः	मालयोः	मालानाम्	नद्याः	नद्योः	नदीनाम्
मालायाम्	मालयोः	मालासु	नद्याम्	नद्योः	नदीषु
माले	माले	मालाः	नदि	नद्यौ	नद्यः

वधू (f.) bride, a young woman

वधूः	वध्वौ	वध्वः
वधूम्	वध्वौ	वधूः
वध्वा	वधूभ्याम्	वधूभिः
वध्वै	वधूभ्याम्	वधूभ्यः
वध्वाः	वधूभ्याम्	वधूभ्यः
वध्वाः	वध्वोः	वधूनाम्
वध्वाम्	वध्वोः	वधूषु
वधु	वध्वौ	वध्वः

All feminine nouns ending in आ, ई and ऊ, such as लता कन्या पूजा, नारी नगरी सरस्वती, चमू श्वश्रू are to be similarly declined.

However, in regard to the Nominative singular of the ई-ending nouns, there is a minor exception. Most feminine nouns ending in ई are declined like नदी in the Nominative singular, i. e. with their स् (:) dropped, सरस्वती, रजनी, पत्नी. But there are seven nouns (लक्ष्मी, श्री, तन्त्री, तरी, ह्री, धी, अवी), which do not drop the स् (:) in the Nominative singular (लक्ष्मीः, श्रीः, धीः etc.) thus corresponding to वधूः.

In accordance with the table given in the previous lesson,

नदी — नद्यः, नद्या, नद्यै, नद्याः, नद्याम्, नद्योः

वधू — वध्वः, वध्वा, वध्वै, वध्वाः, वध्वाम्, वध्वोः

DEGRFES OF COMPARISON

The comparative and superlative degrees of words are formed by the application of terminations तर and तम, तराम् and तमाम्, ईयस and इष्ठ

तर and तम are added to nouns, pronouns and adjectives

मधुर — मधुरतर, मधुरतम	f मधुरतरा, मधुरतमा
सुन्दर— सुन्दरतर, सुन्दरतम	f सुन्दरतरा सुन्दरतमा
किम् — कतर, कतम	
गायक— गायकतर, गायकतम	

तराम् and तमाम् (forms of तर and तम) are added to the verbs, adverbs and particles

(verb)	क्रीडति	— क्रीडतितराम्, क्रीडतितमाम्
(adverb)	उच्चैस्	— उच्चैस्तराम्, उच्चैस्तमाम्
(particle)	सु	— सुतराम्, सुतमाम्

ईयस् and इष्ठ are added to adjectives of quality only

बलवत् — बलीयस्, बलिष्ठ,	f बलीयसी बलिष्ठा
लघु — लघीयस्, लघिष्ठ	f लघीयसी, लघिष्ठा
गुरु — गरीयस् गरिष्ठ	f. गरीयसी, गरिष्ठा

Translate into English

1 अहिंसा परम धर्म ।
2 विद्या विनयेन एव शोभते ।
3 नौका नद्या सरति ।
4 सिद्धार्थ सत्य बोधति ।
5 पङ्गु अन्ध नयति ।
6 रजनी शुभ्रया ज्योत्स्नया शोभते ।
7 द्राक्षाक्षेत्रे गर्दभा चरन्ति ।
8 सुजनेभ्य निन्दा न रोचते ।*

9. लक्ष्म्याः प्रसादेन खलु सम्पत्तिं कीर्तिं च लभामहे।
10. कुमार्यः वाप्याः जलं गृहम् आनयन्ति।
11. गुरुः सर्वेषु शिष्येषु सममेव विद्यां वितरति।*
12. नदीषु गङ्गा पवित्रतमा।*
13. प्रजानां रञ्जनात् राजा।
14. सागरतीरे कन्यकाः सिकतासु उपलान् गृह्णन्ते।
15. साहसे श्रीः प्रतिवसति।
16. विमानानि मेघानां परतः उड्डयन्ते।*
17. द्वौ मल्लौ प्रतिगच्छतः।
18. प्रभाते रवेः मृदुभिः अंशुभिः पुण्डरीकानि प्रबोधन्ति।
19. निशायां खद्योतः अपि प्रकाशते।
20. देवाः विष्णोः प्रसादेन समुद्रात् रत्नानि लभन्ते।
21. विनाशकाले बुद्धिः विपरीता भवति।
22. यक्षः आषाढस्य प्रथमे दिवसे आकाशे विशालं मेघं पश्यति।
23. मण्डूकाः कूपस्य समीपं क्रीडन्ति।*
24. वानरराजः समुद्रं लङ्घते।
25. वैरात् क्षमा ज्यायसी।*
26. वृद्धजनाः लोकस्य व्यवहारं बोधन्ति।
27. गङ्गा च यमुना च प्रयागतीर्थे मिलतः।
28. काव्यानां तत्त्वं रसिकम् अन्तरेण कः बोधति?
29. प्रासादस्य अलिन्दे महिषी तिष्ठति, गगने च विहगानां श्रेणीं प्रेक्षते।
30. मौक्तिकं शुक्तेः उद्भवति।*
31. पर्वताः दूरतः रमणीयाः वर्तन्ते।
32. भूतानि प्रकृतिम् एव गच्छन्ति।
33. शरीरं रक्षति रक्षितम्, धर्मः रक्षति रक्षितः।
34. शास्त्रात् रूढिः बलीयसी।
35. न गृहं गृहम्, गृहिणी एव गृहम्।

Translate into Sanskrit :

1. Knowledge lies in books.
2. What do you study at the school?
3. We study the Sanskrit language.

4. Children smile at the sight of the mother.
5. Lions roar in the caves of the mountain.
6. I perform daily the worship of Sarasvati.
7. Rāvana takes away Sitā from the hermitage.
8. Young women are singing in the assembly
9. The queen stands in the cool shade of the tree
10. The wife remembers (her) husband again and again.
11. The river flows through the forests
12. The moonlight falls on the huts.
13. Himālaya is indeed the highest of all mountains.
14. When Nala abandons Damayanti in the forest, she cries very much.
15. Peacock is the loveliest bird

Recognise

खनत, अर्जथ, कल्पसे, जिघ्राव, कम्पन्ते
भाषया, भार्यायै, चम्वाम्, भागीरथ्याम्, नार्यो

Make.

2nd P. Pl — वृत्, रुद्, स्था, स्मृ, शिक्ष्
Dat Sing धरा, वापी श्वश्रू, दासी, प्रपा

Fill in the blanks with the proper words given.

छियाया, जयति, शाखाया, अङ्कुरात्, मत्कुण, वसन्तसेनाम्, जले, सुकुमारात

१ —— शय्या दशति।
२ वृक्षस्य —— फल —— पतति।
३ सत्यम् असत्य ——।
४ चारुदत्त —— कमते।
५. कुसुमम् —— —— रोहति।
६ सरस्वती —— देवी।

Use the proper forms of the words in the brackets :

१. तस्करः गृहात् सुवर्णं ——— (हरामि, हरतः, हरति)।
२. यूयं किं ——— (पचथः, पचामः, पचथ)?
३. आचार्यः ——— (शिष्यम् , शिष्यस्य, शिष्याय) ग्रन्थं यच्छति।
४. बालाः पाठशालायां ——— (रमे, रमेथे, रमन्ते)।
५. चक्राभ्यां ——— (चलतः, चलसि, चलति) रथः।
६. साक्षराः विपरीताः राक्षसाः ——— (भवन्ति, भवति, भवावः)।

Write only 5 simple sentences in Sanskrit on any one of the following topics :

अश्वः (a horse), मम शाला (my school),
मम मित्रम् (my friend), उद्यानम् (a park).

ROOTS OF CONJUGATION 1

P.

अट्	(अटति)	to wander
खाद्	(खादति)	to eat
गर्ज्	(गर्जति)	to roar
चर्	(चरति)	to move
चल्	(चलति)	to move
जीव्	(जीवति)	to live
त्यज्	(त्यजति)	to abandon
दह्	(दहति)	to burn
धाव्	(धावति)	to run
नम्	(नमति)	to salute
पठ्	(पठति)	to read
पत्	(पतति)	to fall
रक्ष्	(रक्षति)	to protect
वद्	(वदति)	to speak
वप्	(वपति)	to sow
वस्	(वसति)	to dwell
व्रज्	(व्रजति)	to go
शंस्	(शंसति)	to praise

निन्द्	(निन्दति)	to censure
मद्	(मदति)	to enjoy
वम्	(वमति)	to vomit
अर्ज्	(अर्जति)	to earn
अर्च्	(अर्चति)	to worship
अर्ह्	(अर्हति)	to deserve
अव्	(अवति)	to protect
क्रीड्	(क्रीडति)	to play
गल्	(गलति)	to drop, to fall
जल्प्	(जल्पति)	to prattle
तप्	(तपति)	to shine
फल्	(फलति)	to ripen, to result
वाञ्छ्	(वाञ्छति)	to desire
हस्	(हसति)	to smile
जप्	(जपति)	to mutter
गद्	(गदति)	to say
गै	(गायति)	to sing
ध्यै	(ध्यायति)	to meditate
क्रन्द्	(क्रन्दति)	to cry
ज्वल्	(ज्वलति)	to burn
नट्	(नटति)	to act
भ्रम्	(भ्रमति)	to roam
भण्	(भणति)	to speak
लप्	(लपति)	to talk
काङ्क्ष्	(काङ्क्षति)	to desire
नन्द्	(नन्दति)	to be pleased
फुल्ल्	(फुल्लति)	to blossom
स्खल्	(स्खलति)	to stumble
मील्	(मीलति)	to close

Roots with आदेश :

पा - पिब्	(पिबति)	to drink
स्था - तिष्ठ्	(तिष्ठति)	to stand
गम् - गच्छ्	(गच्छति)	to go
दृश् - पश्य्	(पश्यति)	to see
दा - यच्छ्	(यच्छति)	to give
ध्मा - धम्	(धमति)	to blow
घ्रा - जिघ्र्	(जिघ्रति)	to smell
सद् - सीद्	(सीदति)	to sit
मृज् - मार्ज्	(मार्जति)	to wipe
मुर्छ् - मूर्छ् or मूर्च्छ्	(मूर्च्छति)	to faint
यम् - यच्छ्	(यच्छति)	to restrain
दंश् - दश्	(दशति)	to bite

Roots with Guṇa :

कृष् - कर्ष्	(कर्षति)	to drag, to pull, to draw, to plough
रुह् - रोह्	(रोहति)	to grow
वृष् - वर्ष्	(वर्षति)	to rain
भू - भव्	(भवति)	to become, to be
जि - जय्	(जयति)	to win
द्रु - द्रव्	(द्रवति)	to melt
सृ - सर्	(सरति)	to slip, to go
तॄ - तर्	(तरति)	to cross over, to swim
शुच् - शोच्	(शोचति)	to grieve
स्मृ - स्मर्	(स्मरति)	to remember
क्षि - क्षय्	(क्षयति)	to waste away
क्रुश् - क्रोश्	(क्रोशति)	to cry
स्रु - स्रव्	(स्रवति)	to flow
युज् - योज्	(योजति)	to join, to unite

Ā.

ईक्ष्	(ईक्षते)	to see
कम्प्	(कम्पते)	to tremble
गाह्	(गाहते)	to plunge

भाष्	(भाषते)	to speak
लभ्	(लभते)	to obtain
वन्द्	(वन्दते)	to salute
रम्	(रमते)	to play
क्षम्	(क्षमते)	to forgive
याच्	(याचते)	to beg
कम्	(कमते)	to love
श्लाघ्	(श्लाघते)	to praise
सेव्	(सेवते)	to serve
शिक्ष्	(शिक्षते)	to learn
स्यन्द्	(स्यन्दते)	to flow, to ooze
स्पन्द्	(स्पन्दते)	to throb
स्पर्ध्	(स्पर्धते)	to compete, to rival
रभ्	(रभते)	to begin
सह्	(सहते)	to bear
कत्थ्	(कत्थते)	to praıse
त्वर्	(त्वरते)	to hasten
ध्वंस्	(ध्वंसते)	to perish
भिक्ष्	(भिक्षते)	to beg
यत्	(यतते)	to try
काश्	(काशते)	to shine
ग्रस्	(ग्रसते)	to swallow
वेप्	(वेपते)	to tremble
शङ्क्	(शङ्कते)	to suspect
स्रंस्	(स्रंसते)	to fall, to drop
स्वाद्	(स्वादते)	to taste
राज्	(राजते)	to shine
भ्राज्	(भ्राजते)	to shine
भ्रंश्	(भ्रंशते)	to fall
त्रै	(त्रायते)	to protcct
बाध्	(बाधते)	to oppress

भज्	(भजते)	to share
जृम्भ्	(जृम्भते)	to yawn
भास्	(भासते)	to shine
ह्लाद्	(ह्लादते)	to be glad

Roots with आदेश :

क्लृप् – कल्प्	(कल्पते)	to be fit for, to be able, to accomplish, to produce (g Dative)

Roots with Guṇa :

स्मि – स्मय्	(स्मयते)	to smile
रुच् – रोच्	(रोचते)	to be agreeable to (g. Dative)
मुद् – मोद्	(मोदते)	to rejoice
शुभ् – शोभ्	(शोभते)	to be beautiful
वृत् – वर्त्	(वर्तते)	to be
डी – डय्	(डयते)	to fly
वृध् – वर्ध्	(वर्धते)	to increase
द्युत् – द्योत्	(द्योतते)	to shine
स्फुट् – स्फोट्	(स्फोटते)	to burst

U. ✓

खन्	(खनति – ते)	to dig
यज्	(यजति – ते)	to worship, to sacrifice
भज्	(भजति – ते)	to worship, to resort to
पच्	(पचति – ते)	to cook
याच्	(याचति – ते)	to beg
वह्	(वहति – ते)	to carry, to flow
लङ्घ्	(लङ्घति – ते)	to cross

Roots with आदेश : ✓

क्रम् – क्राम्	(क्रामति – क्रमते)	to go
गुह् – गूह्	(गूहति – गूहते)	to hide
ह्वे – ह्वय्	(ह्वयति – ते)	to call

नी - नय्	(नयति-ते)	to lead
हृ - हर्	(हरति-ते)	to carry, to take away
धृ - धर्	(धरति-ते)	to seize
भृ - भर्	(भरति-ते)	to fill
बुध् - बोध्	(बोधति-ते)	to know

Prepositional Roots :

आ + गम्	(आगच्छति)	to come
उद् + डी	(उड्डयते)	to fly
प्र + बुध्	(प्रबोधति)	to awaken
प्रति + वस्	(प्रतिवसति)	to live
वि + तृ	(वितरति)	to give, to grant
प्रति + गम्	(प्रतिगच्छति)	to advance towards
उद् + भू	(उद्भवति)	to arise, to spring up
प्र + नम्	(प्रणमति)	to bow to, to salute (g Dative or Accusative)
आ + नी	(आनयति)	to bring
वि + राज्	(विराजते)	to shine
आ + श्रि	(आश्रयते)	to resort to (g. Accusative)
अभि + नन्द्	(अभिनन्दति)	to rejoice in, to greet
वि + रम्	(विरमति)	to stop
प्र + काश्	(प्रकाशते)	to shine
अव + गाह्	(अवगाहते)	to bathe in

BASIC VOCABULARY

F.

आशा	hope	पूर्णिमा	full-moon night
कान्ता	beloved, wife	क्रीडा	play
कृपा	favour	प्रज्ञा	wisdom
इच्छा	wish	शाखा	branch
क्षमा	forgiveness	वार्ता	news, account
कथा	story	निशा	night
कला	art	शिला	stone
कन्या	girl	सेना	army
धरा, वसुधा वसुन्धरा	earth	सभा	assembly
		मदिरा	wine

लता	vine	वीणा	lute
नौका	boat	उत्तरा	the north
भार्या	wife	दक्षिणा	the south
लज्जा, त्रपा	bashfulness, modesty, shame	भाषा	language
		विद्या	knowledge
जरा	old age	शारदा	Sarasvatī
देवता	deity	वाचा	speech
आज्ञा	command	व्यथा	pain
भिक्षा	alms	तृष्णा	thirst, greed
प्रजा	subjects, progeny	अहिंसा	non-injury
पूजा	worship	सिकता, वालुका(pl.)	sand
पर्णशाला	hut, hermitage	दया	mercy
पाठशाला	school	निद्रा	sleep
प्रभा	lustre	रेखा	line
छाया	shade	रथ्या	street
शोभा	splendour	ज्योत्स्ना	moonlight
चिन्ता	anxiety, worry	द्राक्षा	grape
ललना	woman	निन्दा	blame, censure
गुहा	cave	प्रतिमा	image
पीडा	pain	मञ्जूषा	box

F.

सरस्वती	goddess of learning	नारी	woman
		सहचरी	female companion
देवी	goddess		
नदी	river	कौमुदी	moonlight
अटवी	forest	पुरी	town
दासी	maid	वाणी	speech
जननी	mother	प्राची	the east
महिषी	queen	प्रतीची	the west
मही	earth	पृथ्वी	earth
रजनी	night	भागीरथी	river Gaṅgā
नगरी	city	पर्णकुटी	hut, hermitage
वापी	well	पत्नी	wife
		श्रेणी	line

लक्ष्मी श्री	wife of Visnu, goddess of wealth
भगिनी	sister
कुमारी	maiden
सखी	female friend
गृहिणी	hosewife
वधू	bride
चमू	army
श्वश्रू	mother in law

M.

मधुकर / मिलिन्द	bee
मकरन्द	honey of flower
मरन्द	juice of flower
अलिन्द	terrace
व्यवहार	conduct
उपल	pebble
रसिक	lover of poetry
मल्ल	wrestler
तस्कर	thief
खद्योत	firefly
वृद्धजन	old man
राक्षस	demon
साक्षर	learned man
वानर	monkey
मयूर	peacock
मण्डूक	frog
प्रयागतीर्थ	holy place of Prayaga
प्रसाद	grace, favour

N

पुण्डरीकम्	lotus
साहसम्	adventure
विमानम	aeroplane
तत्त्वम्	essence
मौक्तिकम्	pearl
रत्नम्	jewel
रञ्जनम्	pleasing
भूतम	creature

M

शुक्ति	mother of pearl
अंशु	ray

Adjectives

बहु	many
परम	highest
शुभ्र	white
शीतल	cool
मृदु	soft, delicate
प्रसन्न	pleased
विशाल	huge, large
विपरीत	perverted
रमणीय	charming

Adverbs

अन्तरेण	without (g Instrumental)
परत	beyond (g Genitive)
दूरत	from a distance
पुन	again

LESSON IX

CONJUGATION 10 : ऋ-ENDING NOUNS (M. F.)

A. CONJUGATION 10

The conjugational sign here is अय. As noted in the previous lesson, the main characteristic of the 10th conjugation is the vṛddhi change, though guṇa also takes place in some cases. The following rules are to be observed for making vṛddhi and guṇa before अय is applied to the roots. (See the table in Lesson VIII for vṛddhi)

(1) The final vowel (short or long) takes vṛddhi.

घृ + अय + ति
= घार् + अय + ति
= घारयति

(2) The penultimate अ takes vṛddhi.

तड् + अय + ति
= ताड् + अय + ति
= ताडयति

मद् + अय + ते
= माद् + अय + ते
= मादयते

(3) The penultimate short vowel (except अ) takes guṇa.

चुर् + अय + ति
= चोर् + अय + ति
= चोरयति

but, वीज् + अय + ति = वीजयति (no guṇa)

Almost all the roots of the 10th conjugation are Ubhayapada; the exceptions are noted in the vocabulary.

चुर् (P.) to steal

चोरयामि	चोरयावः	चोरयामः
चोरयसि	चोरयथः	चोरयथ
चोरयति	चोरयतः	चोरयन्ति

मद् (Ā.) to please

मादये	मादयावहे	मादयामहे
मादयसे	मादयेथे	मादयध्वे
मादयते	मादयेते	मादयन्ते

B ऋ-ENDING NOUNS

धातृ (m.) creator			पितृ (m.) father		
धाता	धातारौ	धातारः	पिता	पितरौ	पितरः
धातारम्	धातारौ	धातॄन्	पितरम्	पितरौ	पितॄन्
धात्रा	धातृभ्याम्	धातृभिः	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभिः
धात्रे	धातृभ्याम्	धातृभ्यः	पित्रे	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
धातुः	धातृभ्याम्	धातृभ्यः	पितुः	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
धातुः	धात्रोः	धातॄणाम्	पितुः	पित्रोः	पितॄणाम्
धातरि	धात्रोः	धातृषु	पितरि	पित्रोः	पितृषु
धातः (धातर्)	धातारौ	धातारः	पितः (पितर्)	पितरौ	पितरः

स्वसृ (f.) sister			मातृ (f.) mother		
स्वसा	स्वसारौ	स्वसारः	माता	मातरौ	मातरः
स्वसारम्	स्वसारौ	स्वसॄः	मातरम्	मातरौ	मातॄः
स्वस्रा	स्वसृभ्याम्	स्वसृभिः	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभिः
स्वस्रे	स्वसृभ्याम्	स्वसृभ्यः	मात्रे	मातृभ्याम्	मातृभ्यः
स्वसुः	स्वसृभ्याम्	स्वसृभ्यः	मातुः	मातृभ्याम्	मातृभ्यः
स्वसुः	स्वस्रोः	स्वसॄणाम्	मातुः	मात्रोः	मातॄणाम्
स्वसरि	स्वस्रोः	स्वसृषु	मातरि	मात्रोः	मातृषु
स्वसः (स्वसर्)	स्वसारौ	स्वसारः	मातः (मातर्)	मातरौ	मातरः

Agent nouns ending in ऋ like कर्तृ, नेतृ, भर्तृ etc. are declined like धातृ, male nouns indicating family relations like भ्रातृ, जामातृ, etc are declined like पितृ, and female nouns like दुहितृ are declined like मातृ.

All the above forms of the ऋ-ending nouns, masculine and feminine, are almost identical. However, two declensions of each are given because of some variations धातृ and पितृ differ in the Nominative dual and plural, and Accusative singular and dual as underlined In धातृ ऋ becomes आर, in पितृ ऋ becomes अर् स्वसृ and मातृ also differ in the same way

The Accusative *plural of the masculine nouns* (धातॄन्, पितॄन्) resemble that of कवि and भानु (कवीन्, भानून्). Similarly, the Accusative plural of the feminine nouns resemble that of गति and धेनु (गतीः, धेनूः).

The feminine bases formed by adding ई to the ऋ-ending words (नेतृ–नेत्री, कर्तृ-कर्त्री) are declined like नदी

Translate into English :-

1. सुवर्णकारौ मनोहरान् अलङ्कारान् रचयतः।
2. माता बालायै कथां कथयति।*
3. विहगाः वृक्षेषु नीडान् रचयन्ति।
4. हे बालाः यूयं पुनः पुनः मुद्राः गणयथ।
5. पण्डिताः तत्त्वं चिन्तयन्ति शोधन्ति च।
6. वाणी एव जनान् विभूषयति, न तु आभूषणानि।
7. गङ्गायाः पवित्रं सलिलं मनुष्याणां हृदयानि क्षालयति।
8. वेदाः विश्वस्य धातारं वर्णयन्ति।
9. त्वं सुचरितैः पितरं प्रीणयसि।
10. गुरुः ज्ञानं सर्वत्र प्रथयति।
11. सत्यस्य प्रियस्य च वक्तारः श्रोतारः दुर्लभाः।
12. खेलकाः पारितोषिकाय स्पृहयन्ति।*
13. अहं स्वार्थं परार्थाय न गणयामि।
14. खरः चन्दनस्य भारस्य एव वेत्ता, न तु चन्दनस्य।
15. मेघानां समूहः सवितुः मण्डलं छादयति।
16. प्रायशः लोके जनाः निर्बलं पुरुषं तर्जयन्ति।
17. मुनिः मोक्षस्य मार्गं मृगयते।
18. कृपणः उत्तमः दाता भवति।
19. जेता शत्रोः भार्यां सान्त्वयति।
20. ऋषयः मन्त्राणां द्रष्टारः, न तु मन्त्राणां रचयितारः।

Translate into Sanskrit :-

1. We avoid excessive greed.
2. Kṛṣṇa is the leader of the Pāṇḍavas.
3. The goldsmiths weigh gold.
4. The mother fans the sick child.
5. My dear sister seldom scolds me.
6. The speaker announces the donor.
7. The sage comforts (his) daughter.
8. When there is war, the king consults (his) eldest brother.
9. My sister-in-law adorns (her) hair with flowers.

10 He washes clothes on the bank of pond
11 The demons ask for Indra's heaven
12 The son in law is the tenth planet
13 His father pardons his sister's fault
14 The poets describe the world of the creator
15 People worship the sun in the morning

Recognize

भ्रातॄणाम्, तोलयध्वे, वीजयत, दुहितृ, पीडयथ
कर्त्रो, स्वस्रे, धूनयामि, मृगयध्वे, जेता

Make -

Acc Plu - पितृ, मातृ, नेतृ
3rd P Pl — कथ्, चुर्, धृ

Complete the following sentences, using the proper Sanskrit forms of the words in English

1 जना रत्नानि (to search)।
2 दशरथ वसिष्ठ (to consult)।
3 (The leader) नगर्यां घोषयति ।
4 कालिदास शाकुन्तल (to compose)।
5 भ्राता (sister) ताडयति स्वसा तु भ्रातार (to pardon)।
6 सुनन्दा नृपाणाम् चरित्राणि (to describe)।
7 चन्दनस्य (sweet) सौरभ चित्तानि (to please)।
8 भिक्षुकाः (donor) धनम् अर्थयन्ते ।

ROOTS OF CONJUGATION 10

Almost all the roots of the 10th conjugation are उभयपद, except,

P.		A.	
कथ् (कथयति)	to tell	मद् (मादयते)	to please
चुर् (चोरयति)	to steal	विद् (वेदयते)	to tell
मण्ड् (मण्डयति)	to adorn	मन्त्र् (मन्त्रयते)	to consult
तर्क् (तर्कयति)	to guess	अर्थ् (अर्थयते)	to beg, to solicit
सूच् (सूचयति)	to pierce	मृग् (मृगयते)	to search
		भर्त्स् (भर्त्सयते)	to scold

In मृग् and कथ्, the वृद्धि or गुण changes do not take place. In मन्त्र्, अर्थ्, भर्त्स्, मण्ड्, वञ्च्, तर्क् the first syllable is considered long because of the following conjunct. So there is no वृद्धि taking place.

U.

चूर्ण्	(चूर्णयति – ते)	to crush
छद्	(छादयति – ते)	to cover
क्षल्	(क्षालयति – ते)	to wash
वृज्	(वर्जयति – ते)	to leave
तड्	(ताडयति – ते)	to beat
मृष्	(मर्षयति – ते)	to pardon
धृ	(धारयति – ते)	to hold
तुल्	(तोलयति – ते)	to weigh
घुष्	(घोषयति – ते)	to announce
भूष्	(भूषयति – ते)	to adorn
वीज्	(वीजयति – ते)	to fan
सान्त्व्	(सान्त्वयति – ते)	to comfort
मार्ग्	(मार्गयति – ते)	to seek
पीड्	(पीडयति – ते)	to trouble, to harass
लोक्	(लोकयति – ते)	to look, to behold
पार्	(पारयति – ते)	to cross
पूज्	(पूजयति – ते)	to worship
पूर्	(पूरयति – ते)	to fill
वर्ण्	(वर्णयति–ते)	to describe
दण्ड्	(दण्डयति – ते)	to punish
तर्ज्	(तर्जयति – ते)	to scold, to deride
भक्ष्	(भक्षयति – ते)	to eat
चिन्त्	(चिन्तयति – ते)	to think
लक्ष्	(लक्षयति – ते)	to define
नि + रूप्	(निरूपयति – ते)	to represent
छल्	(छलयति – ते)	to deceive

Roots with आदेश

धू – धून्	(धूनयति – ते)	to shake
प्री – प्रीण्	(प्रीणयति – ते)	to please

In the following roots, the वृद्धि or गुण changes do not take place.

रच्	(रचयति-ते)	to arrange, to compose, to construct
गण्	(गणयति-ते)	to count
अंश्	(अंशयति-ते)	to divide, to distribute
प्रथ्	(प्रथयति-ते)	to spread
स्पृह्	(स्पृहयति-ते)	to long for (g. Dative)
वर	(वरयति-ते)	to choose

BASIC VOCABULARY

M.

कर्तृ	doer	वक्तृ	speaker
दातृ	donor	रक्षितृ	protector
नेतृ	leader	स्रष्टृ	creator
धातृ	creator	ज्ञातृ	knower
श्रोतृ	hearer	शासितृ	ruler
सवितृ	sun	रचयितृ	composer
जेतृ	conqueror	द्रष्टृ	seer

M.		F.	
पितृ	father	मातृ	mother
भ्रातृ	brother	दुहितृ	daughter
जामातृ	son-in-law	स्वसृ	sister
नप्तृ	grandson	ननान्दृ	sister-in-law
देवृ	brother-in-law		

M.

सुवर्णकारः	goldsmith
अलङ्कारः	ornament
पण्डितः	learned man
खेलकः	player
स्वार्थः	self-interest
परार्थः	other's interest
समूहः	multitude
ग्रहः	planet
दोषः	fault
मोक्षः	deliverance
मन्त्रः	sacred chant

N.

सुचरितम्	good conduct
पारितोषिकम्	prize
मण्डलम्	circle, orb
आभूषणम्	ornament
राष्ट्रम्	country
अतितृष्णा	excessive desire or greed

ADJECTIVES

मनोहर	charming
निर्बल	weak
ज्येष्ठ	eldest
उत्तम	best

ADVERBS

प्रायशः	generally
सर्वत्र	everywhere

LESSON X

PAST TENCE (IMPERFECT) : इ, उ, ऋ - ENDING NOUNS (N.)

A PAST TENSE (Imperfect)

These three varieties of the past tense in Sanskrit had originally a distinctive signification and were used in their proper senses in the ancient (Vedic) writings, when Sanskrit was a spoken language But at a later time, their differences of meaning were not accurately observed and they came to be indiscriminately used by the Sanskrit writers The distinction between the Aorist and the Imperfect is especially lost sight of by them and the Imperfect is used for both.

The Aorist, in fact, denotes a past action generally or indefinitely, i. e without reference to any particular time So it is not used to denote a past action that occurred at a specific time or to narrate particular events It also expresses a recent past action done in the course of the present day (अद्य) In this sense it resembles the Present Perfect in English, in which the past action is connected with the present, as "has been born, has got, have come" For this reason, the Aorist is used in conversations referring to recent past action —Thus the Aorist denotes a past action generally or indefinitely, and an action just completed or in the very recent past during the same day

The Imperfect is used to convey a past action which was not done today but was done yesterday (ह्य) or prior to it

The Perfect is used to narrate events that took place in the remote past (परोक्ष) and which are not witnessed by the speaker. Therefore, the perfect is not generally used in the 1st and 2nd persons It occurs in the 1st person only when (1) the speaker

has committed an action in ignorance or under intoxication, i. e. unconsciously, and (2) the speaker consciously and emphatically denies what he has done.

We are here concerned with the Imperfect Past. Its terminations are :-

P.			Ā.		
अम्	व	म	इ	वहि	महि
स् (:)	तम्	त	थास् (:)	इथाम्	ध्वम्
त्	ताम्	अन्	त	इताम्	अन्त

The guṇa and vṛddhi rules and the two general rules (noted in lesson. V) followed when adding The terminations of the Present tense are to be applied here also. The following specific rules should be observed before the Imperfect terminations are applied :-

(1) The augment अ is prefixed to a root.

नृत् (4 P)

अ + नृत् + य + अम् = अनृत्यम् (not अनृत्याम्, because अ preceding अम् is dropped)

अ + नृत् + य + व = अनृत्याव (not अनृत्यव, because अ preceding व is lengthened.)

(2) If the root begins with a vowel, the augment आ is prefixed. The *sandhi* or ligature of this आ and the initial vowel is the vrddhi of the latter.

ईक्ष् (1 Ā)

आ + ईक्ष् + अ + त

= ऐक्षत (आ + ई = ऐ which is the vṛddhi of ई)

(3) When a preposition is prefixed to a root the augment अ or आ is put between the preposition and the root

अव + गच्छ् (1 P)

अव + अ + गच्छ् + अ + त् = अवागच्छत्

प्र + ईक्ष (1 Ā)

प्र + आ + ईक्ष् + अ + त = प्रैक्षत

P.			Ā.		
	नृत्	Conjugation 4	युध्		
अनृत्यम्	अनृत्याव	अनृत्याम	अयुध्ये	अयुध्यावहि	अयुध्यामहि
अनृत्यः	अनृत्यतम्	अनृत्यत	अयुध्यथाः	अयुध्येथाम्	अयुध्यध्वम्
अनृत्यत्	अनृत्यताम्	अनृत्यन्	अयुध्यत	अयुध्येताम्	अयुध्यन्त
	सृज्	Conjugation 6	मृ-म्रिय्		
असृजम्	असृजाव	असृजाम	अम्रिये	अम्रियावहि	अम्रियामहि
असृजः	असृजतम्	असृजत	अम्रियथाः	अम्रियेथाम्	अम्रियध्वम्
असृजत्	असृजताम्	असृजन्	अम्रियत	अम्रियेताम्	अम्रियन्त
	नी	Conjugation 1	वृत्		
अनयम्	अनयाव	अनयाम	अवर्ते	अवर्तावहि	अवर्तामहि
अनयः	अनयतम्	अनयत	अवर्तथाः	अवर्तेथाम्	अवर्तध्वम्
अनयत्	अनयताम्	अनयन्	अवर्तत	अवर्तेताम्	अवर्तन्त
	चुर्	Conjugation 10	मद्		
अचोरयम्	अचोरयाव	अचोरयाम	अमादये	अमादयावहि	अमादयामहि
अचोरयः	अचोरयतम्	अचोरयत	अमादयथाः	अमादयेथाम्	अमादयध्वम्
अचोरयत्	अचोरयताम्	अचोरयन्	अमादयत	अमादयेताम्	अमादयन्त

Note the 3rd Person Singular of

अस् = आसीत्

कृ = अकरोत्

B : इ, उ, ऋ – ENDING NOUNS (N)

The neuter nouns ending in इ, उ and also ऋ are taken together because of their striking similarities.

वारि (n.) water			मधु (n.) honey		
वारि	वारिणी	वारीणि	मधु	मधुनी	मधूनि
वारि	वारिणी	वारीणि	मधु	मधुनी	मधूनि
वारिणा	वारिभ्याम्	वारिभिः	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः
वारिणे	वारिभ्याम्	वारिभ्यः	मधुने	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
वारिणः	वारिभ्याम्	वारिभ्यः	मधुनः	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
वारिणः	वारिणोः	वारीणाम्	मधुनः	मधुनोः	मधूनाम्
वारिणि	वारिणोः	वारिषु	मधुनि	मधुनोः	मधुषु
वारे-वारि	वारिणी	वारीणि	मधु-मधो	मधुनी	मधूनि

All neuter nouns ending in इ are declined similarly. All उ–ending neuter nouns. such as वसु, अश्रु, वस्तु are declined similarly.

धातृ (n.) creator

धातृ	धातृणी	धातॄणि
धातृ	धातृणी	धातॄणि
धातृणा–धात्रा	धातृभ्याम्	धातृभिः
धातृणे–धात्रे	धातृभ्याम्	धातृभ्यः
धातृणः–धातुः	धातृभ्याम्	धातृभ्यः
धातृणः–धातुः	धातृणोः–धात्रोः	धातॄणाम्
धातृणि–धातरि	धातृणोः–धात्रोः	धातृषु
धातः–धातृ	धातृणी	धातृणि

All ऋ–ending neuter nouns such as कर्तृ, गन्तृ are declined similarly. The optional forms of Instrumental to Vocative are similar to the masculine forms.

The following table registers the variant singular forms of the vowel–ending nouns in the same order as given in the previous lessons. Glance across at the different endings in the same cases, e. g. mark all the dative forms, देवाय, वनाय, कवये, भानवे, मतये, धेनवे etc.

M.	N.	M.	M.	F.	F.	F.	F.	F.	M.	F.	N	N.	N.
देव	वन	कवि	भानु	गति	धेनु	नदी	वधू	माला	पितृ	मातृ	वारि	मधु	धातृ
देवः	वनम्	कविः	भानुः	गतिः	धेनु	नदी (लक्ष्मीः)	वधूः	माला	पिता	माता	वारि	मधु	धातृ
देवम्	,,	कविम्	भानुम्	गतिम्	धेनुम्	नदीम्	वधूम्	मालाम्	पितरम्	मातरम्	,,	,,	,,
देवेन	वनेन	कविना	भानुना	गत्या	धेन्वा	नद्या	वध्वा	मालया	पित्रा	मात्रा	वारिणा	मधुना	धातृणा-धात्रा
देवाय	वनाय	कवये	भानवे	गतये-गत्यै	धेनवे-धेन्वै	नद्यै	वध्वै	मालायै	पित्रे	मात्रे	वारिणे	मधुने	धातृणे-धात्रे
देवात्	वनात्	कवे	भानो.	गतेः गत्याः	धेनो-धेन्वाः	नद्याः	वध्वाः	मालायाः	पितुः	मातुः	वारिणः	मधुनः	धातृणः-धातुः
देवस्य	वनस्य	,,	,,	,, ;	,, ,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	, ,,
देवे	वने	कवौ	भानौ	गतौ-गत्याम्	धेनौ-धेन्वाम्	नद्याम्	वध्वाम्	मालायाम्	पितरि	मातरि	वारिणि	मधुनि	धातृणि धातरि
देव	वन	कवे	भानो	गते	धेनो	नदि	वधु	माले	पितः	मातः	वारि-वारे	मधु-मधो	धातृ-धातः

Note : At this stage students should attempt to read the chapters from the begining in Part II : Literature. They should also take up the sandhis now, especially the vowel-sandhis, explained in Lesson XIV in order to read the passages. Sandhis are a very important aspect of Sanskrit.

Transiate into English :-

1. नृपः अरीन् पराजयत ।
2. वाल्मीकिः रामायणं प्राणयत् ।
3. पाण्डवाः कौरवैः सह अयुध्यन्त ।
4. गौतमः यशोधरां राहुलं च लोकस्य हिताय अत्यजत् ।
5. उदयनः वासवदत्तां स्वप्ने अपश्यत् ।
6. शिवः पार्वतीं पर्यणयत् ।
7. ह्यः रात्रौ मेघाः गर्जनाभिः अवर्षन्, विद्युत्प्रभाः च सततम् अस्फुरन् ।
8. मुनयः पर्वतानां कन्दरेषु तपश्चर्याम् आचरन् ।
9. मारुतिः रावणस्य लङ्काम् अदहत् ।
10. बाल्यात् प्रभृति एव तेषां वैरं समभवत् ।*
11. स्वातंत्र्यदिने जनानां वाहनानां च कोलाहलः अतीव प्रावर्तत ।
12. यदा शशाङ्कः अस्ताचलम् अगच्छत् तदा भास्करः उदयाचलात् आविरभवत् ।
13. तीर्थस्थाने यात्रिकाः नद्याः वारिणि अवातरन् ।
14. सुजाता गौतमाय सुवर्णपात्रे अद्भुतं क्षीरम् उपाहरत् ।
15. बालिकाः अपि अतिकठिनं पर्वतम् आरोहन् ।
16. पितुः कृते भीष्मः उग्रं व्रतम् अधारयत् ।*
17. भारतदेशे पुरातनाः नृपाः अनेकानि भव्यानि मन्दिराणि अरचयन् ।
18. अकबरः धर्माणाम् ऐक्यम् ऐच्छत् ।
19. शिशूनां मधु अतीव प्रियम् ।
20. कुमारस्य दर्शनेन नारीणाम् आनन्दात् अश्रूणि अपतन् ।

Translate into Sanskrit :—

1. I went to a foreign country and lived there.
2. Yudhisthira once spoke untruth.
3. They went yesterday to a meeting of the learned
4. You sang a sweet song.

5 Dusyanta forgot Śakuntalā on account of the sage s curse
6 Many rogues lived in the great city
7 There was a heavy rainfall in my country
8 He told me the story of Rāmāyana
9 The moth fell into the fire
10 How did he acquire so much wealth, by hard work or fate ?
11 Vasantasena loved Cārudatta very much
12 Great men suffered for mankind
13 The rabbit took the lion to the well
14. Many Buddhist pilgrims came to India
15. The mongoose saved the child from the snake

Fill in the blanks with proper verbs given below –

अबोधम् , अपश्याम, अवसाम, अकरोत्, अमोदन्त प्राचरत्, न्यक्षिपत्, अनृत्यन्, अपिबत्, अभ्राम्यत्, अवर्तत

1 वामन बले मस्तके चरणं ——।
2 पुरा परशुराम क्षत्रियाणां विनाशम् ——।
3 अहम् ता कथाम् ——।
4 स गिरीणा वनेषु ——।
5 वय विदेशे —— बहूनि च स्थानानि ——।
6 पूर्णिमाया सर्वे वयस्या नौकायानम् ——।
7. गतवर्षे अस्मिन् देशे महान् क्रीडोत्सव ——।
8 नृपस्य सभायां कुमार्य ——।
9. अशोक बौद्धधर्मम् ——।
10. शिव विश्वस्य रक्षणाय विषम ——।

Recognize the following Imperfect verbs –

अध्यायत, अभिक्षन्त, अशाम्यत, अमन्याम, अरचयन्, न्यबोधत्, अजल्प , अमण्डयम्
अस्पृहयत् , व्यराजत

BASIC VOCABULARY

N.

इ		ऋ	
वारि	water	कर्तृ	doer
		दातृ	giver
उ		गन्तृ	goer
अश्रु	tear	रक्षितृ	protecter
वस्तु	thing, object	ज्ञातृ	knower
वसु	wealth	नेतृ	leader
दारु	wood	जेतृ	conqueror
मधु	honey	धातृ	creater

M.

क्षत्रियः	of warrior class	क्रीडोत्सवः	festival of sports
शापः	curse	शठः	rogue
कन्दरः–म्	cave	स्वप्नः	dream
कोलाहलः	noise	विनाशः	destruction
शशाङ्कः	moon	विदेशः	foreign country
अस्ताचलः	setting or western mountain	प्रश्नः	question
		नकुलः	mongoose
भास्करः	sun	सर्पः	serpent, snake
उदयाचलः	rising or eastern mountain	पतङ्गः	moth
		शशः	rabbit
यात्रिकः	pilgrim	मारुतिः	Hanumān
व्रतः	vow	मानवजातिः	mankind

N.

सम्मेलनम्	conference, meeting	क्षीरम्	pudding
		यज्ञसत्रम्	sacrificial session
वैरम्	hostility	वाहनम्	vehicle
स्वातन्त्र्यदिनम्	Independence Day	गीतम	song
तीर्थस्थानम्	place of pilgrimage	ऐक्यम्	unity
सुवर्णपात्रम्	golden vessel	बाल्यम्	childhood
नौकायानम्	boat-ride		

F.	
विद्युत्प्रभा	lightning
तपश्चर्या	penance
पूर्णिमा	full-moon night
गर्जना	thunder

ADVERBS

पुरा	in the olden time, once upon a time
प्रभृति (g. Abiative)	ever since
ह्यः	yesterday
कृते (g. Genitive)	for the sake of

ADJECTIVES

अद्भुत	wonderful
उग्र	fierce
अनेक	many
भव्य	magnificent
पुरातन	ancient

ROOTS

वि + स्मृ (1 P)	to forget
प्र + वृत् (1 A)	to occur, to happen
नि + क्षिप् (6 P)	to place
आविः+भू (1 P)	to appear
प्र + नी (1 P)	to marry
उप + हृ (1 P) (g. Dative)	to offer
परा + जि (1 P)	to defeat
अव + तॄ (1 P) (g. Accusative)	to discent
आ + चर् (1 P)	to practise
आ + रुह् (1 P)	to climb
सं + भू (1 P)	to be born

LESSON XI

IMPERATIVE MOOD : PRONOUNS

A. IMPERATIVE MOOD

There are four moods or modes (अर्थ) in Sanskrit, Imperative (आज्ञार्थ), Potential (विध्यर्थ), Benedictive or Precative (आशीरर्थ), Conditional (सङ्केतार्थ). The Indicative mood expresses an assertion of an action, past, present or future. The Benedictive mood is used when blessing is conferred or a wish is expressed. The use of the Conditional implies the non-occurrence of an event or the non-performance of an action in conditional sentences, as 'If people were united, there would have been a victory'.

The Imperative mood primarily expresses command or injunction. Then, it assumes the form of entreaty, exhortation. earnest desire. In the second person, which is the most common use of the Imperative, it expresses command, entreaty, hope or desire, advice, benediction or blessing etc. In the first person it expresses a question or implies a necessity or obligation. In the third person, it generally expresses benediction or blessing.

The Imperative terminations are :

P.			Ā.		
आनि	आव	आम	ऐ	आवहै	आमहै
—	तम्	त	स्व	इथाम्	ध्वम्
तु	ताम्	अन्तु	ताम्	इताम्	अन्ताम्

[In the application of the terminations of Imperative and Potential moods, the previous rules with regard to guṇa-vṛddhi and the terminations are to be observed.]

युध् + य + ऐ = युध्यै (अ + ऐ = ऐ)

The termination तात् is optionally used in 2nd and 3rd persons singular in the sense of benediction. भवान् धर्मं रक्षतात् । 'may you protect righteousness'.

Imperative 2nd person when used with the particle मा expresses prohibition मा चापलं कुरु । 'do not be naughty'.

F.

विद्युत्प्रभा	lightning
तपश्चर्या	penance
पूर्णिमा	full moon night
गर्जना	thunder

ADVERBS

पुरा	in the olden time, once upon a time
प्रभृति (g Ablative)	ever since
ह्यः	yesterday
कृते (g Genitive)	for the sake of

ADJECTIVES

अद्‌भुत	wonderful
उग्र	fierce
अनेक	many
भव्य	magnificent
पुरातन	ancient

ROOTS

वि + स्मृ (1 P)	to forget
प्र + वृत् (1 A)	to occur, to happen
नि + क्षिप् (6 P)	to place
आवि + भू (1 P)	to appear
प्र + नी (1 P)	to marry
उप + हृ (1 P) (g Dative)	to offer
परा + जि (1 P)	to defeat
अव + तॄ (1 P) (g Accusative)	to discent
आ + चर् (1 P)	to practise
आ + रुह् (1 P)	to climb
सं + भू (1 P)	to be born

LESSON XI

IMPERATIVE MOOD : PRONOUNS

A. IMPERATIVE MOOD

There are four moods or modes (अर्थ) in Sanskrit, Imperative (आज्ञार्थ), Potential (विध्यर्थ), Benedictive or Precative (आशीरर्थ), Conditional (सङ्केतार्थ). The Indicative mood expresses an assertion of an action, past, present or future. The Benedictive mood is used when blessing is conferred or a wish is expressed. The use of the Conditional implies the non-occurrence of an event or the non-performance of an action in conditional sentences, as 'If people were united, there would have been a victory'.

The Imperative mood primarily expresses command or injunction. Then, it assumes the form of entreaty, exhortation. earnest desire. In the second person, which is the most common use of the Imperative, it expresses command, entreaty, hope or desire, advice, benediction or blessing etc. In the first person it expresses a question or implies a necessity or obligation. In the third person, it generally expresses benediction or blessing.

The Imperative terminations are :

	P.			Ā.	
आनि	आव	आम	ऐ	आवहै	आमहै
—	तम् .	त	स्व	इथाम्	ध्वम्
तु	ताम्	अन्तु	ताम्	इताम्	अन्ताम्

[In the application of the terminations of Imperative and Potential moods, the previous rules with regard to guṇa-vṛddhi and the terminations are to be observed.]

युध् + य + ऐ = युध्यै (अ + ए = ऐ)

The termination तात् is optionally used in 2nd and 3rd persons singular in the sense of benediction. भवान् धर्मं रक्षतात् । 'may you protect righteousness'.

Imperative 2nd person when used with the particle मा expresses prohibition मा चापलं कुरु । 'do not be naughty'.

(The particle मा or मा स्म when used with the Aorist form without its augment अ has the sense of the Imperative. मा भैषीः । 'do not be afraid' मा स्म प्रतीपं गमः । 'do not oppose').

P				Ā.		
	नृत्		4		युध्	
नृत्यानि	नृत्याव	नृत्याम		युध्यै	युध्यावहै	युध्यामहै
नृत्य	नृत्यतम्	नृत्यत		युध्यस्व	युध्येथाम्	युध्यध्वम्
नृत्यतु	नृत्यताम्	नृत्यन्तु		युध्यताम्	युध्येताम्	युध्यन्ताम्
	सृज्		6		मृ-म्रिय्	
सृजानि	सृजाव	सृजाम		म्रियै	म्रियावहै	म्रियामहै
सृज	सृजतम्	सृजत		म्रियस्व	म्रियेथाम्	म्रियध्वम्
सृजतु	सृजताम्	सृजन्तु		म्रियताम्	म्रियेताम्	म्रियन्ताम्
	नी		1		वृत्	
नयानि	नयाव	नयाम		वर्तै	वर्तावहै	वर्तामहै
नय	नयतम्	नयत		वर्तस्व	वर्तेथाम्	वर्तध्वम
नयतु	नयताम्	नयन्तु		वर्तताम्	वर्तेताम्	वर्तन्ताम्
	चुर्		10		मद्	
चोरयाणि	चोरयाव	चोरयाम		मादयै	मादयावहै	मादयामहै
चोरय	चोरयतम्	चोरयत		मादयस्व	मादयेथाम्	मादयध्वम्
चोरयतु	चोरयताम्	चोरयन्तु		मादयताम्	मादयेताम	मादयन्ताम

B. PRONOUNS :

There are five main varieties of pronouns :

1 Personal Pronouns
2. Demonstrative Pronouns
3. Relative Pronoun
4. Interrogative — Indefinite Pronoun
5. Reflexive Pronoun

The pronouns (*except* सर्व) *do not have the Vocative forms.*

1. Personal Pronouns

अस्मद् and युष्मद् are the first and second person pronouns Their forms are the same in the three genders.

अस्मद् (I)			युष्मद् (You)		
अहम्	आवाम्	वयम्	त्वम्	युवाम्	यूयम्
माम् – मा	आवाम् – नौ	अस्मान् – नः	त्वाम् – त्वा	युवाम् – वाम्	युष्मान् – वः
मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
मह्यम् – मे	आवाभ्याम् – नौ	अस्मभ्यम् – नः	तुभ्यम् – ते	युवाभ्याम् – वाम्	युष्मभ्यम् – वः
मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
मम – मे	आवयोः – नौ	अस्माकम् – नः	तव – ते	युवयोः – वाम्	युष्माकम् – वः
मयि	आवयोः	अस्मासु	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

The optional shorter forms such as मे or ते are never used at the beginning of a sentence, or immediately before the particles च, वा, एव etc.

In Sanskrit, भवत् m. (भवती f.) is a pronoun used as an expression of courtesy. It has the sense of second person, but it is to be treated as a third person pronoun. भवान् किं कथां स्मरति। 'do you remember the story?' अत्र and तत्र are prefixed to भवत् and भवती in order to indicate respect or veneration — अत्र when the person addressed is near, तत्र when he is at a distance (or absent) from the speaker.

भवत् is consonant-ending pronoun declined like भगवत्. The Nominative singular is भवान्. भवती is declined like नदी.

Translate into English :

1. अहं ब्रह्म अस्मि ।
2. तत् त्वम् असि ।
3. सत्यं वद । धर्मं चर ।
4. पितृदेवो भव । मातृदेवो भव । आचार्यदेवो भव । अतिथिदेवो भव ।
5. यदा क्रीडसि तदा क्रीड, यदा पठसि तदा पठ ।
6. सर्वः दुर्गाणि तरतु, भद्राणि च पश्यतु ।
7. आवाम् आवयोः स्नेहेनैव पापम् आशङ्कावहे ।
8. गगने चित्रवर्णं इन्द्रचापं पश्यतु भवान् ।
9. तव अपराधेन मा लज्जस्व ।
10. रत्नं समागच्छतु काञ्चनेन ।
11. भगवति मातः, मार्गं मां दर्शय ।

12 एतस्मिन् आश्रमे न कोऽपि मृगम् अनुधावतु ।
13 अर्थस्य ज्ञानस्य च सयोग भवतु ।
14 सर्वे क्षणश कणश च विद्याम् अर्थं च अर्जन्तु ।
15 क्षते क्षार मा क्षिप ।
16 देशा परस्पर न युध्यन्ताम्, तेषा बन्धुभाव• च प्रवर्तताम् ।
17 यत् तव प्रतिकूलम् तत् अन्यस्य न समाचर ।
18 गुणानाम् आमोद सर्वत्र प्रसरतु ।
19 राष्ट्रस्य नेतार लोकस्य एव हित रक्षन्तु ।
20 सर्वे जना स्वधर्म पालयन्तु ।

Translate into Sanskrit

1 Forget and forgive others' faults
2 Do not utter harsh words
3 May I never neglect my duty
4 Look at the row of black birds on the white sky
5. Do not kill the innocent animals for fun
6 Bring me a book from the library
7. Take exercise daily.
8 Pronounce and write Sanskrit words clearly
9 Do the good work at once
10 Respect the elders
11 Do not beat the children, let them play
12. Go to the market and bring the vegetables
13 Let the sun s light enter the house.
14 Live and let live
15 May Śiva protect us all

Combine the appropriate words in the two groups to make sentences

1 भो नृप, मृग मा	वाञ्छन्तु ।
2. मम अपराध	कुप्य ।
3 स्वयशसा	क्षमस्व ।
4 हे भ्रातर्, मह्य मा	प्रहर ।
5. मानवा अन्योन्यस्य सुख	मोदतु ।
6 सर्व सर्वत्र	परिहर ।

Recognize the following pronouns :

युवाभ्याम्-वाम्, त्वयि, मह्यम्-मे, अस्माभिः,

अस्माकम्-नः, युष्मभ्यम्-वः, आवयोः

VOCABULARY

इन्द्रचापः	rainbow	रक्षणम्	protection
व्यायामः	exercise	दुर्गम्	difficulty
अपराधः	fault	काञ्चनम्	gold
संयोगः	combination	प्रतिकूलम्	unfavourable
बन्धुभावः	brotherhood	क्षारम्	salt
आश्रमः	hermitage	स्वप्रशंसा(f.)	self-praise
शाकः-म्	vegetable	निःस्वार्थता(f.)	selflessness
ग्रन्थालयः	library	भगवती(f.)	goddess
स्वधर्मः	one's own duty		

ADJECTIVES

चित्रवर्ण	multi-coloured.
अन्योन्य	mutual

ROOTS

अनु + धाव् (1 P.)	to pursue
प्र + हृ (1 P)	to strike
वाञ्छ् (1 P.)	to wish
उच्चर् (1 P.)	to pronounce

ADVERBS

सर्वथा	by all means
क्षणशः	every moment
कणशः	grain by grain

LESSON XII

POTENTIAL MOOD : PRONOUNS

A POTENTIAL MOOD

The Potential or Optative mood (विध्यर्थे) is principally used in laying down or prescribing rules of conduct (विधि) It expresses injunction, duty, obligation, guidance, conveyed by 'shall, should, ought to be' in English In this mandatory or prescriptive sense it comes close to the Imperative It is then softened into signifying what is desirable or proper This is conveyed by 'may, might, can be, could, would' in English It is further softened into expressing wish or desire, hope, entreaty The Potential is also used in conditional sentences in both the antecedent and consequent clauses (protasis and apodosis).

The Potential is akin to the Subjunctive in English with some differences The Subjunctive in the Veda disappears in the classical Sanskrit, and survives only in the first persons of the Imperative In the Vedic Sanskrit, the primary meaning of the Subjunctive* is that of requisition, and so it inclines more to the Optative, and the two are frequently used side by side This has led to the merging of its meaning in the Potential in the classical Sanskrit with the result that the Potential now performs a wider function. The use of the Imperative, on the other hand, has remained almost unchanged.

The terminations of the Potential mood are :—

P			Ā.		
ईयम्	ईव	ईम	ईय	ईवहि	ईमहि
ईस्( )	ईतम्	ईत	ईथास् (:)	ईयाथाम्	ईध्वम्
ईत्	ईताम्	ईयु	ईत	ईयाताम्	ईरन्

* "The difference between Imperative and Subjunctive and Optative, in their fundamental and most characteristic uses, is one of degree . command, requisition, wish, and no sharp line of division exists between them, they are more or less exchangeable with one another and combinable in coordinate clauses"—Whitney, p 216

	नृत्		4	युध्	
नृत्येयम्	नृत्येव	नृत्येम	युध्येय	युध्येवहि	युध्येमहि
नृत्येः	नृत्येतम्	नृत्येत	युध्येथाः	युध्येयाथाम्	युध्येध्वम्
नृत्येत्	नृत्येताम्	नृत्येयुः	युध्येत	युध्येयाताम्	युध्येरन्
	सृज्		6	मृ-म्रिय्	
सृजेयम्	सृजेव	सृजेम	म्रियेय	म्रियेवहि	म्रियेमहि
सृजेः	सृजेतम्	सृजेत	म्रियेथाः	म्रियेयाथाम्	म्रियेध्वम्
सृजेत्	सृजेताम्	सृजेयुः	म्रियेत	म्रियेयाताम्	म्रियेरन्
	नी		1	वृत्	
नयेयम्	नयेव	नयेम	वर्तेय	वर्तेवहि	वर्तेमहि
नयेः	नयेतम्	नयेत	वर्तेथाः	वर्तेयाथाम्	वर्तेध्वम
नयेत्	नयेताम	नयेयुः	वर्तेत	वर्तेयाताम्	वर्तेरन्
	चुर्		10	मद्	
चोरयेयम्	चोरयेव	चोरयेम	मादयेय	मादयेवहि	मादयेमहि
चोरयेः	चोरयेतम्	चोरयेत	मादयेथाः	मादयेयाथाम्	मादयेध्वम्
चोरयेत	चोरयेताम्	चोरयेयुः	मादयेत	मादयेयाताम्	मादयेरन्

B. PRONOUNS

2. Demonstrative Pronouns

तद्, 'that' and एतद्, 'this' are Demonstrative pronouns having three genders.

There are no articles in Sanskrit definite or indefinite. However, तद् is used as a definitive article 'the', सः मृगः धावति । 'the deer runs.'

The Nominative forms of तद् in the three genders are considered third person pronouns (सः, सा, तद्, he, she, it) when used by themselves as subjects. These pronouns, when used as (demonstrative) adjectives agree with the substantive in case, gender and number, यथा नरः, तद् वनम्, तस्य पुरस्य.

इदम्, 'this' and अदस्, 'that' are two more demonstrative pronouns but their declensions are not given here. The difference between इदम्

and एतद् (this) is that of degree of nearness, इदम् is used for a person or thing near एतद् for one still closer Likewise, अदस् is used for something at a distance, तद् is used for one that is more distant or even absent.

3 Relative Pronoun

The relative pronoun is यद्, 'who, which' यद् is generally in agreement with its correlative in gender, number and person, and its case is determined by its own clause. यः काव्यं पठति, सः आनन्दं लभते। 'he who reads poetry, obtains joy,' यः पश्यति, सः ज्ञानी। 'he who sees, is a man of knowledge' यथा यस्य कर्म, तथा सः फलम् अनुभवति। 'as is one's action, such fruit does he experience'

When the relative has for its predicate a noun different in gender from the correlative noun, it agrees with the gender of its own predicate यत् शैत्यं, सा जलस्य प्रकृतिः। 'what is coolness, is the nature of water.'

When the relative pronoun is repeated, it has the sense of 'who-ever, whatever' and the correlative is also repeated यं यं पश्यसि, तेन तेन सह मा विवद। 'do not argue with whomsoever you see'

4 Interrogative Pronoun

किम्, what' is used in asking a question का एषा कन्या? 'who is this girl?' कस्मै देवाय अर्पयामि? 'to which god shall I offer?'

4 a Indefinite Pronoun

When the particles चित् or चन and अपि (also स्वित्) are added to the forms of किम्, they make indefinite pronouns कश्चित् (कः + चित्) 'a certain Yaksa', केनापि (केन + अपि) कारणेन, 'for some reason', केचन (के + चन) वानराः, 'some monkeys' कास्वित् (का+स्वित्) युवती, 'some lady'.

5 Reflexive Pronoun

आत्मन्, 'self' is a reflexive pronoun always used in the masculine and singular, eventhough the noun with which it is connected is in a different gender and number जनाः आत्मानं बहु मन्यन्ते। 'people think much of themselves.'

सर्व, 'all' is a pronoun of very frequent occurrence. It is used both pronominally and adjectivally. सर्वे or सर्वे जनाः सुखम् इच्छन्ति। 'all or all men wish for happiness'.

The declensions of तद् and एतद्, यद्, किम् and also सर्व (m.f.n.) are all alike and mostly resemble the declensions of देव, वन and माला. Therefore, they are all given together.

M.

तद् 'that'			एतद् 'this'		
सः	तौ	ते	एषः	एतौ	एते
तम्	,,	तान्	एतम्, एनम्	एतौ, एनौ	एतान्, एनान्
तेन	ताभ्याम्	तैः	एतेन, एनेन	एताभ्याम्	एतैः
तस्मै	,,	तेभ्यः	एतस्मै	,,	एतेभ्यः
तस्मात्	,,	,,	एतस्मात्	,,	,,
तस्य	तयोः	तेषाम्	एतस्य	एतयोः, एनयोः	एतेषाम्
तस्मिन्	,,	तेषु	एतस्मिन्	एतयोः, एनयोः	एतेषु

यद् 'who'			किम् 'who'		
यः	यौ	ये	कः	कौ	के
यम्	,,	यान्	कम्	,,	कान्
येन	याभ्याम्	यैः	केन	काभ्याम्	कैः
यस्मै	,,	येभ्यः	कस्मै	,,	केभ्यः
यस्मात्	,,	,,	कस्मात्	,,	,,
यस्य	ययोः	येषाम्	कस्य	कयोः	केषाम्
यस्मिन्	,,	येषु	कस्मिन्	,,	केषु

F.

तद्			एतद्		
सा	ते	ताः	एषा	एते	एताः
ताम्	,,	,,	एताम्, एनाम्	एते, एने	एताः, एनाः
तया	ताभ्याम्	ताभिः	एतया, एनया	एताभ्याम्	एताभिः
तस्यै	,,	ताभ्यः	एतस्यै	,,	एताभ्यः
तस्याः	,,	,,	एतस्याः	,,	,,
,,	तयोः	तासाम्	,,	एतयोः, एनयोः	एतासाम्
तस्याम्	,,	तासु	एतस्याम्	एतयोः, एनयोः	एतासु

F

	यद्			किम्	
या	ये	याः	का	के	काः
याम्	„	„	काम्	„	„
यया	याभ्याम्	याभिः	कया	काभ्याम्	काभिः
यस्यै	„	याभ्यः	कस्यै	„	काभ्यः
यस्याः	„	„	कस्याः	„	„
„	ययोः	यासाम्	„	कयोः	कासाम्
यस्याम्	„	यासु	कस्याम्	„	कासु

N.

	तद्			एतद्	
तत्	ते	तानि	एतत्	एते	एतानि
तत्	ते	तानि	एतत्-एनत्	एते-एने	एतानि-एनानि
	यद्			किम्	
यत्	ये	यानि	किम्	के	कानि
यत्	ये	यानि	किम्	के	कानि

The rest like the masculine.

सर्व 'all'

	M.			F.	
	सर्व				
सर्वः	सर्वौ	सर्वे	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
सर्वम्	„	सर्वान्	सर्वाम्	„	„
सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
सर्वस्मै	„	सर्वेभ्यः	सर्वस्यै	„	सर्वाभ्यः
सर्वस्मात्	„	„	सर्वस्याः	„	„
सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्	„	सर्वयोः	सर्वासाम्
सर्वस्मिन्	„	सर्वेषु	सर्वस्याम्	„	सर्वासु
सर्व	सर्वौ	सर्वे	सर्वे	सर्वे	सर्वाः

N.

सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि
सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि

The rest like the masculine.
Note that only सर्व has the Vocative forms.

Although the declensions of the consonant-ending nouns are not given in this book because of their diversity, it is not difficult to recognize the forms occurring in the readings with the help of the table of terminations. In fact, as said above, the consonant-ending nouns are much more amenable to the terminations in their application than the vowel-ending ones which admit of many variations. The Nominative singular and the Accusative plural forms, however, deserve special attention. A few forms are given below for illustration and practice. The following is the table of terminations :—

MASCULINE & FEMININE

N.	(स्)	औ	अस् (:)
A.	अम्	औ	अस् (:)
I.	आ	भ्याम्	भिस् (:)
D.	ए	भ्याम्	भ्यस् (:)
Ab.	अस् (:)	भ्याम्	भ्यस् (:)
G.	अस् (:)	ओस् (:)	आम्
L	इ	ओस् (:)	सु
V.	(स्)	औ	अस् (:)

NEUTER

N.	म्	ई	इ
A.	म्	ई	इ

The rest like the above.

Form	Stem	Case-Number
मरुतौ	मरुत्	Nom. Acc. Voc. Dual
प्रावृषा	प्रावृष्	Instru. Sing.
पयोमुचे	पयोमुच्	Dat. Sing.
शरदः	शरद्	Nom. Acc. Plu., Abl. Gen. Sing.
भिषग्भिः	भिषज्	Instru. Plu.
करिणा	करिन्	Instru. Sing.
अप्सरसाम्	अप्सरस्	Gen. Plu.
सरिति	सरित्	Loc. Sing.
नाम्नोः	नामन्	Gen. Loc. Dual
विद्युत्सु	विद्युत्	Loc. Plu.
धीमतः	धीमत्	Nom. Acc. Plu., Abl. Gen. Sing.
वाक्षु	वाच्	Loc. Plu.

तपांसि	तपस् (N)	Nom Acc Voc Plu
सुमनसे	सुमनस्	Dat Sing
चन्द्रमोभि	चन्द्रमस्	Instru Plu
भूभृति	भूभृत्	Loc Sing
नामानि	नामन् (N)	Nom Acc Voc Plu
महती	महत् (N)	Nom Acc Voc Dual
राज्ञ	राजन्	Acc Plu, Abl Gen Sing
ब्रह्माण	ब्रह्मन्	Nom Voc Plu
सम्राड्भ्य	सम्राज्	Dat Abl Plu
भवन्ति	भवत् (N)	Nom Acc Voc Plu
सीमसु	सीमन् (f)	Loc Plu
भगवन्त	भगवत्	Nom Voc Plu
श्रेयसाम्	श्रेयस्	Gen Plu

Translate into English

1 सत्यपूता वदेत् वाणीम्, धर्मपूत समाचरेत्।

2 शुभ कार्यं शीघ्रमेव आरभेत।

3 कस्य सम्पूर्ण सुखमेव उपनमेत्, कस्य च सम्पूर्ण दु खमेव।

4. हे चातक य य जलद पश्यसि तस्य तस्य पुरत न याचेत्।

5 एतस्मिन् नगरे असख्या रथ्या वर्तन्ते।

6. येन केन प्रकारेण जना सुखम् आकाङ्क्षन्ते।

7 किं तव आगमनस्य प्रयोजनम्।

8 अस्मिन् देशे अन्नस्य व्यय न भवेत्।

9 युष्माक पाठशाला पुरस्य कस्मिन् भागे वर्तते?

10 अति सर्वत्र वर्जयेत्।

11 धनिका ग्रामेषु धर्मशाला रचयेयु ।

12 सर्वदा राष्ट्रधनस्य योग्य विभाजन भवेत्, येन निर्ध
अनुभवेयु ।

13 मधुराणा आकृतीना किं मण्डन न भवेत्।

14. प्रथमं भूमिं अवलोकयेत्, पश्चात् पादं न्यस्येत्।
15. यस्मात् सागरात् नदी उद्भवति, तस्मिन्नेव सा विलीयते।
16. एषः अस्माकं पत्रवाहकः। सः सर्वदा बालैः सह विनोदं करोति।
17. यस्य वित्तम् अस्ति तं सर्वे प्रशंसन्ति।
18. सा विद्या, या विमुक्तये भवेत्।
19. तस्मै बालकाय कः न स्पृहयेत् ?*
20. बुद्धिः यस्य बलम् अस्ति स न कदापि नश्यति।
21. यः विद्वज्जनः नास्ति सः विद्यायाः उपार्जने परिश्रमं कथम् अवगच्छेत्?
22. सर्वेषां जनानां सर्वाङ्गीणः उदयः भवेत्।
23. पुत्रात् च शिष्यात् च पराजयम् इच्छेत्।
24. यानि यानि अस्माकं सुचरितानि तानि तानि एव आचरेत्।
25. अविवेकिनां विनिपातः अवश्यं भवति।

Translate into Sanskrit :

1. You should anyhow finish your work.
2. Men should not desire happiness only through wealth.
3. One must forget one's past hostility with others
4. Always eat fresh fruits and vegetables.
5. Do not wish for the fruit of your action.
6. Test and then trust.
7. One should not lose courage in difficulty.
8. Do not despise yourself.
9. Keep faith in God but refrain from inaction
10. Return the good with good acts, and also evil.
11. Follow the Buddha's way of knowledge, good conduct and meditation.
12. You must be the instrument of my will, O Arjuna.
13. Never deviate from the path of truth.
14. You should not drink liquour.
15. We should not insult our teachers.

तपांसि	तपस् (N)	Nom Acc Voc Plu
सुमनसे	सुमनस्	Dat Sing
चन्द्रमोभि	चन्द्रमस्	Instru Plu
भूभृति	भूभृत्	Loc Sing
नामानि	नामन् (N)	Nom Acc Voc Plu
महती	महत् (N)	Nom Acc Voc Dual
राज्ञ	राजन्	Acc Plu, Abl Gen Sing
ब्रह्माण	ब्रह्मन्	Nom Voc Plu
सम्राड्भ्य	सम्राज्	Dat Abl Plu
भवन्ति	भवत् (N)	Nom Acc Voc Plu
सीमसु	सीमन् (f)	Loc Plu
भगवन्त	भगवत्	Nom Voc Plu
श्रेयसाम्	श्रेयस्	Gen Plu

Translate into English

1 सत्यपूता वदेत् वाणीम्, धर्मपूत समाचरेत्।

2 शुभ कार्य शीघ्रमेव आरभेत।

3 कस्य सम्पूर्ण सुखमेव उपनमेत्, कस्य च सम्पूर्ण दु खमेव।

4 हे चातक य य जलद पश्यसि तस्य तस्य पुरत न याचेत्।

5 एतस्मिन् नगरे असख्या रथ्या वर्तन्ते।

6 येन केन प्रकारेण जना सुखम् आकाङ्क्षन्ते।

7 किं तव आगमनस्य प्रयोजनम्।

8 अस्मिन् देशे अन्नस्य व्यय न भवेत्।

9 युष्माक पाठशाला पुरस्य कस्मिन् भागे वर्तते ?

10 अति सर्वत्र वर्जयेत्।

11 धनिका ग्रामेषु धर्मशाला रचयेयु ।

12 सर्वदा राष्ट्रधनस्य योग्य विभाजन भवेत्, येन निर्धना अपि दु ख न अनुभवेयु ।

13 मधुराणा आकृतीना किं मण्डन न भवेत्।

14. प्रथमं भूमिं अवलोकयेत्, पश्चात् पादं न्यस्येत्।
15. यस्मात् सागरात् नदी उद्भवति, तस्मिन्नेव सा विलीयते।
16. एषः अस्माकं पत्रवाहकः। सः सर्वदा बालैः सह विनोदं करोति।
17. यस्य वित्तम् अस्ति तं सर्वे प्रशंसन्ति।
18. सा विद्या, या विमुक्तये भवेत्।
19. तस्मै बालकाय कः न स्पृहयेत् ?*
20. बुद्धिः यस्य बलम् अस्ति स न कदापि नश्यति।
21. यः विद्वज्जनः नास्ति सः विद्यायाः उपार्जने परिश्रमं कथम् अवगच्छेत्?
22. सर्वेषां जनानां सर्वाङ्गीणः उदयः भवेत्।
23. पुत्रात् च शिष्यात् च पराजयम् इच्छेत्।
24. यानि यानि अस्माकं सुचरितानि तानि तानि एव आचरेत्।
25. अविवेकिनां विनिपातः अवश्यं भवति।

Translate into Sanskrit :

1. You should anyhow finish your work.
2. Men should not desire happiness only through wealth.
3. One must forget one's past hostility with others
4. Always eat fresh fruits and vegetables.
5. Do not wish for the fruit of your action.
6. Test and then trust.
7. One should not lose courage in difficulty.
8. Do not despise yourself.
9. Keep faith in God but refrain from inaction
10. Return the good with good acts, and also evil.
11. Follow the Buddha's way of knowledge, good conduct and meditation.
12. You must be the instrument of my will, O Arjuna.
13. Never deviate from the path of truth.
14. You should not drink liquour.
15. We should not insult our teachers.

Complete the sentences with the proper verbs

1 आचारः विचारम्	सेवेत
2 तृषार्ताय जलम्	वर्जयेत्
3 विभवे गर्वम्	यच्छेत्
4. प्रात काले नदीतटे स्वच्छ वायुम्	अनुसरेत्
5 अति सर्वत्र	परिहरेत्

Recognize the following pronouns :

तस्मिन्, तासाम्, एताभि, कै, यासु, कस्याम्, त्वयि, कया, कस्मात्, यस्मिन्

Recognize the following consonant-ending nouns :

वाचा, समिध, स्रज, सरिद्भ्य, भगवतो, करिणाम्, विदुष, जगते, यशसा, पयोभि, प्रावृषाम्, शरत्सु, आपदि, दण्डिनौ, चन्द्रमसे, वेधसा, बुद्धिमद्भ्याम्, वणिग्भ्य, परिव्राजा.

VOCABULARY

चातक	a bird living on raindrops	मद्यम्	liquor
		अनिष्टम्	evil
अपमान	insult	मण्डनम्	adornment
जलद	cloud	धर्मशाला	a charitable rest-house
आगमनम्	arrival		
प्रयोजनम्	purpose	इच्छा	will
व्यय	waste	विनिपात	downfall
पुरः	city	विमुक्ति (f.)	liberation
विभाजनम्	distribution	आपत्ति (f.)	difficulty
वित्तम्	wealth	अविवेकिन्	one who is without discrimination
उपार्जनम्	earning		
पत्रवाहक	postman		
विनोद	fun, jest	पूत	purified
तृषार्त	thirsty man	शुभ	good
पादम्	foot	सम्पूर्ण	complete, entire
परिश्रम	exertion	असङ्ख्य	innumerable
सत्यम्	truth	सर्वाङ्गीण	all-round

ADVERBS

शीघ्रम्	quickly
पुरतः	in front of
प्रथमम्	first
पश्चात्	afterwards

ROOTS

आ + काङ्क्ष् (1.Ā)	to desire
अनु + भू (1.Ā)	to experience
नि + अस् (4.P)	to place
वि + ली (4.P)	to be merged
प्र + शंस् (1.P)	to praise
अव + मन्(4.Ā)	to disregard
अनु + सृ (1.P)	to follow
परि + हृ (1.P)	to avoid
आ + चर्	to practise

LESSON XIII

GOVERNMENT : ROOTS AND ADVERBS

As stated in lesson VI, additional rules of Government are given here It is very important to know the use of specific cases governed by certain verbs and adverbs Therefore, for the sake of convenience, some rules of Government of common occurrence are brought together in this lesson These rules should always be consulted

ROOTS

ACCUSATIVE

Roots having the sense of motion govern the Accusative case, the place to which a thing goes takes the Accusative नदी सागर गच्छति। 'the river goes to the ocean'

There are certain roots in Sanskrit which may have two objects, principal and secondary, direct and indirect or कथित and अकथित The अकथित or indirect objects are so called, because their meaning, though capable of being brought out by the usual cases of the words, is not so mentioned, but is conveyed by the use of the Accusative In other words, the use of the indirect or अकथित object is optional, since it depends on the speaker s will Those words could otherwise have been put in their natural cases Take the following examples पथिक बाल मार्गं पृच्छति। 'a traveller asks a child about the way', सूदः तण्डुलान् ओदन पचति। 'a cook cooks rice (grains) into rice' In these sentences, बालम् and ओदनम् are secondary or optional objects One can say, बालाय (Dative) or ओदने (Locative), which are the natural cases Yet the speaker uses Accusatives instead of other cases for those words, which are therefore indirect or अकथित objects That for which the accusative has to be used for completing the sense of the sentence is called principal or direct (कथित) object

Thus, the verbs, such as पृच्छ्, याच्, पच्, दण्ड्, जि, and नी, हृ, वह, कृष् *(and those of the same meaning) govern two accusatives

---

* दुह्, रुध् मथ्, मुष्, ब्रू, शास्, चि belong to the conjugations of Group II

इन्द्रः कर्णं कवचं याचते । 'Indra asks the armour of Karṇa'. बाला अन्धं गृहं नयति । 'A girl leads a blind man to the house'. कवचम्, अन्धम् are the principal objects, and कर्णम् and गृहम् are the secondary ones.

INSTRUMENTAL

The Instrumental is used for defective limbs. पादेन खञ्जः 'lame of one foot', कर्णेन बधिरः 'deaf by ear'.

The Instrumental is used with the verbs meaning 'to be satisfied', 'to rejoice', 'to be astonished at', 'to be ashamed of'. आचार्यः शिष्यस्य परिश्रमेण तुष्यति । 'The teacher is satisfied with the student's effort'. अहं मम प्रमादेन लज्जे । 'I am ashamed of my negligence'.

Words having the sense of 'separation' govern the Instrumental. यक्षः तस्य प्रियया शापेन वियुक्तः । 'A Yakṣa was separated from his beloved by a curse'.

DATIVE

The roots स्पृह् 'to desire', लुभ् 'to covet' govern the Dative of the thing desired or coveted. (लुभ् governs the Locative also.) धनिकाः कीर्तनाय स्पृहयन्ति । 'The rich desire fame'. बालः क्रीडनकाय लुभ्यति । 'A child longs for toy'.

Verbs meaning 'to be angry with', such as क्रुध्, कुप्, govern the Dative of the person who is the object of anger. स्वामी दासाय कुप्यति । 'The master is angry with the servant'.

Verbs meaning 'to bear hatred or malice' such as द्रुह् govern the Dative of the person to whom hatred or jealousy is directed. दुर्जनाः सज्जनेभ्यः द्रुह्यन्ति । 'Bad men hate good men'. But क्रुध्, द्रुह् with the preposition अभि or सम् govern the Accusative. मुनिः शकुन्तलाम् अभिक्रुध्यति । 'The sage is angry with Śakuntalā'.

Verbs, such as नम्, प्रणम् having the sense of 'to bow to, to salute' govern the Dative or the Accusative देवाः विष्णवे नमन्ति । 'The gods bow to Viṣṇu'. भक्तः कृष्णाय प्रणमति । 'A devotee bows to Kṛṣṇa'.

नम with कृ (नमस्कृ) generally governs the Accusative and sometimes the Dative सरस्वतीं (or गुरवे) नमस्करोमि। 'I bow to Sarasvati (or to Teacher)' However, the particle नम 'salutation' governs the Dative only गणेशाय नम। 'Salutation to Ganesa

The root रुच् 'to like' or strictly 'to be likeable or agreeable to' governs the Dative of the person who likes something सर्वे विद्यार्थिन गुरवे रोचन्ते। 'The teacher likes all pupils', or 'All pupils are likeable to the teacher'

The roots having the sense of 'to tell, to inform' such as कथ् शंस, नि+विद् govern the Dative for the person who is told or informed माता बालकाय कथा कथयति। 'The mother tells the story to the child' चार नृपाय जनाना सुख निवेदयति। 'The spy informs the king of the happiness of the people'

ABLATIVE

The roots having the sense of fear govern the Ablative for that from which fear proceeds वीरा युद्धात् न बिभ्यति। 'The brave do not fear fighting'

When the idea of protection from something is expressed, the Ablative is used तापस मृग नृपात् रक्षति। 'A sage protects the deer from the king'

Ablative is used for the thing from which something is born or produced गङ्गा हिमालयात् प्रभवति। Ganga is born from Himalaya कामात् क्रोध जायते। 'Anger arises out of passion'

The root वि+रम् 'to stop governs the Ablative for what is stopped धीरा कार्यात् न विरमन्ति। 'The firm minded do not stop from (desist from) what is to be done'

The cause of an action or a thing is put in the Ablative विवेकनाशात् सर्वं प्रणश्यति। 'Everything perishes from (owing to) the loss of judgment'

In a comparative sentence, words in the comparative degree govern the Ablative In other words, that which is less than the other

is put in the Ablative. साधूनां स्वार्थात् परोपकारः प्रियतरः । 'To the good, doing good to others is preferable to selfishness'. संन्यासात् कर्म महत्तरम् । 'Action is higher than abandonment'.

GENITIVE

Words having the sense of 'dear to' govern the Genitive for the person to whom something is dear. धनं कस्य न प्रियम् । 'To whom is money not dear'?

Adjectives such as तुल्य, सदृश, सम, संकाश meaning 'equal to, like' govern the Genitive or the Instrumental of that with which something is compared. नास्ति कृपणस्य (or कृपणेन) समः or सदृशः दाता । 'There is no giver like a miser'. दिलीपस्य (दिलीपेन) तुल्यः रघुः आसीत् । 'Raghu was like (was the equal of, the like of) Dilīpa'.

The superlative governs the Genitive or the Locative. वसिष्ठः द्विजानां (द्विजेषु) श्रेष्ठः । 'Vasiṣṭha is the greatest of (or among) the brāhmaṇas'.

With the Adjectives तुल्य, अनुरूप, सदृश meaning 'worthy of, proper, befitting' the Genitive is used. न एतत् हननम् अनुरूपं (or सदृशं) तव धर्मस्य । 'this killing is not worthy of your duty'.

The verbs such as ईश् 'to rule', प्र + भू 'to be master of', स्मृ 'to remember (with regret)' have their objects put in the Genitive. कच्चित् भर्तुः स्मरसि त्वम् । 'Do you remember (with regret) your master ?' नाहं प्रभवामि मम गात्रस्य । 'I am not the master of my body, I cannot rule (control) my body'.

Even when the Genitive case is used with certain verbs, it is understood as having the sense of relation (सम्बन्ध) only.

LOCATIVE

स्निह् 'to love' governs the Locative of the person or thing loved. शकुन्तला मृगबाले स्निह्यति । 'Sakuntalā loves the fawn'.

The words meaning 'skilled in' such as कुशल, प्रवीण, पटु, चतुर, निपुण govern the Locative. अर्जुनः धनुर्विद्यायां कुशलः । 'Arjuna is skilled in archery'.

The root अप + राध् 'to offend' governs the Locative (or some times the Genitive) छात्रा शिक्षके (or शिक्षकस्य) अपराध्यन्ति । 'the pupils offend the teacher.

Words having the sense of 'confidence or trust', such as वि + श्वस् govern the Locative for that in which confidence is placed. मृगा आश्रमजनेषु विश्वसन्ति । 'The deer trust or have confidence in the hermits'.

Words having the sense of 'imparting or entrusting' govern the Locative for the recipient नृप अमात्ये राज्यस्य भारं न्यस्यति । 'The king entrusts the burden of the kingdom to his minister' ईश्वर सर्वेषु जनेषु तस्य अनुग्रहं वितरति । 'God grants His favour to all men'. (वि + तॄ also governs the Dative वृक्षा पान्थेभ्य· छाया वितरन्ति । 'The trees give shade to the travellers')

The purpose for which something is done is put in the Locative, only when the object of the action is intimately connected with that on which the action takes place If there is no intimate connection, the Dative is used. अजिने मृगान् हन्ति । 'They kill the deer for skin'.

The words meaning 'intent on, attached or devoted to' govern the Locative अस्ति तस्य विद्यायाम् आसक्ति । 'He is devoted to knowledge'

ADVERBS

Certain adverbs govern specific cases

ACCUSATIVE

अन्तरेण, अन्तरा 'without'. प्रयोजनम् अन्तरेण न मन्दोऽपि प्रवर्तते, । 'Even a fool does not act without motive'

अन्तरा also 'between' आवाम् अन्तरा न कोऽपि विवाद । 'There is not dispute between us'.

धिक् 'fie upon'. धिक् त्वाम् असत्यवादिनम् । 'Fie upon you, a liar

परित· अभित 'round', उभयत 'on both sides', सर्वत 'on all sides'

वेदिं परितः दर्भाः आकीर्णाः । 'The sacted grass is scattered round altar'. रक्षकाः राष्ट्रपतिम् अभितः स्थिताः । 'The guards stood round president'.

समया, निकषा 'near'. पर्वतं समया (or निकषा) ग्रामं वर्तते । 'There is a village near the mountain'.

INSTRUMENTAL

अलम् 'enough'. अलं विक्षेपेण । 'Enough of interruption'.

कृतम् 'enough'. कृतं सन्देहेन । 'Enough of doubt.'

सह, साकम्, सार्धम्, समम् 'with'. सावित्री मृतेन पत्या सह यमम् अन्वगच्छत् । 'Sāvitrī followed the god of death with her dead husband'.

विना 'without'. गृहिण्या विना गृहं शून्यम् एव । 'The house is but empty without a housewife'. विना also governs the Accusative and the Ablative. ज्ञानं विना न मोक्षः । 'There is no deliverance without knowledge'. युद्धात् विना एव तेन जितम् । 'He won, indeed, without a war'.

Words expressing the sense of usefulness, such as किम्, अर्थः, कार्यम्, प्रयोजनम् etc. govern the Instrumental. अन्धस्य दर्पणेन किम् (or किं प्रयोजनम्) ? 'Of what use is a mirror to the blind ?'

DATIVE

अलम् 'sufficient for, a match for'. तृषितस्य तृप्त्यै जलम् अलम् । 'Water is sufficient for the satisfaction of the thirsty'. मल्लः मल्लाय अलम् । 'A wrestler is a match for another wrestler'.

ABLATIVE

आ 'till, as far as'. आ परितोषात् विदुषाम्- 'until the satisfaction of the learned-' आ कैलासात् राजहंसाः ते सहायाः भवन्ति । 'The royal swans will be your companions as far as Kailāsa'.

प्रभृति 'ever since'. शैशवात् प्रभृति सः सर्वदमनः आसीत् । 'He was the subduer of all ever since his childhood'.

ऋते 'without'. भोजनात् ऋते ब्राह्मणाः न तुष्यन्ति । 'The brāhmaṇas are not satisfied without a dinner'.

बहि 'out of नगरात् बहि सैन्य स्थितम्। 'The army is stationed out side the city'

अनन्तरम् after' क्रीडनात् अनन्तर सर्वे गृह गता। After the play, all went home'

प्राक्, पूर्वम् 'before पादन्यासात् पूर्व भूमिं पश्येत्। 'One should look at the ground before stepping' कार्यारम्भात् प्राक् सम्यक् विचारणीयम्। 'One should think properly before an undertaking'

परम्, परत beyond, farther than' स्वर्गात् परम्, 'farther than the heaven' बुद्धे परत 'beyond intellect'

GENITIVE

अग्रे, अग्रत, पुर, पुरतः 'before', अध 'under' उपरि 'above, upon', पश्चात् 'behind' कूपस्य अग्रे, तरो अध, पितु पुरत, गृहस्य उपरि शालाया पश्चात्

परस्तात् 'further than, beyond ससारस्य परस्तात्, 'beyond the world

Words expressive of direction, पूर्वेण, पश्चिमेन, उत्तरेण, दक्षिणेन वनस्य दक्षिणेन (or दक्षिणत) 'to the south of the forest

समीपम्, समीप, अन्तिकम्, सकाशम् 'near' and दूरम् 'distant' generally govern Genitive or at times Ablative नगरस्य (or नगरात्) अन्तिक (or दूर) देवालय वर्तते। The temple is near (or distant from) the city'

समक्षम् 'in the presence of देव्या. समक्षम्, 'in the presence of the queen'.

मध्ये 'among राजकुमाराणा मध्य अर्जुन द्रोणस्य प्रियतम शिष्य आसीत्। 'Among all the princes Arjuna was the dearest pupil of Drona'

कृते 'for the sake of जनाना हितस्य सुखस्य च कृते बुद्ध धर्मम् उपादिशत्। 'Buddha taught Dharma for the sake of the benefit and the happiness of the people'

(Some of the above Adverbs are also given in the classified glossary at the end)

Use the appropriate cases of the words in the brackets :–

1. (युधिष्ठिर) सह कुक्कुरः एव स्वर्गं गच्छति।
2. यत् (प्रभु) रोचते, तत् (अस्मद्) रोचते।
3. अलं (विस्तर)।
4. (शिव) नमः।
5. परमेश्वरः (भक्त) स्निह्यति।
6 धिक् (मदन) च (अस्मद्) च।
7. साहसिकस्य (मृत्यु) न भयम्।
8. (पितृ) कृते रामः राज्यं त्यजति।
9. सुजनाः (अमित्र) न क्रुध्यन्ति।
10. (युद्ध) ऋते स्वराज्यम् न संभवति।
11. (त्याग) विना ज्ञानं निष्फलम्।
12. भीमः (पाण्डव) बलिष्ठः।
13. (नेत्र) अन्धः।
14. कृपणः (सुवर्ण) लुभ्यति।
15. (दन्त) गजान् हन्ति।

LESSON XIV

SANDHIS : VOWEL AND VISARGA

Sanskrit is known for its fondness for brevity. Sandhis constitute a distinct peculiarity of Sanskrit based on this characteristic. *Sandhi* means an euphonic combination of letters in immediate contiguity; it is the ligature of two combinable letters. Sandhis are of three kinds, Vowel-sandhis, Visarga-sandhis and Consonant-sandhis. We will deal only with the Svara-sandhis and the Visarga-sandhis.

SVARA-SANDHIS

Vowels are of two kinds : सजातीय and विजातीय, similar and dissimilar, belonging to the same group and different groups; इ and ई are सजातीय, इ and उ are विजातीय Vowels.

I. सजातीय VOWELS :—

The sandhi rule about similar Vowels is very simple. When two similar vowels come together, both are replaced by a long vowel of the same class.

देव	+	असुर	=	देवासुर	अ	+	अ	=	आ
पुस्तक	+	आलय	=	पुस्तकालय	अ	+	आ	=	आ
कदा	+	अपि	=	कदापि	आ	+	अ	=	आ
विद्या	+	आनंद	=	विद्यानंद	आ	+	आ	=	आ
अति	+	इन्द्रिय	=	अतीन्द्रिय	इ	+	इ	=	ई
भवानी	+	ईश	=	भवानीश	ई	+	ई	=	ई
सु	+	उक्तम्	=	सूक्तम्	उ	+	उ	=	ऊ
सिन्धु	+	ऊर्मि	=	सिन्धूर्मि	उ	+	ऊ	=	ऊ
पितृ	+	ऋणम्	=	पितॄणम्	ऋ	+	ऋ	=	ॠ

When the coalesced words are split, they should be self-contained words. Given the practice, one can learn to spot where exactly the sandhi has taken place. In स्वाध्याय, it is स्व + अध्याय, both words make sense. The sandhi has taken place at आ in स्वा.

II. विजातीय VOWELS :

A. 1 When अ or आ is followed by a simple dissimilar vowel (इ, उ, ऋ;– short or long), the guṇa of the latter vowel replaces both the vowels (see the guṇa table).

देव + इन्द्रः = देवेन्द्रः	अ + इ = ए
परम + ईश्वरः = परमेश्वरः	अ + ई = ए
सूर्य + उदयः = सूर्योदयः	अ + उ = ओ
प्रजा + उत्सवः = प्रजोत्सवः	आ + उ = ओ
ब्रह्म + ऋषिः = ब्रह्मर्षिः	अ + ऋ = अर्
महा + ऋद्धिः = महर्द्धिः	आ + ऋ = अर्

2. When अ or आ is followed by ए or ऐ, ऐ is substituted for both; when followed by ओ or औ, औ is replaced for both.

न + एकः = नैकः	अ + ए = ऐ
महा + ऐश्वर्य = महैश्वर्य	आ + ऐ = ऐ
मम + ओकस् = ममौकस्	अ + ओ = औ
वन + औषधम् = वनौषधम्	अ + औ = औ

	इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ	गुण
अ or आ +	ए, ऐ	ऐ
	ओ, औ	औ

C 1 When ए or ओ is followed by अ, अ merges into ए or ओ and the अवग्रह sign (ऽ) is put in its place

गृहे + अस्मिन् = गृहेऽस्मिन्
गुरो + अत्र = गुरोऽत्र

These are called अभिनिहित sandhis

2 ए and ओ followed by any vowel except अ become अय् and अव्,

आसने + उपविष्टा = आसनय् + उपविष्टा = आसनयुपविष्टा,
गुरो + आगच्छ = गुरव् + आगच्छ = गुरवागच्छ,

or य् and व् (in अय् and अव्) are optionally dropped and the two words are written separately without coalescing again.

आसने + उपविष्टा = आसनय् + उपविष्टा
= आसन उपविष्टा
गुरो + आगच्छ = गुरव + आगच्छ
= गुर आगच्छ

The latter practice is more common

Thus, मन्यते + आत्मानम् = मन्यतय् + आत्मानम्
= मन्यतयात्मानम्
or, मन्यत आत्मानम् (य् dropped)
विष्णो + एहि = विष्णव् + एहि
= विष्णवेहि
or, विष्ण एहि (व् dropped)

3. ऐ and औ are respectively changed into आय् and आव्, when followed by any vowel Or य् and व् are optionally dropped and the two vowels written separately do not enter into a sandhi again Generally, the latter practice is followed (as in rule No. 2)

तस्यै + अर्पयित्वा = तस्याय् + अर्पयित्वा
= तस्यायर्पयित्वा
or तस्या अर्पयित्वा (य् dropped)
व्याघ्रौ + एतौ = व्याघ्राव् + एतौ
= व्याघ्रावेतौ
or व्याघ्रा एतौ (व् dropped)

The following complete table (including the two similar tables given in Lessons VII & VIII.) showing the different degrees of change of the simple vowels इ and उ (short or long) will be very helpful in remembering the sandhi changes (as well as for other cases).

	गुण	वृद्धि			
इ or ई	ए अ + इ	ऐ अ + ए	य् इ + अ	अय् ए + अ	आय् ऐ + अ
उ or ऊ	ओ अ + उ	औ अ + ओ	व् उ + अ	अव् ओ + अ	आव् औ + अ

In the following cases, however, the sandhi of the two vowels coming together does not take place.

a. The ending ई, ऊ, or ए of the dual forms of a noun or a verb do not combine with the following vowel.

ऋषी	इच्छतः
वधू	आगच्छतः
बाले	आक्रन्दतः
इमौ	ईक्षेते

b. Interjectional particles of only one vowel or ending in ए or ओ do not make a sandhi with the vowel coming after them.

उ उमेश, हे अश्विनौ, अहो अग्ने !

c. The ending ई of अमी (nom. plu. of अदस्) always remains unchanged before all vowels.

अमी अश्वाः (not अम्यश्वाः)

All these vowels which do not blend with others are called प्रगृह्य. Sometimes the words in which they occur are also called प्रगृह्य

VISARGA SANDHIS

	preceded by	followed by	changed to	Examples
VISARGA	अ	अ or a soft consonant	उ	ईश्वर अस्ति = ईश्वर + उ अस्ति = ईश्वरोऽस्ति (svara-sandhis are also applied) कृतार्थ भवति = कृतार्थ + उ भवति = कृतार्थो भवति
	अ	any vowel except अ	dropped	नृप आज्ञापयति = नृप आज्ञापयति (no double sandhis)
	आ	any vowel or soft consonant	dropped	नरा इच्छन्ति = नरा इच्छन्ति, सिंहा गर्जन्ति = सिंहा गर्जन्ति
	any vowel (except अ or आ)	any vowel or soft consonant	र्*	भानु उदेति = भानुर् उदेति = भानुरुदेति, लक्ष्मीः वसति = लक्ष्मीर्वसति
	,,	क् or ख, प् or फ् (hard consonants)	—	तरु फलति = तरु फलति, कवि कमते = कवि कमते,
	,,	च् or छ्, ट् or ठ्, त् or थ् (hard consonants)	श्, ष्, स् (respectively)	गिरि चलति = गिरिश्चलति, नृप तुदति = नृपस्तुदति
	,,	श्, ष्, स्	श्, ष्, स् (resp.) or visarga retained	चन्द्र· शोभते = चन्द्र शोभते or चन्द्रश्शोभते, राम· स्मरति = राम स्मरति or रामस्स्मरति

* However, if this र् (which विसर्ग is changed into) is followed by र, र् is dropped, and to compensate for it the previous vowel is lengthened विष्णु + रक्षति = विष्णुर् रक्षति = विष्णु(र्) रक्षति = विष्णू रक्षति.

1. Visarga of सः and एषः is dropped before all vowels (except अ) and consonants. एषः आगच्छति = एष आगच्छति, सः जन = स जनः, but, सः + अस्ति = सोऽस्ति.

2. Visarga of भोः is dropped before all vowels and soft consonants. भोः बालाः = भो बालाः, भोः ईश = भो ईश.

Dissolve the following Sandhis :

गङ्गोदकम्, अस्त्युत्तरस्याम्, भवत्विति, महौषधयः, तिलोत्तमा,
कवीन्द्रः, दुःखोपनतः, वागर्थाविव सूर्योदयः, अत्युत्साहः.
स्वर्गर्द्धिः, मार्गोऽयम्, मुनयस्तपन्ति, इत्यौत्सुक्यम्, गुर्वादेशः,
जलेऽपतन्, वायुर्वहति, आत्मन्येवात्मना, द्वन्द्वैर्विमुक्ताः, विनश्यत्स्वविनश्यन्,
तेजोभिरापूर्य, ममैवांशः, सोऽहम्, चरणावुत, अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि,
सूत्रस्येवास्ति, द्वाविमौ, यत्त्वयोक्तम्, दस्युरिवासि, परमात्मेत्युत्साहतः,
ईश्वरोऽस्ति, द्रुमैरर्पितम्, यक्षश्चक्रे, मूढाऽसि, ताभिरष्टाभिरीशः,
सूक्तम्, अधरोष्ठः, तावूचतुः, तस्मा इति, भाग्येष्वनुत्सेकिनी ।

Make Sandhis :

महा + ओघः, सर्व + उदयः, प्रति + उत्तरः, न + इङ्गते, पुरुष + उत्तमः,
सप्त + ऋषयः, जनन्यै + उक्तम्, महा + आत्मा, भवतु + इदानीम्,
त्वयि + अस्याः, भासः + तत्र, यास्यति + अद्य, गुणैः + च,
पुरुषः + तु + अन्यः, केन + अपि + उत्क्षिप्ता + इव,
दिवः + च्युतम्, नम्राः + तरवः, स्वस्ति + इति + उक्त्वा,
चम्वौ + आक्रमतः, सर्वैः + अनुध्यायताम् ।

LESSON XV

COMPOUNDS

The Compounds also constitute a remarkable characteristic of Sanskrit. The classical literature abounds in long compound-words containing a series of several connected ideas, all condensed into a much smaller space Compounds are therefore called *Samāsa*s (from सम् + अस् 'to throw together') Samāsas represent a coalescence of ideas as Sandhis represent a coalescence of words, both point to a stress on conciseness (लाघव) conjoined with clarity (वैशद्य) on the part of the Sanskrit grammarians and writers

Samāsas are considered to be one of the complex word-compositions, which require an explanation (वृत्ति). They are such formations of several words put together that they stand in need of analyzing or breaking up (विग्रह) in order to make them intelligible. Nouns, adjectives, verbs or indeclinables enter into compounds. The component members of a compound word are combined with their *case-endings suppressed* *The expanding or expounding* (*विग्रह*) *of* a compound means the explicitation of the various case-relations obtaining between the words constituting a compound. जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु (आश्रमेषु) '(in the abodes) full of waters (which were) purified (by) the ablutions (of) the daughter (of) Janaka'. Only the last word of the compound takes the necessary case-termination required by its grammatical position in the sentence.

The principal classes of compounds are :

1. Dvandva (द्वन्द्व) or Copulative,
2. Tatpurusa (तत्पुरुष) or Determinative,
3. Bahuvrihi (बहुव्रीहि) or Attributive,
4. Avyayibhava (अव्ययीभाव) or Adverbial.

What follows is a general description of the broad varieties of compounds, all elaborate details are avoided here

1. DVANDVA OR COPULATIVE

Dvandva means 'pair'. In the द्वन्द्व compounds two or more words, each independent in itself and equal to the other, are compounded so as to form a pair or group of different nouns.

द्वन्द्व
- इतरेतर
- समाहार
- एकशेष

इतरेतर :

In इतरेतर the members of the compounds, when separated, are joined by the copulative particle **च.** All the members in इतरेतर are of equal importance, when viewed separately. However, their arrangement in the compound is according to their relative importance. **रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाः - रामः च लक्ष्मणः च भरतः च शत्रुघ्नः च.** The gender of the last noun is the gender of the compound word, and its number depends on the number of the members in the compound. नरनार्यौ – नरः च नारी च.

समाहार :

The समाहार or collective Dvandva is so called because it contains an aggregate of words denoting parts of a whole, and so the compound word is always singular and neuter. In this variety the individual members are subordinate to their collectivity conveyed by the whole compound. आहारनिद्राभयमैथुनम् — आहारः च निद्रा च भयं च मैथुनं च एतेषां समाहारः, 'food, sleep, fear, copulation'. These are not to be considered individually but in their togetherness, implying the natural characteristics of living beings.

Words denoting the limbs of the body, parts of an army, players on musical instruments, names of things (not qualities), names of rivers (differing in gender) or countries (*not villages*), insects and animals between which there is natural hostility, form this variety.

हस्तपादम् — हस्तौ च पादौ च एतेषां समाहारः

रथाश्वम् — रथाः च अश्वाः च एतेषां समाहारः

गङ्गाशोणम् — गङ्गा च शोणः च एतयोः समाहारः (but गङ्गायमुने is इतरेतरद्वन्द्व.)

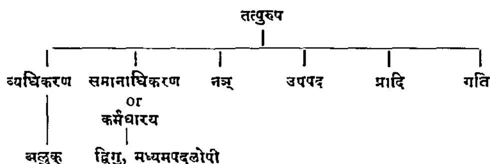
सर्पनकुलम् — सर्पः च नकुलः च एतयोः समाहारः

एकशेष :

The एकशेष Dvandva is formed by the nouns in the masculine and feminine genders making a pair or a couple. The male member of the two is retained in the compound word which is in the dual. हंसौ—हंसः च हंसी च, भ्रातरौ—भ्राता च स्वसा च, पितरौ—माता च पिता च.

2. TATPURUṢA OR DETERMINATIVE

In तत्पुरुष compounds the first member determines the sense of the other. It has six varieties depending upon the grammatical nature of the first member

I. व्यधिकरण तत्पुरुष :

This is Tatpurusa compound proper. It is called व्यधिकरण (different cases) because, when the compound is dissolved, the first member is put in one of the oblique cases from the Accusative to the Locative For instance, in पशुपति पशु which is a subordinate member, qualifies पति which is the principal member of the compound. So when the compound is dissolved the first member is put in the Genitive case (पशूना पतिः 'lord of the creatures'). The second member thus stands in some case-relation to the first member from the Accusative to the Locative. The Vyadhikarana Tatpurusa has therefore six subdivisions depending upon the case of the first member, when dissolved

Accusative	कृष्णाश्रितः	— कृष्णम् आश्रित
	स्वर्गगतः	— स्वर्गम् गतः
	सागरातीत	— सागरम् अतीतः

Instrumental	व्याघ्रहतः	— व्याघ्रेण हतः
	भ्रातृसमः	— भ्रात्रा समः
	औषधमिश्रम्	— औषधेन मिश्रम्
Dative	यूपदारु	— यूपाय दारु
	सूर्यनमस्कारः	— सूर्याय नमस्कारः
	काकबलिः	— काकेभ्यः बलिः
Ablative	चोरभीतः	— चोरात् भीतः
	आकाशपतितम्	— आकाशात् पतितम्
	दुःखमुक्तः	— दुःखात् मुक्तः
Genitive	राज्यशासकः	— राज्यस्य शासकः
	कुलप्रदीपः	— कुलस्य प्रदीपः
	सत्यपालकः	— सत्यस्य पालकः
Locative	कार्यकुशलः	— कार्येषु कुशलः
	द्यूतधूर्तः	— द्यूते धूर्तः
	दैवायत्तम्	— दैवे आयत्तम्

अलुक् तत्पुरुष :—

This is an interesting variety. In the above compounds the case-endings are dropped. But in some compounds the case-terminations are retained within the compound. They are called अलुक् (non-dropping) compounds.

वाचस्पतिः	— वाचः पतिः
देवानांप्रियः	— देवानां प्रियः
युधिष्ठिरः	— युधि स्थिरः
आत्मनेपदम्	— आत्मने पदम्
परस्मैपदम्	— परस्मै पदम्

II. समानाधिकरण तत्पुरुष or कर्मधारय :

In the above varieties of the Tatpurusa compounds the two members are in different cases (व्यधिकरण), when the compound is dissolved. In कर्मधारय or appositional compounds both the members are put in the same case-relation (समानाधिकरण). नीलोत्पलम् — नीलम् च तद् उत्पलम् च The first member is an adjective and the second is a noun; both are in the nominative case. नराधमः — अधमः च असौ नरः च. *Here the second member is an adjective*

In a similar variety of कर्मधारय compounds there is a comparison (उपमा, simile) involved मेघश्यामः — मेघः इव श्यामः, 'dark like a cloud'. मुखचन्द्रः — मुख चन्द्रः इव, 'face like moon' In the first, the standard of comparison (उपमान) is the first member of the compound, in the second it is the second member.

The other varieties of the Karmadhāraya are dropped here.

द्विगु :—

In द्विगु Karmadhāraya the first member is a numeral adjective. The compound has the collective sense, and so it is in the singular and neuter. त्रिभुवनम् — त्रयाणां भुवनाना समाहारः । Sometimes it ends in ई and so is feminine. चतुःसूत्री — चतुर्णाम् सूत्राणाम् समाहारः ।

मध्यमपदलोपी :—

In some Karmadhāraya compounds when dissolved, the first member is to be extended for explanation Since the latter part of *the first member is dropped, the compound is called* मध्यमपदलोपी. शाकपार्थिवः — शाकप्रिय· पार्थिव· 'the king who is fond of vegetables'. अग्निरथ — अग्निप्रेरितः रथ 'an engine propelled by fire' (i.e. a steam-engine).

III. नञ् तत्पुरुष :—

In this variety of Tatpuruṣa the first member is the negative particle अ or अन्.

अज्ञानम् — न ज्ञानम्

अधर्मः — न धर्मः

अनुत्तमः — न उत्तमः

Sometimes न is also used. नागः — न अगः 'elephant'.

IV. उपपद तत्पुरुष :—

When the second or principal member of a Tatpuruṣa compound is a noun derived from a root (by adding a कृत् or primary suffix to a root), it is called उपपद Tatpuruṣa.

दा = to give, दः = giver, जलदः — जलं ददाति इति ।

कृ = to do, कारः = doer, कुम्भकारः — कुम्भं करोति इति ।

भारहारः — भारं हरति इति ।

पादपः — पादेन पिबति इति ।

सरोजम् — सरसि जायते इति ।

महीपालः — महीं पालयति इति ।

The following are the instances of अलुक् उपपद —

सरसिजम् — सरसि जायते इति ।

परंतपः — परं तापयति इति ।

प्रियंवदा — प्रियं वदति इति ।

विश्वंभरः — विश्वं भरति इति ।

In these compounds the first members are case-forms, which are retained within the compounds. Therefore they are अलुक्. The last members are root-nouns or verbal derivatives. Thus these compounds are a combination of अलुक् and उपपद Tatpuruṣa compounds.

प्रादि and गति तत्पुरुष compounds are not discussed here.

3. BAHUVRIHI OR ATTRIBUTIVE

The बहुव्रीहि compound consisting of two members is not complete in itself, but requires a third member, which is not expressed in the compound for its meaning to become complete. The whole compound is adjectival and qualifies a word outside the compound. Hence this compound can be easily distinguished from the Tatpuruṣa and Karmadhāraya, in which the compound word is complete in itself.

गम्भीरनादः — I गम्भीरः च असौ नादः च । (कर्मधारय)
II गम्भीरः नादः यस्य सः (नृपः) । (बहुव्रीहि)

In I the compound means 'deep voice', in II it means '(the king) who has a deep voice'. The latter is used adjectivally, as qualifying a third word not included in the compound

The Bahuvrihi also has similar divisions as Tatpurusa such as समानाधिकरण (same cases) and व्यधिकरण (different cases . These divisions are not elaborated in this general outline.

4. AVYAYIBHĀVA OR ADVERBIAL

An अव्ययीभाव compound consists of two members, the first of which is an indeclinable (अव्यय), i e. a preposition or an adverb, and the second member is a noun. The whole compound ends like the Nominative singular of neuter nouns

अनुरूपम् — रूपस्य योग्यम् (conforming to beauty)

यथाशक्ति — शक्तिम् अनतिक्रम्य (in accordance with strength)

प्रतिदिनम् — दिने दिने (every day)

There are three minor types of compounds, called केवल (or सुप्सुप्), नित्य and सापेक्ष, which are not dealt with here.

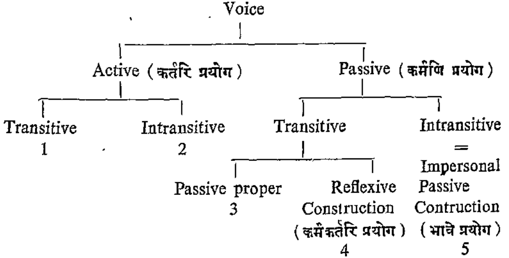
Study the following compounds :

कृष्णार्जुनौ, कृतयज्ञः, सूत्रधारः, विगतकल्मषः, योगभ्रष्टः, कूपमण्डूकः, हृदिस्थः, शास्त्रकोविदः, कृताञ्जलि, उत्तानहृदया, चन्द्रमौलिः, विद्याविनयसंपन्नः, शशिसूर्यनेत्रः, तत्त्वान्वेषणम्, मिताहारः, शाश्वतधर्मगोप्ता, ऐश्वर्यमत्तः, लोकयात्रानिष्णाताः, निरहङ्कारः, कर्मफलत्यागः, त्रिगुणरहितः, लक्ष्मीपतिः, अभिषेकोत्तीर्णः, दीपशिखा, संगमोत्सुकः, ऊर्ध्वमूलम्, जीवापेतः, ज्ञानासिः, अज्ञानावृतम्, सर्वलोकैकनाथः, त्रिभुवनमहाराजगृहिणी, शूलपाणिः, स्थिरभक्तियोगसुलभः, जन्ममृत्युजराव्याधिपीडितः, दीनबन्धुः, अखण्डपुण्यफलम्, अरण्यरुदितम्, विषयव्यावृत्तकौतूहलः, ब्रह्मचारिन्, विश्ववन्द्यः ।

LESSON XVI

PASSIVE VOICE

In Sanskrit there are two voices, Active and Passive.

Thus, transitive roots are conjugated in both active voice and passive voice. Intransitive roots are conjugated in active voice and impersonal constructions.

Examples :

1. वालः फलम् खादति ।	A child eats a fruit.
मनुष्यः धनं लभते ।	Man earns money.
2. मेघः वर्षति ।	A cloud rains.
सैनिकः युध्यते ।	A warrior fights.
3. कन्यया पत्रं लिख्यते ।	A letter is written by the girl.
मया चित्रं दृश्यते ।	A picture is seen by me.
4. ओदनः पच्यते ।	Rice is cooked.
काव्यं रच्यते ।	A poem is composed.
5. वालेन रुद्यते ।	It is cried by the child.
मृगेण धाव्यते ।	It is run by the deer.

A passive construction is marked by the subject of the active sentence being put in the Instrumental case and object in the Nominative case. The verb agrees with the subject of the passive sentence in person and number.

नल दमयन्तीं त्यजति, ।	दमयन्ती नलेन त्यज्यते ।
Nala abandons Damayanti	Damayanti is abandoned by Nala
काष्ठिक तरु लुम्पति ।	तरु काष्ठिकेन लुम्प्यते ।
A wood cutter cuts a tree	A tree is cut by the wood-cutter

In an impersonal construction the subject in the original sentence is put in the Instrumental case and the third person singular of the passive form of the intransitive root is used

बाला हसन्ति girls smile, बालाभि हस्यते 'it is smiled by the girls'.
दीप कम्पते 'a lamp flickers', दीपेन कम्प्यते 'it is flickered by the lamp'
सूर्य प्रकाशते 'the sun shines', सूर्येण प्रकाश्यते 'it is shone by the sun'

In a reflexive sentence the subject is in the Nominative and the root takes the passive form

क्षेत्र कृष्यते 'a field is ploughed'

The distinctive sign of the passive verb is the termination य which is attached to the root After adding य, the form takes on the Ātmanepada terminations गम् + य + ते = गम्यते The passive form thus obtained resembles the 4th conjugation Atmanepada verb (युध्यते, जायते, मन्यते) The passive of the roots of the 10th conjugation is made by adding य to the base formed by observing the guna vṛddhi changes before the addition of the conjugational sign अय

चुर् — चोर् + य + ते = चोर्यते
तड — ताड + य + ते = ताड्यते

As already explained in Government, there are certain verbs, such as याच्, दण्ड्, नी, प्रच्छ्-पृच्छ् etc which have two objects (Principal and Secondary, called कथित and अकथित)

1 आचार्य शिष्य प्रश्न पृच्छति ।
2 गोपाल धेनु ग्राम नयति ।

The principal and secondary objects in the two sentences are प्रश्नम् and शिष्यम्, धेनुम् and ग्रामम् Their passive coustructions are

1 आचार्येण शिष्य प्रश्न पृच्छयते ।
2 गोपालेन धेनु ग्राम नीयते ।

In 1 the secondary object is put in the Nominative case, in 2 the principal object is put in the Nominative case The other object remains unchanged

Note the following roots having two objects. Roots in group A have their **secondary** objects put in the Nominative, roots in group B have their **principal** objects put in the Nominative.

A	B
याच्	नी
पच्	हृ
दण्ड्	कृष्
पृच्छ्	वह्
जि	
दुह्	
शास्	
मन्थ्	
मुष्	
ब्रू	
रुध्	
चि	

वामनः बलिं वसुधां याचते ।	वामनेन बलिः वसुधाम् याच्यते ।
नृपः स्तेनं कारागारं दण्डयति ।	नृपेण स्तेनः कारागारं दण्ड्यते ।
गुरुः शिष्यं मन्त्रं वदति ।	गुरुणा शिष्यः मन्त्रं उद्यते ।
देवाः समुद्रं रत्नानि मथ्नन्ति ।	देवैः समुद्रः रत्नानि मथ्यते ।
रासभः भारं गृहं वहति ।	रासभेन भारः गृहम् उह्यते ।

The first four underlined words are secondary objects, and the last one is the principal object.

PASSIVE FORMS

Conjugation 1

अद् = अद्यते	कुप् = कुप्यते
अर्च् = अर्च्यते	क्रन्द् = क्रन्द्यते
अर्ज् = अर्ज्यते	क्रम् = क्रम्यते
अर्ह् = अर्ह्यते	क्रीड् = क्रीड्यते
अव् = अव्यते	
ईक्ष् = ईक्ष्यते	खन् = खन्यते, खायते
कम्प् = कम्प्यते	खाद् = खाद्यते

Conjugation 4

अस् = अस्यते
क्रुध् = क्रुध्यते
क्लिश् = क्लिश्यते
क्षम् = क्षम्यते
क्षुभ् = क्षुभ्यते
खिद् = खिद्यते
जन् = जन्यते, जायते
तुष् = तुष्यते
तम् = ताम्यते
दम् = दम्यते
दिव् = दीव्यते
दुष् = दुष्यते
द्रुह् = द्रुह्यते
नश् = नश्यते
नह् = नह्यते
नृत् = नृत्यते
पुष् = पुष्यते
भ्रंश् = भ्रश्यते
मद् = मद्यते
मन् = मन्यते
मुह् = मुह्यते
युज् = युज्यते
युध् = युध्यते
रुष् = रुष्यते
लुभ् = लुभ्यते
लुट् = लुट्यते
विद् = विद्यते
शम् = शम्यते

Conjugation 6

इष् = इष्यते
कृष् = कृष्यते
कॄ = कीर्यते
कृत् = कृत्यते
तुद् = तुद्यते
दिश् = दिश्यते
नुद् = नुद्यते
प्रच्छ् = पृच्छयते
मिल् = मिल्यते
मुच् = मुच्यते
लिख् = लिख्यते
लिप् = लिप्यते
लुप् = लुप्यते
विद् = विद्यते
विश् = विश्यते
सिच् = सिच्यते
सृज् = सृज्यते
स्पृश् = स्पृश्यते
स्फुर् = स्फुर्यते

Conjugation 10

अर्थ् = अर्थ्यते
कथ् = कथ्यते
क्षल् = क्षाल्यते
गण् = गण्यते
घुष् = घोष्यते
चिन्त् = चिन्त्यते
चुर् = चोर्यते
छद् = छाद्यते

7. The illusion of a lion is created by Nandinī for the test of Dilīpa.
8. Nobody is ever hurt by me.
9. Happiness is achieved by contented people.
10. A prize is obtained by my sister.

VOCABULARY

दारकः	lad	संतुष्ट (adj.)	Contented
शकुन्तः	bird		
श्येनः	hawk	आ+कृष् (1 P.)	to attract
मणिः (m.)	jewel	अव+ताड् (10 U.)	to crush
रजकः	washerman	अप+हृ (1 U.)	to snatch away
वातः	wind	लुप्-लुम्प् (6 U)	to break
घण्टा	bell	उप+कृ	to favour
अश्वयानम्	horse-cart	छल् (10 U.)	to cheat
स्वयंवाहिका	automobile	भर्त्स् (10 U.)	to scold
शीर्षम्	head	क्षल् (10 U.)	to wash
भ्रमः	illusion	कम्प् (1 Ā.)	to shake
परीक्षा	test	पीड् (10 U.)	to hurt, to harass

LESSON XVII

CAUSALS

Causals (प्रेरक) are a variety of what is called Derivative verbs Those special verbs which are derived from roots or nouns are called Derivative verbs They are of four kinds — 1 Causals 2 Desideratives 3 Frequentatives 4 Denominatives (नामधातु) The last group of verbs is derived from the nouns

We will discuss here only the Causals

Causal forms are meant to convey the idea that a person or a thing causes or makes another person or thing to perform the action denoted by the root

Any root belonging to any one of the ten conjugations may have a causal form The causal base of a root is made like that of a root of the 10th conjugation In other words the termination अय is added and the same गुण वृद्धि changes take place The causal form of the root of the 10th conjugation is the same as its primitive form The Causal form generally take either pada like the roots of the 10th class

बुध् + अय = बोधय = बोधयति – ते

नी + अय = नै + अय = नाययति – ते
(वृद्धि)

Look at the following sentences,

1	Primitive – नगरपाल पुर रक्षति ।	The city superintendent protects the city
	Causal – नृप नगरपालेन पुर रक्षयति ।	The king causes the city superintendent to protect the city
2	Primitive – समुद्र क्षुभ्यति ।	The ocean agitates
	Causal – चद्र समुद्र क्षोभयति ।	The moon causes the ocean to agitate

In 1, the root is transitive, in 2, the root is intransitive In the case of transitive verbs the subject of the primitive sentence is put in the Instrumental in the causal sentence, and the object is unaffected In the case of the intransitive verbs the subject of the primitive sentence is put in the Accusative In both cases the causal agent is supplied and put in the Nominative The subject of the verbs implying motion and also of the transitive verbs meaning knowledge, eating, drinking and studying is put in the Accusative in the causal.

PRIMITIVE	CAUSAL
शत्रवः स्वर्गं गच्छन्ति ।	सः शत्रून् स्वर्गं गमयति ।
The enemies go to heaven.	He makes the enemies go to heaven.
सः वेदार्थं वेत्ति ।	सः स्वं वेदार्थं वेदयति ।
He knows the Vedas.	He makes himself know the Vedas.
देवाः अमृतम् अश्नन्ति ।	सः देवान् अमृतम् आशयति ।
The gods eat the nectar.	He makes the gods eat the nectar.
विधिः वेदम् अधीते ।	सः विधिं वेदम् अध्यापयति ।
Brahmā learns the Vedas.	He makes Brahmā learn the Vedas.
पृथ्वी सलिले आस्ते ।	सः पृथ्वीं सलिले आसयति ।
The earth sits in the water.	He makes the earth sit in the water.

सः stands for विष्णुः in all the above sentences.

Note the following transitive verbs, the causals of which govern the Instrumental.

बालः फलं खादति ।	माता बालं-बालेन फलं खादयति ।
छात्रः पुस्तकं नयति-वहति ।	शिक्षकः छात्रेण पुस्तकं नाययति-वाहयति ।
चोरः धनं हरति ।	भृत्यः चोरं-चोरेण धनं हारयति ।
सुवर्णकारः कटं करोति ।	धनिकः सुवर्णकारं-सुवर्णकारेण कटं कारयति ।
भक्तः हरिं पश्यति ।	गुरुः भक्तं-भक्ताय हरिं दर्शयति ।

CAUSAL FORMS

Conjugation 1

अट् = आटयति	चल् = चालयति
अर्च् = अर्चयति	जीव् = जीवयति
अर्ज् = अर्जयति	ज्वल् = ज्वलयति
कम्प् = कम्पयति	तप् = तापयति
काङ्क्ष् = काङ्क्षयति	तॄ = तारयति
कृष् = कर्षयति	दह् = दाहयति
क्षम् = क्षमयति	नट् = नाटयति
क्रन्द् = क्रन्दयति	नन्द् = नन्दयति
क्षुभ् = क्षोभयति	निन्द् = निन्दयति
खन् = खानयति	पच् = पाचयति
गर्ज् = गर्जयति	पठ् = पाठयति
गाह् = गाहयति	फल् = फालयति
गुप् = गोपयति	बाध् = बाधयति

भाष् = भाषयति
भास् = भासयति
भ्रंश् = भ्रंशयति
भ्रम् = भ्रमयति
यज् = याजयति
याच् = याचयति
रुह् = रोहयति, रोपयति
लङ्घ् = लङ्घयति
वन्द् = वन्दयति
रुच् = रोचयति
वृष् = वर्षयति
शंस् = शंसयति
शुभ = शोभयति
सद् = सादयति
स्पन्द् = स्पन्दयति
स्पर्ध् = स्पर्धयति
स्फुट् = स्फोटयति
स्मि = स्माययति, स्मापयति
स्मृ = स्मारयति
स्पन्द् = स्पन्दयति
क्रीड् = क्रीडयति
खाद् = खादयति
गम् = गमयति
गै = गापयति
त्यज् = त्याजयति
दा = दापयति
दृश् = दर्शयति
नम् = नमयति-नामयति
नी = नाययति
पत् = पातयति
पा = पाययति
बुध् = बोधयति
भू = भावयति
रक्ष् = रक्षयति
रम् = रमयति
वृध् = वर्धयति
वह् = वाहयति
स्था = स्थापयति
हृ = हारयति
हस् = हासयति

Conjugaiton 4

कुप् = कोपयति
क्रुध् = क्रोधयति
खिद् = खेदयति
तृप् = तर्पयति
त्रस् = त्रासयति
द्रुह् = द्रोहयति
नश् = नाशयति
मद् = मादयति
मुह् = मोहयति
युज् = योजयति
युध् = योधयति
लुट् = लोटयति
लुभ् = लोभयति
शप् = शापयति
शम् = शमयति-शामयति
शुध् = शोधयति
क्षुभ् = क्षोभयति
जन् = जनयति
तुष् = तोषयति
नृत् = नर्तयति
पुष् = पोषयति
मन् = मानयति
शुष् = शोषयति

Conjugation 6

कृष्	= कर्षयति	कृत्	= कर्तयति
क्षिप्	= क्षेपयति	दिश्	= देशयति
मुच्	= मोचयति	नुद्	= नोदयति
विश्	= वेशयति	प्रच्छ्	= प्रच्छयति
सिच्	= सेचयति	लिख्	= लेखयति
सृज्	= सर्जयति	लिप्	= लेपयति
स्पृश्	= स्पर्शयति	लुप्	= लोपयति
स्फुर्	= स्फुरयति	मृ	= मारयति

Conjugation 10

कथ्	= कथयति	दण्ड्	= दण्डयति
क्षल्	= क्षालयति	पीड्	= पीडयति
घुष्	= घोषयति	पाल्	= पालयति
पीड्	= पीडयति	मण्ड्	= मण्डयति
पूज्	= पूजयति	तुल्	= तोलयति
भक्ष्	= भक्षयति	चिन्त्	= चिन्तयति
भूष्	= भूषयति	रच्	= रचयति

Translate into English :

1. नृपः सूतेन रथं वाहयति ।
2. शशाङ्कः गजं चन्द्रस्य प्रतिबिम्बं जले दर्शयति ।
3. सूर्यः अरुणम् अन्धकारस्य नाशाय नियोजयति ।
4. विष्णुः धात्रा विश्वं सर्जयति ।
5. चाणक्यः चन्द्रगुप्तेन नन्दं नाशयति ।
6. गुरुः शिष्यं वेदम् अध्यापयति ।
7, दुर्जनाः परैः स्वार्थं साधयन्ति ।
8. रामः लक्ष्मणेन सीतां वने त्याजयति ।
9. अमात्यः प्रासादे राजपुरुषान् स्थापयति ।
10. स्वयं प्रबुद्धः जनः अवश्यं जनान् प्रबोधयति ।
11. पाण्डवाः मयेन प्रासादम् अरचयन्त ।
12. अन्धः छात्रः मित्रेण पुस्तकं पाठयति ।
13. साधवः धनिकैः दरिद्रेभ्यः धान्यं दापयन्ति ।
14. धृतराष्ट्रः सञ्जयेन युद्धं वर्णयति ।
15. बालिका पित्रा आपणात् शालभञ्जिकाम् आनाययति ।

Translate into Sanskrit

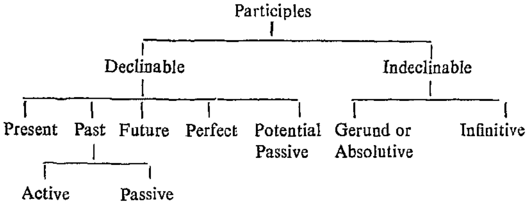
1. The guards make the thief enter the prison.
2. The mother brings up the child with love.
3. A good teacher makes one see the light of truth
4. The friends make Śakuntala write a love-letter to Duṣyanta.
5. Kṛṣna shows his universal form to Arjuna
6. Faith makes even the lame cross the mountain
7. Aśoka teaches Arcanā Mathematics
8. The Yakṣa makes the cloud carry his message.
9. Vasiṣtha made Dilipa serve Nandinī.
10. Women ring the bells in the temples

VOCABULARY

सूत.	charioteer	प्रबुद्ध (adj.)	fully awakened
अरुण	sun's charioteer	अवश्यम् (adv.)	certainly
पर	another	नि+युज् (10 U)	to appoint
शालभञ्जिका	doll	अधि+इ caus अध्यापय	to teach
कारागृहम्	prison	अर्ज् (1 P)	to earn
गणितम्	Mathematics	सं+वृध् caus संवर्धय	to bring up
श्रद्धा	faith	लङ्घ्	to cross
रक्षक	guard	वद् caus वादय	to ring
प्रेमपत्रम्	love-letter		
विश्वरूपम्	universal form		
घण्टा	bell		
सन्देश	message		

LESSON XVIII

PARTICIPLES

Participles (कृदन्त) in Sanskrit are declinable, except the Gerunds and Infinitives. The declinable participles are used as adjectives agreeing in gender, number and case with the nouns they qualify. Some of the participles also serve the purpose of verbs, active and passive in past and future tenses. The participles participate in the functions of the verb, the adjective, and the noun. They are called कृदन्त (कृत् + अन्त), because they are derived from the roots by adding कृत् or primary suffixes to the roots.

PRESENT PARTICIPLES

The Present Participle indicates the simultaneity of actions. It expresses the sense of 'while' or 'whilst' with the verb ending in 'ing' in English. सोपानम् आरोहन् सः अपतत्। 'While climbing the stairs, he fell.' आरोहन् is an adjective of सः. *As such the sentence can* literally be translated, 'he who was climbing the stairs, fell.'

It should be noted that the present participle should be used only when contemporaneity of actions is to be conveyed. परिश्रमं कुर्वन् सः विश्राम्यति। 'Doing hard work, he rests' is wrong. It should be rendered as परिश्रमं कृत्वा सः विश्राम्यति। 'having done hard work, he rests'. A gerund is to be used in such cases.

Further, the present participle cannot be used as a predicative adjective in the Nominative सः गीतं गायन् अस्ति is wrong It should be सः गीतं गायन् कार्यं करोति। 'he does work while singing a song.'

The roots स्था and आस् 'to sit' (and rarely अस् and भू) are used with the present participles to stress the idea of a regular continuity of an action ता प्रतीक्षमाणा स. तिष्ठति। 'He continues to wait for her'. परशुराम क्षात्रयाणां वधं कुर्वन् आस्ते। 'Parasurāma keeps on killing the ksatriyas' In these instances there is only one action performed, but its engrossing continuity is emphasized by the use of स्था or आस with the present participle.

Roots like त्रप्, लज्ज् 'to be ashamed' are generally used with the present participle of the roots denoting what one is ashamed of. एवम् असत्यं वदन् त्वं न त्रपसे-लज्जसे। 'You are not ashamed to speak untruth in this manner.'

The present participles of the roots (of the Ist group of conjugations, 1, 4, 6, 10) are formed by adding अत् to the Parasmaipada roots and मान to the Ātmanepada roots अत् is added to the form left after subtracting the third person plural termination of the present tense (अन्ति)

नी — नयन्ति

नयन्ति – अन्ति = नय

नय् + अत् = नयत्

नयत् is a consonat-ending word and its declension follows that of धीमत्, भगवत् with some changes (Therefore, the declensions are not given here.)

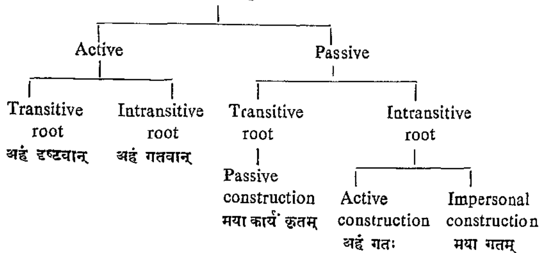
युध् + य + मान = युध्यमान

This is an अ-ending word, it is declined like देव The Feminine *forms of the Parasmaipada and Atmanepada present participles are:*

नृत्-नृत्यत्-नृत्यन्ती (declined like नदी), गच्छ् गच्छत्-गच्छन्ती, कथ् कथयत्-कथयन्ती, युध्-युध्यमान-युध्यमाना declined like माला, वन्द्-वन्दमान-वन्दमाना, शिक्ष्-शिक्षमाण-शिक्षमाणा

PAST PARTICIPLES

In classical Sanskrit we notice a general tendency to use the past participle in place of verbs. For राम वनम् अगच्छत, we find राम वन गत or राम वन गतवान्

Past participles are of two *kinds*, Active and Passive. *Both* possess the sense of the past tense. The former occurs in an active sentence, whether the root is transitive or intransitive. अहं मम कार्यं कृतवान् । 'I did my work', सः वनं गतवान् । 'he went to a forest.'

The past passive participles of **transitive** roots occur in a regular passive construction, in which they take the place of past passive verbs. मया एतद् पुस्तकम् अपठ्यत (passive verb) becomes मया एतद् पुस्तकं पठितम् । (past passive participle) 'this book was read by me'; भक्तेन देवः अपूज्यत becomes भक्तेन देवः पूजितः । 'the deity was worshipped by the devotee.'

In the case of **intransitive** roots in general (including the roots implying motion), their past passive participles are used in two types of constructions, active and impersonal. Thus they are used in conjunction with their agent being put respectively in the Nominative and in the Instrumental.

Active	Impersonal
सूर्यः प्रद्योतितः ।	सूर्येण प्रद्योतितम् ।
The sun shone.	It is shone by the sun.
कमलं विकसितम् ।	कमलेन विकसितम् ।
The lotus flourished.	It is flourished by the lotus.

Thus there are three possiblities in the case of Intransitive roots. For 'I departed' one can say,

अहं प्रस्थितवान्, (Past Active Participle)

अहं प्रस्थित , (Past Passive Participle, Active construction)
मया प्रस्थितम् (Past Passive Participle Impersonal construction)

In later writings, the past participles, active and passive tend to replace the past tense verbs (active and passive) of the transitive and intransitive roots There are 4 constructions possible to convey the idea of Rāma having seen Sitā

राम सीताम <u>अपश्यत्</u> । 'Rāma saw Sitā' (Active voice, Past Imperfect).
राम सीताम् <u>दृष्टवान्</u> । „ („ „ Past Active Participle).
रामेण सीता <u>अदृश्यत</u> । 'Sitā was seen by Rāma' (Passive voice, Past Imperfect).
रामेण सीता <u>दृष्टा</u> । „ (Passive voice, Past passive Participle)

The past participles (active and passive) come to be increasingly used as finite verbs

The past passive participle is formed by the application of त to the roots, and the past active participle by the addition of वत् to the past passive participle form.

गम् – गत (P. P P.) गत + वत् = गतवत् (P A P.)
दृश् – दृष्ट (P P P.), दृष्ट + वत् = दृष्टवत् (P A P.)

Past passive participle is a declinable participle, and as such it performs an adjectival function वियुक्त कामी 'separated lover', प्रवृद्धेन अग्निना 'by augmented fire'

The participle is also used as a neuter substantive, जीवितम्, कृतम्, दत्तम्, such neuter nouns are used with the Genitive . तस्य रुदितम्, दैवस्य दृष्टम्, शास्त्रस्य अभिमतम्

POTENTIAL PASSIVE PARTICIPLES

These participles are used in the sense of 'what should or ought to be done'. They carry the sense of obligation, necessity, and also fitness, capability आश्रम गन्तव्यम् । 'I must go to the hermitage' मोक्ष. प्राप्तव्य । 'Release should be attained (or release is attainable)' The Potential passive participle is used in a passive sentence, where the agent is put in the Instrumental.

There are three terminations to form these participles, तव्य अनीय and य

गम् — गन्तव्य, गमनीय, गम्य

दृश् — द्रष्टव्य, दर्शनीय, दृश्य

कृ — कर्तव्य, करणीय, कार्य

भू — भवितव्य, भवनीय, भव्य or भाव्य

The forms भवितव्य and भाव्य of भू are used impersonally in the sense of 'must be' or 'in all probability it is'. The agent is put in the Instrumental. तत्र केनापि जनेन भाव्यम् । 'Some person must be there', प्रजापरेण नृपेण भवितव्यम् । 'King should be devoted to his people'.

This participle is sometimes used as a neuter noun like the past passive participle. गन्तव्यम् 'destination,' प्रेक्षणीयम् 'beautiful object,' कर्तव्य 'obligation, duty,' भवितव्य 'fate'.

FUTURE PARTICIPLES

The future participles are used in order to indicate that a person or a thing is going to do or is about to do the action denoted by the root. दास्यन् 'going to give', करिष्यमाण 'about to do or to be done'.

PERFECT PARTICIPLES

The perfect participle is rarely used. It conveys the sense of 'who or what has done', तस्थिवान् 'one who has stood'.

INDECLINABLE PAST PARTICIPLES

The indeclinable past participle, also called Gerund or Absolutive, always denotes the prior of the two actions done by the same agent one after another. It corresponds to the perfect participle in English. पृथिवीं जित्वा रघुः यज्ञम् अकरोत् । 'Having conquered the earth, Raghu performed a sacrifice'.

Just as the present participle, as noted above, cannot be used when two actions are not simultaneous, gerunds cannot be used when two actions concurrently take place. The sentence 'going home, he saw a friend' is to be translated as, गृहं गच्छन् स मित्रम् अपश्यत्. (not गृहं गत्वा······), using present participle, not a gerund.

When sev ral gerunds are strung together in a single sentence, they discharge the function of conjunctions in describing a sequence of events Thus, gerunds in Sanskrit contribute to the economy of words and brevity of expression When translating in English a series of gerunds in a Sinskrit sentence, verbal forms and copulative conjunctions have to be used यक्षः आकाशे मेघ दृष्ट्वा, तस्य पुरः स्थित्वा, क्षण ध्यात्वा, तस्य स्वागत कृत्वा पुष्पाणि उपाहरत् । 'The yaksa saw the cloud in the sky, stood before it, thought for a moment welcomed it, and offered flowers , or having seen offered'

अलम् ' enough ' is also used with a gerund अल जल्पित्वा 'enough of prattling'

Indeclinable past participles are formed by adding त्वा to the roots कृ कृत्वा, नी नीत्वा, भू भूत्वा स्मृ स्मृत्वा, पत्-पतित्वा, पा पीत्वा, गम्-गत्वा, दृश दृष्ट्वा However when a preposition is prefixed to a root

1 य is added, if the root ends in a long vowel अनु+नी— अनुनीय

2 त्य is added, when the root ends in a short vowel परा+जि— पराजित्य

THE INFINITIVE

The Infinitive also is an indeclinable It expresses the purpose (हेतु) for which an action is done, has thus a dative sense, and can be replaced by the Dative case of the verbal noun derived from the root स जल पातु नदीं गत । स जलपानाय नदीं गत । He went to the river for a drink' It corresponds to the infinitive of purpose in English It is rendered in English as 'in order to, to, for the purpose of, for, for the sake of'

The infinitive cannot be used as the subject or object in Sans kiit as in Englisb 'To listen to music is delightful' सङ्गीत श्रोतुम् is wrong सङ्गीतश्रवण सुखावहम् (the use of the abstract noun) is in order

The following are some of the uses of the infinitive

The infinitive is used with verbs (and verbal nouns) meaning 'to wish to desire , provided the agents of the infinitive and

the verb are the same. पार्वती शिवं लब्धुम् इच्छति । 'Pārvati wishes to obtain Śiva.'

The infinitive is used with verbs meaning 'to be able, to know, to begin, to get' etc. योगी चित्तं निग्रहितुम् शक्नोति (or जानाति)। 'A yogī is able (or knows) to control his mind'.

The root अर्ह् 'to deserve' combined with the infinitive carries many different meanings. Sometimes it suggests a gentle command, न त्वं शोचितुम् अर्हसि । 'you do not deserve to, ought not to lament.' It generally expresses entreaty, having the sense of 'I pray, be pleased' in English. In this sense it is used in 2nd or 3rd person. भवान् एवं सीतां त्यक्तुं न अर्हति । Be pleased not to abandon Sītā thus'. हे कृष्ण, मां त्रातुम् अर्हसि । 'O Kṛṣṇa, I pray thee to save me'.

Words such as अलम्, पर्याप्तम्, समर्थ 'to be able to, to be sufficient for' are used with the infinitive. अन्नम् एव जीवितुं न अलम् or पर्याप्तम् । 'Food alone is not enough to live.' अग्निः वनं दग्धुं न अलम् or समर्थः । 'The fire is not able to burn the forest.'

The infinitive is forme by applying the termination तुम् to the root. गम् – गन्तुम्, पा – पातुम्, दृश् – द्रष्टुम्.

The infinitive in Sanskrit has no passive form. When an active construction is turned into a passive one, the infinitive does not change as also the word governed by the infinitive. सः नगरं गन्तुम् इच्छति, तेन नगरं गन्तुम् इष्यते.

But if the infinitive and the verb have the same object, the object is put in the Nominative, and is understood to be connected with the infinitive in the passive voice. जननी बालकं द्रष्टुम् इच्छति, जनन्या बालकः द्रष्टुम् इष्यते.

A table of the different participles of many roots is given in the Glossary. Consult it.

THE GENITIVE AND LOCATIVE ABSOLUTES

The absolute construction may be defined as that in which the participle belonging to a phrase is not grammatically related to the subject of the verb in the principal sentence. In other words, the subject of the participle is different from the subject of the verb. The absolute construction assumes two forms in Sanskrit, the

Genitive absolute (अनादरार्थे षष्ठी) and the Locative absolute (सति सप्तमी) In English the Nominative is used absolutely, i e as the subject of the participle in the minor or subordinate phrase In Sanskrit, the Genitive or Locative cases are used for the participle and its agent in the subordinate part of the sentence It is important to remember that the subject (or object) of a participle in the subordinate phrase, i e of an absolute construction should not occur again in the principal sentence, either as a noun or as a pronoun It can occur again in the principal clause only in the Genitive case

LOCATIVE ABSOLUTE

Take the sentence, the schools having closed, the students went home Here the subjects of the two parts of the sentence joined with the participle 'having closed and the verb 'went' are different This Nominative absolute construction in English is rendered in Sanskrit by the Locative absolute construction, शालासु विरतासु विद्यार्थिन गृहं गता । In this construction the use of the present participle can also be made सूर्ये अस्त गच्छति विहगा नीडान् डयन्ते । 'When the sun is setting, the birds fly to their nests Thus, in forming the Locative absolute construction the subject of the participle, past or present (विरत, गच्छत्) must be put in the Locative case and the participle must agree with it in case, gender and number

As said above, when the subject of the participle is repeated in the principal sentence, there can be no absolute construction The sentences, अतिथिषु आगतेषु ते भोजन कृतवन्त । 'when the guests arrived they took dinner' or, अतिथिषु आगतेषु तान् सर्वे कुशलम् अपृच्छन् । 'when the guests came, everyone asked them their well-being,' are improper, because the subject of the absolute construction, अतिथि is repeated in the principal sentence But, you can say, अतिथिषु आगतेषु बालका क्रीडार्थं गता । 'when the guests arrived the children went for play, or रामे अयोध्या निवृत्ते तस्य प्रजाजना प्रसन्ना अभवन् । when Rama returned to Ayodhya, his people became happy' Here the subjects of the sentences are different

The Locative absolute, true to its function of bringing out the sense of 'when', also expresses the sense of 'as soon as, no sooner than, scarcely had, the moment that' It is used with the particle एव

or मात्र which is to be compounded with the participle and the compound is put in the Locative, as प्रविष्टमात्रे, आचार्ये प्रविष्टे एव or प्रविष्टमात्रे छात्राः मौनम् अभजन्त। 'as soon as the teacher entered, all the pupils became quiet,' or संहितमात्रे एव मदने शिवः क्षुब्धः अभवत्। 'scarcely had Cupid fixed his arrow', Śiva was perturbed'. After मात्र, एव may or may not be used; generally it is used.

GENITIVE ABSOLUTE

When the idea of disregard or contempt (अनादर) is to be conveyed, the Genitive absolute is used. The sense of 'in spite of, notwithstanding, although' in English is expressed by the Genitive absolute in Sanskrit. पश्यतोऽपि मे काकः अपूपम् अपाहरत्। 'Even when I was looking on, the crow took away the cake'. It should be noted that the Genitive of the present participle is to be used in the Genitive absolute construction, and the present participle and its subject must both agree in regard to the Genitive case, gender and number.

Sometimes the Locative absolute is also used to show disregard. रुदति पुत्रे सः प्राव्रजत्। 'Even when his son was weeping he become a recluse'. In this sense, of course, the use of the Genitive absolute is more common. The *Genitive* absolute is also used like the Locative absolute to express the sense of 'when, while'. तस्य गीतं गायतः अहं सुप्तवान्। 'While he was singing, I fell asleep'.

Translate into English :

एकदा एकः वृकः जलं पातुं निर्झरं गतः। तत्र च तेन एकः मेषशिशुः निम्नदेशे जलं पिबन् दृष्टः। तं दृष्ट्वा सः तं खादितुम् ऐच्छत्। सः दूरतः उच्चैः अभाषत — 'हे अधम, त्वं मम जलं दूषयसि।' मेषः भीतः। सः अवदत् — 'अहम् ऊर्ध्वतः मां प्रति वहन्तं जलं पिबामि। कथं मया युष्माकं जलं दूषयितुं शक्यम्।' पुनः सः वृकः अवदत्— 'भोः वाचाल, त्वं मां दुर्वचनम् अवदः। यदि त्वं नावदः तर्हि तव पिता खलु अवदत्। अतः त्वं मया भक्षयितव्यः एव।' इति उक्त्वा तेन दुष्टेन वृकेण सः निर्दोषः मेषशिशुः आक्रान्तः भक्षितः च।

Identify the following participles :

त्यक्तुम्, संस्मृत्य, भ्रान्त्वा, द्रष्टुम्, नीत, पातव्य, पतितुम्, करणीय, गम्य, नृत्यत्, म्रियमाण, भूत, प्रविश्य, नत्वा, दर्शनीय।

VOCABULARY

वृकः	wolf	दुष्ट, अधम (adj.)	vicious
निर्झर-म्	brook	शक्यम् (adj.)	possible
मेषशिशु (m.)	young one of a lamb	दूरतः (adv.)	from afar
		उच्चैः (adv.)	loudly
निम्नदेशः	low ground	ऊर्ध्वतः (adv.)	from above
दुर्वचनम्	foul words	आ + क्रम् (1 U)	to attack
वाचाल (adj.)	blabbermouth	दूषय (causal)	to defile

PART II

LITERATURE
GLOSSARY

१. श्रीगणेशः

हिन्दुधर्मे बहवः देवाः वर्तन्ते । तेषु देवेषु गणपतिः मुख्यः । जनाः सर्वेषु धार्मिक-सामाजिकेषु कार्येषु गणेशं प्रथममेव स्मरन्ति पूजयन्ति च । यतः गणेशः सर्वविघ्नानपनुदति, तस्य भक्तानां कार्याणि च सफलानि करोति । तस्मात् सः विघ्नेश्वरः विनायकः वरदः इति नामधेयैः प्रसिद्धः । गणेशस्य पितरौ पार्वतीशिवौ, कार्त्तिकेयः च तस्य भ्राता । गणेशस्य मुखाकृतिः गजस्येवास्ति । एवं गजाननः वक्रतुण्डः गजदन्तः इत्यपि तस्याभिधानानि । मूषकः तस्य वाहनम्, मोदकः तस्यातीव प्रियं भोजनम् । तस्य भुजेषु विविधानि आयुधानि अनेकानि

१. श्रीगणेशः

हिन्दुधर्मे बहवः देवाः वर्तन्ते । तेषु देवेषु गणपतिः मुख्यः । जनाः सर्वेषु धार्मिक-सामाजिकेषु कार्येषु गणेशं प्रथममेव स्मरन्ति पूजयन्ति च । यतः गणेशः सर्वविघ्नानपनुदति, तस्य भक्तानां कार्याणि च सफलानि करोति । तस्मात् सः विघ्नेश्वरः विनायकः वरदः इति नामधेयैः प्रसिद्धः । गणेशस्य पितरौ पार्वतीशिवौ, कार्त्तिकेयः च तस्य भ्राता । गणेशस्य मुखाकृतिः गजस्येवास्ति । एवं गजाननः वक्रतुण्डः गजदन्तः इत्यपि तस्याभिधानानि । मूषकः तस्य वाहनम्, मोदकः तस्यातीव प्रियं भोजनम् । तस्य भुजेषु विविधानि आयुधानि अनेकानि

च शुभानि वस्तून्यपि सन्ति । ऋद्धिः सिद्धिः इति देव्यौ तस्य पत्न्यौ । अर्थात् सः ऋद्धेः सिद्धेः च दाता । भारतदेशे गणेशस्य बहवः देवालयाः विद्यन्ते । जनाः च भाद्रपदे मासे गणेशोत्सवं प्रीत्या कुर्वन्ति । तदा ते गणेशस्यासङ्ख्याः मृत्प्रतिमाः रचयन्ति ।

एकदन्तं महाकायं लम्बोदरं गजाननम् ।
विघ्ननाशकरं देवं हेरम्बं प्रणमाम्यहम् ॥

विघ्नेश्वराय वरदाय सुरप्रियाय
लम्बोदराय सकलाय जगद्धिताय ।
नागाननाय श्रुतियज्ञविभूषिताय
गौरीसुताय गणनाथ नमो नमस्ते ॥

VOCABULARY

बहु	many	भुजः	arm
मुख्य	foremost	विविध	various
धार्मिक	religious	आयुधम्	weapon
सामाजिक	social	शुभ	auspicious
विघ्नः	obstacle	देवालय·	temple
अप+नुद् (1 P)	to remove	मासः	month
भक्तः	devotee	प्रीति (f.)	love, affection
सफल	successful	उत्सवः	festival
विनायकः	remover of obstacles, or exceptional leader	मृत्प्रतिमा	clay-image
		असङ्ख्य	innumerable
		महाकायः	of huge body
		हेरम्बः	Ganapati
वरदः	boon-giver	जगद्धितम्	welfare of the world
नामधेयम्	name		
प्रसिद्ध	renowned	नागः	elephant
आकृति (f.)	form, shape	श्रुतिः	Vedas
आननम्	face	यज्ञः	sacrifice
लम्बोदरः	big-bellied	विभूषित	adorned
एकदन्तः	one-tusked	गौरीसुतः	son of Parvati
अभिधानम्	name	गणनाथ	lord of multitudes of men
मूषकः	mouse		
वाहनम्	vehicle		

२. धूर्तः शृगालः

एकदा कश्चित् काकः कुतश्चित् मांसखण्डमलभत। स तस्य भोजनाय एकस्य तरोः शाखायां सहर्षमुपाविशत्। अत्रान्तरे कोऽपि शृगालः तत्रागच्छत्। यदा सः ऊर्ध्वमपश्यत् तदा सः काकस्य मुखे मांसमपश्यत् अलुभ्यत् च। केनापि खलूपायेन एतं मांसखण्डं काकात् अहं लभ इति सः निश्चयमकरोत्। ततः सः जम्बूकः मित्रभावेन वायसमवदत्—"भोः वयस्य, तव कृष्णः वर्णः मेऽतीव रोचते। सर्वेषु खगेषु त्वमेव चतुरः चपलः च। तव स्वरः अपि मधुरः। यदि ते प्रसादः तर्हि तव मधुरस्य गीतस्य श्रवणाय ममेच्छे"ति।* काकः शृगालस्य

---

* In Sanskrit, direct speech is indicated by 'इति' coming at the close of the speaker's words. Thus what comes between the verb and 'इति' is to be considered direct speech. However, for the sake of convenience, we have used quotes (" ") as well, before 'इति' at the end. सा वदति त्वं पुत्रं लभस्व इति, is written as सा वदति–

प्रशंसया ननु प्रफुल्लितः अभवत्। शृगालस्य कर्णसुखाय यावत् सः गीतमारभत, तावदेव मांसखण्डः भूमावपतत्। शृगालः चाविलम्बेन तदपाहरत्।

VOCABULARY

धूर्त	cunning	वर्णः	colour
शृगालः, जम्बूकः	jackal	अतीव	very much
कुतश्चित्	from somewhere	चतुर	clever
मांसखण्डः	piece of meat	चपल	agile
तरु (m.)	tree	स्वरः	voice
शाखा	branch	मधुर	sweet
अत्रान्तरे	in the meanwhile	प्रसाद·	favour
ऊर्ध्वम्	upwards, above	प्रशंसा	praise
उपायः	means	कर्णसुखम्	listening pleasure
निश्चयः	resolve	अविलम्बः	without delay
मित्रभावः	friendly way	भूमि (f)	ground
वायसः	crow	अप+हृ (1 P.)	to take away
कृष्ण	black		

“त्वं पुत्रं लभस्व” इति (after the sandhi, लभस्व+इति=लभस्वे”ति).

Short direct speeches may occur in the middle of the sentence and be followed by ‘इति’ and the verb, as in the above sentence, काकात् अहं लभे इति सः निश्चयम् अकरोत् or अयं मे पुत्रः इति सः अबोधत्, he knew, “This is my son.”

३. कुक्कुरः

एष कुक्कुरः । स सदा स्वस्य वक्रं पुच्छं चालयति । तस्य वर्णः श्वेतः श्यामः कपिशः वा । सारमेयः, श्वा, शुनकः इति कुक्कुरस्य पर्यायाः । कुक्कुराः ग्रामेषु नगरेषु च दृश्यन्ते । कुक्कुरः सर्वेषु पशुषु मनुष्याणामुत्तमं मित्रमस्ति, ते च स्नेहेन कुक्कुराणां लालनं पालनं च कुर्वन्ति । तयोः अनुरागः पारस्परिकः अस्ति । कुक्कुरः मनुष्याणामनेकानि कार्याणि करोति । स तस्य गृहं चौरेभ्यः रक्षति, तं मार्गं दर्शयति, तस्य सन्देशं वहति, तेन सह मित्रवत् च वसति, तस्य सेवां करोति, तस्य च सर्वत्र सहचरः भवति । बालेभ्यः अपि कुक्कुराः भृशं रोचन्ते, तेऽपि च निर्दोषवत्सा बालैः सह क्रीडन्ति । सारमेयः विशिष्टः पशुः अस्ति । तस्य बुद्धिचातुर्यमाश्चर्यमावहति । शुनकाः मनुष्येभ्यः विविधाः केलीः सत्वरं शिक्षन्ति, अनान् च

ताभिः प्रीणयन्ति। न केवलं कुक्कुरस्य ग्रहणशक्तिः अतीव तीव्रास्ति, तस्य संवेदनमपि सूक्ष्मं भवति। मनुष्यस्य प्रियः सहचरः, कृतज्ञः सेवकः, अप्रमत्तः रक्षकः, कुक्कुरः कस्य प्रीतिं न जनयति ?

VOCABULARY

वक्र	twisted, crooked	भृशम्	exceedingly, very much
पुच्छम्	tail	निर्दोषता	innocence
वि + चल् (1 P.)	to wag	विशिष्ट	distinguished
श्वेत	white	बुद्धिचातुर्यम्	intelligence, skill
श्याम	black		
कपिश	brown, tawny	आश्चर्यम्	wonder
पर्यायः	synonym	आ + वह् (1 P.)	to bring
ग्रामम्	village	केलि (m. f.)	play
नगरः	town, city	सत्वरम्	quickly
उत्तम	best	केवलम्	only
स्नेहः, अनुरागः	affection, love	ग्रहणशक्ति (f.)	grasping ability
लालनम्	fondling	तीव्र	strong
पालनम्	nourishing, protection	संवेदनम्	feeling
		सूक्ष्म	keen, subtle
पारस्परिक	mutual	कृतज्ञ	grateful
चौरः	thief	अप्रमत्त	careful
सन्देशः	message	रक्षकः	guard
सेवा	service	सेवकः	servant
सहचरः	companion		

४. स्तोत्राणि

आकाशात् पतितं तोयं सागरं प्रति गच्छति ।
सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रति गच्छति ॥१॥

त्वमेव माता च पिता त्वमेव
त्वमेव बन्धुः च सखा त्वमेव ।
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव
त्वमेव सर्वं मम देवदेव ॥२॥

* तव तत्त्वं न जानामि कीदृशोऽसि महेश्वर ।
याद‍ृशोऽसि महादेव तादृशाय नमो नमः ॥३॥

* करारविन्देन पदारविन्दं मुखारविन्दे विनिवेशयन्तम् ।
वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि ॥४॥

कर्पूरगौरं करुणावतारं संसारसारं भुजगेन्द्रहारम् ।
सदा वसन्तं हृदयारविन्दे भवं भवानीसहितं नमामि ॥५॥

* गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः ।
गुरुः साक्षात् परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥६॥

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् ॥७॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥८॥

सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषाममङ्गलम् ।
येषां हृदिस्थो भगवान् मङ्गलायतनो हरिः ॥९॥

* सर्वेऽत्र सुखिनः सन्तु, सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु, मा कश्चिद् दुःखमाप्नुयात् ॥१०॥

रामो राजमणिः सदा विजयते, रामं रमेशं भजे
रामेण निहता निशाचरचमूः, रामाय तस्मै नमः ।
रामात् नास्ति परायणं परतरं, रामस्य दासोऽस्म्यहम्
रामे चित्तलयः सदा भवतु मे, भो राम मामुद्धर ॥११॥

असितगिरिसमं स्यात् कज्जलं सिन्धुपात्रे
सुरतरुवरशाखा लेखनी पत्रमुर्वी ।
लिखति यदि गृहीत्वा शारदा सर्वकालं
तदपि तव गुणानामीश पारं न याति ॥१२॥

Learn by heart the Ślokas (verses) marked by an asterisk.

VOCABULARY

स्तोत्रम्	devotional hymn
नमस्कार	salutation
प्रति	towards
द्रविणम्	wealth
तत्त्वम्	truth
कीदृश	of what form or nature
यादृश	of whatever sort
तादृश	of such nature
कर.	hand
अरविन्दम्	lotus
वि+नि+विश् (6 P)	to put
पत्रम्	leaf
वट	banyan tree
पुट म्	cup
शयान	lying
मुकुन्द	Krishna
कर्पूरगौर	white like camphor
करुण	compassion
अवतार	incarnation
सार -म्	essence
भुजगेन्द्र	best serpent
हार	necklace
भव	Śiva
भवानी	Pārvati
साक्षात्	in person
परम्	highest
धर्म	righteousness
ग्लानि (f)	decline
अभ्युत्थानम्	rise
परित्राणम्	protection
विनाश	destruction
दुष्कृत्	evil-doer
संस्थापनार्थम्	need for re establishment
युग	age
अमङ्गलम्	inauspicious
हृदिस्थ	residing in the heart
आयतनम्	abode
निरामय	free from disease
भद्रम्	good, auspici ous, favourable
मा आप्नुयात्	may not get
रमेश	Lord of Ramā or Sitā
नि+हन्	to kill, to destroy
निशाचर	one who wanders at night, i e. demon
चमू	army
परायणम्	object of devotion
परतर	higher
दास	servant
चित्तलय	absorption of mind
उद्+धृ (1 P)	to raise, to save
असित	black
कज्जलम्	ink, collyrium
तरुवर	best, excellent tree
लेखनी	pen
उर्वी	earth
ईश	Lord
पारम्	end

५. स्वभावः दुरतिक्रमः

पुरा किल महातपाः नाम मुनिः एकस्मिन् तपोवने प्रतिवसति स्म। एकदा सः मुनिः काकमुखात् परिभ्रष्टं मूषकशावकमाश्रमसमीपेऽपश्यत्। सः दयालुः तूर्णं मृतप्रायं तं मूषकं शीतलजलेनोद्जीवयत् नीवारकणैः च समवर्धयत्। ततः एकः बिडालः तं मूषकं खादितुमभ्यद्रवत्। मूषकश्च भयात् मुनेः क्रोडं प्राविशत्। तद् दृष्ट्वा मुनिः मूषकं स्वतपसः प्रभावेण मार्जारमकरोत्। ततः स मार्जारः कुक्कुरं दृष्ट्वा पलायं अकरोत्। तस्मात् मुनिः तस्य मार्जारस्य कुक्कुररूपमकरोत्। अथैकदा कुक्कुरः व्याघ्रं दूराद् दृष्ट्वा भीतः। ततस्तेन मुनिना कुक्कुरः व्याघ्रतां नीतः। किन्तु सः मुनिः तं व्याघ्रं मूषकोऽयमित्येव पश्यन् आसीत्। अथ तं व्याघ्रं मुनिं च सहितौ दृष्ट्वा सर्वे जनाः अवदन्—"अयं व्याघ्रः वस्तुतः मुनिना परिवर्तितः मूषकः एवे"ति। एतत् श्रुत्वा सः व्याघ्रः अचिन्तयत्—"यावदयं मुनिः जीवति तावत् जनाः एवमेव मां पश्यन्ति मम स्वरूपस्यापवादः च न नश्यती"ति। एवं विचार्य सः मुनिं हन्तुं तत्परोऽभवत्। मुनिः व्याघ्रस्य दुराशयमवागच्छत्। शीघ्रं च तेन "पुनः मूषको भवे"त्युक्त्वा सः व्याघ्रः पुनः मूषकः एव कृतः। अतः प्राज्ञाः भणन्ति "स्वभावो दुरतिक्रमः" इति।

VOCABULARY

स्वभावः	one's own nature	विडालः, मार्जारः	cat
दुरतिक्रम	difficult to change	अभि+द्रु (1 P.)	to attack
		क्रोडम्	lap
महातपाः	of great penance	प्रभावः	power
परि+भ्रंश् (4 P.)	to fall down	पलायनम्	running away
दयालुः	kind-hearted	वस्तुतः	in fact
शावकः	young one	परिवर्तित	transformed
तूर्णम्	quickly	अपवादः	blame
मृतप्राय	almost dead	तत्पर	ready
नीवारकणः	rice-grain	दुराशयः	evil intention
उद्+जीव् (1 P.) (Caus.)	to bring back lo life	शीघ्रम्	quickly
		प्राज्ञः	wise man
सम्+वृध् (1 Ā.) (Caus.)	to nourish	भण् (1 P.)	to say

६. शिशिरः

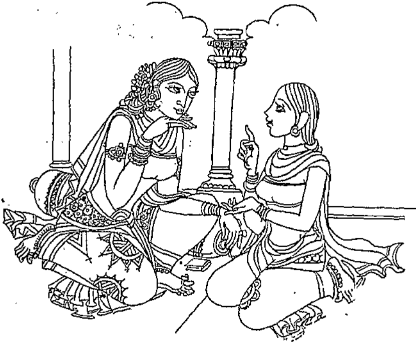

अयं कालः सविशेषं महत्त्वं धारयति, यतः तस्मिन् जनाः क्रिसमस–महोत्सवमत्युत्साहेन निर्विशन्ति । तद्दिने ते हिमपातमाकाङ्क्षन्ते, येन सः सार्थकः भवेत् । भारते मकरसङ्क्रान्तिदिने आबालवृद्धाः सर्वे जनाः पतङ्गक्रीडाभिः मोदन्ते ।

VOCABULARY

शिशिरः	winter	दीर्घ	long
षड्	six	उष्णता	heat
ऋतु (m.)	season	प्रभातकाल	morning time, dawn
संहारः, चक्रम्	group, cycle	वातावरणम्	atmosphere
सौन्दर्यम्	beauty	धूमिल	foggy
हिमपातः	snowfall	ह्रदः	lake
बहुल	abundant, plentiful	आस्तृत	covered
अवकाशः	space, sky	पाश्चात्यदेशः	western country
दृश्यम्	sight, scene	महत्त्वम्	importance
विपुल	large	निस्+विश् (=निर्विश्) (6 P.)	to enjoy, to celebrate
राशि (m.)	pile	अत्युत्साहः	great enthusiasm
व्यवहारः	business, work	सार्थक	fruitful, meaningful
दुष्कर	difficult	मकरसङ्क्रांतिदिनम्	day of Sun's moving to the tropic of Capricorn
अवसरः	time, occasion	आबालवृद्ध	from children to old men
गोलकः	ball	पतङ्गक्रीडा	kite-flying
शुष्क	dry		
पत्रहीन	leafless		
तुषारः	snow, frost		
आच्छादित	covered		
आकर्षक	attractive		
पाण्डुर	pale		
ह्रस्व	short		

७. वसन्तसेनायाः अनुरागः

[Vasantsenā, the rich and beautiful courtesan has fallen in love with the poor Cārudatta. She is sitting absent-mindedly with her maid, who wonders about her condition.]

वसन्तसेना—ततस्ततः ?

चेटी—किं ततस्ततः इति । न किञ्चित् मया भणितम् । अज्जुके, स्नेहेन पृच्छामि । किं भवती चिन्तयति ?

वसन्तसेना—त्वं किं तर्कयसि ?

चेटी—अज्जुका कमपि कामयते इति तर्कयामि ।

वसन्तसेना—सुष्ठु त्वया चिन्तितम् ।

चेटी—इच्छामि प्रष्टुम् । अस्ति कश्चिद् रमणीयः राजकुमारः ?

वसन्तसेना—रन्तुमिच्छामि न सेवितुम् ।

चेटी—किं नु विद्यारमणीयः कश्चिद् ब्राह्मणपुत्रः ?

वसन्तसेना—पूजनीयः खलु सः जनः ।

चेटी—किं नु कश्चिद् आगन्तुकः वणिक्पुत्रः ?

वसन्तसेना—मूढे, आशाभङ्गं का सहते ?

चेटी—तर्हि को सः ?

वसन्तसेना—हञ्जे, अस्ति सार्थवाहपुत्रः गुणवान् चारुदत्तो नाम ।
चेटी—हा धिक्, दरिद्रः खलु सः ।
वसन्तसेना—अत एव काम्यते । दरिद्रपुरुषसक्ता गणिका अवचनीया भवति ।
चेटी—अज्जुके, अपि मधुकराः मञ्जरीरहितं सहकारमाश्रयन्ते ?
वसन्तसेना—हञ्जे, अत एव ते मधुकराः इति ख्याताः ।

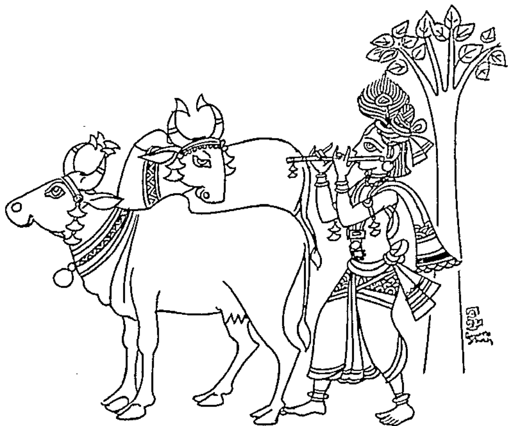
(चारुदत्ते द्वितीयेऽङ्के)

VOCABULARY

अज्जुका	mistress	दरिद्र	poor
सुष्ठु	well	सक्त	attached
पूजनीय	worthy of worship or honour, venerable	गणिका	courtesan
		अवचनीया	free from reproach
आगन्तुकः	visitor	मधुकरः	bee
मूढा	foolish girl	मञ्जरी	mango-plossom
वणिक्, सार्थवाहः	merchant	रहित	devoid of
आशाभङ्गः	frustration, disappointment	सहकारः	mango tree
		ख्यात	known
हञ्जा	a form of address for a maid		

८. श्रीकृष्णः

अयं कृष्णः । कृष्णस्य समग्रमेव स्वरूपं रसपूर्णमस्ति । कृष्णस्य वर्णः घनश्यामः वदनं च स्मितसुन्दरम् । सः गोपालकृष्णः इति प्रसिद्धः । तस्य बाल्यं गोकुल-वृन्दावनयोः व्रजभूमौ व्यतीतम् । अतः बालकृष्णः मस्तके मयूरपिच्छं, कण्ठे सितकुसुमानां मालां, करे मुरलीम्, अङ्गे च पीतमम्बरं धारयति । कृष्णः धेनूनां गोपीनां च नायकः । तस्य वेणुः तासां चित्तानि समाकर्षति । सर्वासु गोपीषु राधा कृष्णस्य प्रियतमा । यदा कृष्णः राधासहितः गोपगोपीनां मध्ये रासक्रीडां करोति, तदा सर्वे परममानन्दमनुभवन्ति ।

कृष्णः मथुरानगर्यामजायत । तस्य माता देवकी, पिता च वसुदेवः । जातमात्र एव सः वसुदेवेन गोकुलं नीतः । नन्दः यशोदा च तस्य पालकपितरौ । [illegible] बलरामः तस्य बन्धुः । बलरामेण सह सः आश्चर्यमयीः बालक्रीडाः आचरत्, असुराणां चोपद्रवमपानयत् । अनन्तरं श्रीकृष्णः राजपदमधारयत्, प्रजां सुष्ठु अपालयत्, पाण्डवानां च सखा सहायकश्चाभवत् । महाभारतयुद्धे तस्य प्रियवयस्यस्यार्जुनस्य सारथिपदमासीत्; अन्ते च

भगवद्गीतामुपादिशत् । वर्तमाने काले पाश्चात्यदेशेष्वपि श्रीकृष्णस्यापूर्वा भक्तिः प्रवर्तते । कृष्णः प्रचलितं धर्ममशोधयत्, भगवद्भक्तिं च प्रासारयत् । अतः एव जनाः तं भगवान् श्रीकृष्णः इति मन्यन्ते भजन्ते च ।

VOCABULARY

समग्र	entire	धेनु (f.)	cow
स्वरूपम्	form	गोपी	milkmaid
रसपूर्ण	full of interest or joy	रासक्रीडा	group dance
		आश्चर्यमयी	wondrous
घनः	rainy cloud	धवल	white
वदनम्	face	लीला	play
स्मितम्	smile	उपद्रवः	trouble
व्रजभूमि (f.)	pastoral land near Mathura	सखा, वयस्यः	friend
		सहायकः	helpmate, ally
व्यतीत	spent	सारथि (m.)	charioteer
मस्तकम्	head	अपूर्व	unprecedented
पिच्छम्	feather	प्रचलित	prevalent
कण्ठः	neck	शोधय (Caus. of शुध् 6 P.)	to purify
मुरली; वेणु (m.)	flute		
पीत	yellow	प्र+सृ (1 P.)	to spread
अम्बरम्	garment		

९. सुभाषितानि

भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती ।
तस्माद्धि काव्यं मधुरं, तस्मादपि सुभाषितम् ॥१॥

हस्तस्य भूषणं दानं, सत्यं कण्ठस्य भूषणम् ।
श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं, भूषणैः किं प्रयोजनम् ॥२॥

नरस्याभरणं रूपं, रूपस्याभरणं गुणः ।
गुणस्याभरणं ज्ञानं, ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥३॥

कन्या वरयते रूपं, माता वित्तं, पिता श्रुतम् ।
बान्धवाः कुलमिच्छन्ति, मिष्टान्नमितरे जनाः ॥४॥

* परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः
परोपकाराय वहन्ति नद्यः ।
परोपकाराय दुहन्ति गावः
परोपकाराय सतां विभूतयः ॥५॥

पुण्यस्य फलमिच्छन्ति, पुण्यं नेच्छन्ति मानवाः ।
फलं पापस्य नेच्छन्ति, पापं कुर्वन्ति नित्यशः ॥६॥

शशिना च निशा, निशया च शशी
शशिना निशया च विभाति नभः ।
पयसा कमलम् कमलेन पयः
पयसा कमलेन विभाति सरः ॥७॥

विद्या विवादाय, धनं मदाय,
शक्तिः परेषां परिपीडनाय ।
खलस्य, साधोर्विपरीतमेतद्,
ज्ञानाय, दानाय च रक्षणाय ॥८॥

येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मर्त्यलोके भुवि भारभूताः मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥९॥

* सुखार्थी च त्यजेत् विद्यां, विद्यार्थी च सुखं त्यजेत् ।
सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥१०॥

* यथा चित्तं तथा वाचा, यथा वाचा तथा क्रिया ।
चित्ते वाचि क्रियायां च महतामेकरूपता ॥११॥

भगवद्गीतामुपाविशत्। वर्तमाने काले पाश्चात्यदेशेष्वपि श्रीकृष्णस्यापूर्वा भक्तिः प्रवर्तते। कृष्णः प्रचलितं धर्ममशोधयत्, भगवद्भक्तिं च प्रासारयत्। अतः एव जनाः तं भगवान् श्रीकृष्णः इति मन्यन्ते भजन्ते च।

VOCABULARY

समग्र	entire	धेनु (f.)	cow
स्वरूपम्	form	गोपी	milkmaid
रसपूर्ण	full of interest or joy	रासक्रीडा	group dance
		आश्चर्यमयी	wondrous
घनः	rainy cloud	धवल	white
वदनम्	face	लीला	play
स्मितम्	smile	उपद्रवः	trouble
व्रजभूमि (f.)	pastoral land near Mathura	सखा, वयस्यः	friend
		सहायकः	helpmate, ally
व्यतीत	spent	सारथि (m.)	charioteer
मस्तकम्	head	अपूर्व	unprecedented
पिच्छम्	feather	प्रचलित	prevalent
कण्ठः	neck	शोधय (Caus. of शुध् 6 P.)	to purify
मुरली; वेणु (m.)	flute		
पीत	yellow	प्र+सृ (1 P.)	to spread
अम्बरम्	garment		

ॐ

९. सुभाषितानि

भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती ।
तस्माद्धि काव्यं मधुरं, तस्मादपि सुभाषितम् ॥१॥

हस्तस्य भूषणं दानं, सत्यं कण्ठस्य भूषणम् ।
श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं, भूषणैः किं प्रयोजनम् ॥२॥

नरस्याभरणं रूपं, रूपस्याभरणं गुणः ।
गुणस्याभरणं ज्ञानं, ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥३॥

कन्या वरयते रूपं, माता वित्तं, पिता श्रुतम् ।
बान्धवाः कुलमिच्छन्ति, मिष्टान्नमितरे जनाः ॥४॥

* परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः
परोपकाराय वहन्ति नद्यः ।
परोपकाराय दुहन्ति गावः
परोपकाराय सतां विभूतयः ॥५॥

पुण्यस्य फलमिच्छन्ति, पुण्यं नेच्छन्ति मानवाः ।
फलं पापस्य नेच्छन्ति, पापं कुर्वन्ति नित्यशः ॥६॥

शशिना च निशा, निशया च शशी
शशिना निशया च विभाति नभः ।
पयसा कमलम् कमलेन पयः
पयसा कमलेन विभाति सरः ॥७॥

विद्या विवादाय, धनं मदाय,
शक्तिः परेषां परिपीडनाय ।
खलस्य, साधोर्विपरीतमेतद्,
ज्ञानाय, दानाय च रक्षणाय ॥८॥

येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मर्त्यलोके भुवि भारभूताः मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥९॥

* सुखार्थी च त्यजेत् विद्यां, विद्यार्थी च सुखं त्यजेत् ।
सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥१०॥

* यथा चित्तं तथा वाचा, यथा वाचा तथा क्रिया ।
चित्ते वाचि क्रियायां च महतामेकरूपता ॥११॥

साहित्यसङ्गीतकलाविहीनः
साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः ।
तृणं न खादन्नपि जीवमानः
तद्भागधेयं परमं पशूनाम् ॥१२॥

क्षमा शस्त्रं करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति ।
अतृणे पतितो वह्निः स्वयमेवोपशाम्यति ॥१३॥

गौरवं प्राप्यते दानात् न तु वित्तस्य सञ्चयात् ।
स्थितिरुच्चैः पयोदानां, पयोधीनामधःस्थितिः ॥१४॥

उष्ट्राणां तु गृहे लग्नं, गर्दभाः शान्तिपाठकाः ।
परस्परं प्रशंसन्ति, अहो रूपम् अहो ध्वनिः ॥१५॥

अञ्जलिस्थानि पुष्पाणि वासयन्ति करद्वयम् ।
अहो सुमनसां प्रीतिः वामदक्षिणयोः समा ॥१६॥

आशा नाम मनुष्याणां काचिदाश्चर्यशृङ्खला ।
बद्धा यया प्रधावन्ति, मुक्तास्तिष्ठन्ति पंगुवत् ॥१७॥

उदये सविता रक्तो, रक्तश्चास्तमने तथा ।
सम्पत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥१८॥

भवन्ति नम्राः तरवः फलागमैः
नवाम्बुभिः भूरिविलम्बिनो घनाः ।
अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः
स्वभाव एवैषः परोपकारिणाम् ॥१९॥

गते शोको न कर्तव्यो, भविष्यं नैव चिन्तयेत् ।
वर्तमानेन कालेन प्रवर्तन्ते विचक्षणाः ॥२०॥

अपूर्वः कोऽपि कोशोऽयं सरस्वत्याः विराजते ।
व्ययतो वृद्धिमायाति क्षयमायाति सञ्चयात् ॥२१॥

* न त्वहं कामये राज्यं न स्वर्गं नापुनर्भवम् ।
कामये दुःखतप्तानां प्राणिनामार्तिनाशनम् ॥२२॥

काले वर्षतु पर्जन्यः
पृथिवी सस्यशालिनी ।
देशोऽयं क्षोभरहितः
निर्भयाः सन्तु सज्जनाः ॥२३॥

Learn by heart the Slokas marked by an asterisk.

VOCABULARY

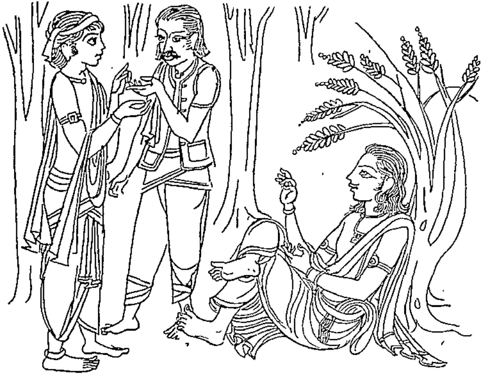
भाषा	language
मुख्य	main, chief
दिव्य	divine
सुभाषितम्	good saying
भूषणम्, आभरणम्	ornament
दानम्	charity
श्रोत्रम्	ear
प्रयोजनम्	purpose
क्षमा	forgiveness
कन्या	marriageable girl
वित्तम्	wealth
श्रुतम्	education, learning
मिष्टान्नम्	delicious dinner
इतर	other
परोपकारः	other's benefit
विभूति (f.)	excellence
पुण्यम्	good deed
पापम्	bad deed
नित्यशः	always
शशिन्	moon
नभस्	sky
पयस्	water
वि+भा	to shine
विवादः	dispute, quarrel
मदः	pride
परिपीडनम्	harassment, oppression
खलः, दुर्जनः	wicked man
विपरीत	reverse, opposite
मर्त्यलोकः	mortal world
मृगः	animal
सुखार्थी	seeker of happiness
विद्यार्थी	seeker of knowledge

वाचा	speech
क्रिया	action
एकरूपता	uniformity
साहित्यम्	literature
सङ्गीतम्	music
कला	art
विहीन	without
भागधेयम्	luck
विषाणम्	horn
स्वयमेव	of itself
उप+शम् (4 P.)	to calm down
गौरवम्	dignity
सञ्चयः	accumulation
स्थिति (f.)	position, status
पयोदः	rainy cloud
अधः	below, low
उष्ट्रः	camel
लग्नम्	marriage
शान्तिपाठकः	reciter of sacred chants
ध्वनि (m.)	sound, voice
अञ्जलि (m.)	folded hands
सुमनस्	(1) flower (2) men of good mind
वाम	left
दक्षिण	right
आशा	hope, desire
आश्चर्यशृङ्खला	wonderful chain
पङ्गुवत्	as if crippled
उदयः	rise
सवितृ (m.)	Sun
रक्त	red
अस्तमनम्	setting

नम्र	(1) *bent* (2) humble	कोशः	treasure
		व्ययः	spending
भूरि	much	क्षयः	depletion
विलम्बिन्	(1) bending (2) hanging low	अपुनर्भवः	absence of re-birth
उद्धत	insolent, impudent	आर्ति (f)	affliction
		पर्जन्यः	rain
समृद्धि (f.)	prosperity	सस्यशालिनी	full of crop
शोकः	grief	क्षोभः	agitation, trouble
भविष्यम्	future		
वर्तमान	present	निर्भय	devoid of fear
विचक्षणः	wise man		

१०. चेटविदूषकयोः

[Vasantasenā is on her way to meet Cārudatta, her lover. Ceṭa, her servant, is sent by her to inform Cārudatta about her arrival. What follows is a humorous dialogue between the Ceṭa and the Vidūṣaka, who is Cārudatta's companion.]

(चेटः लोष्टगुटिकाः क्षिपति ।)

विदूषकः—(अवलोक्य) अरे, कुतः त्वमागतः ?

चेटः—अरे, एषा सा ।

विदूषकः—कैषा सा ?

चेटः—एषा सा ।

विदूषकः—किमिदानीं दास्याः पुत्र, एषा सा सा इति सर्पशब्दं करोषि ?

चेटः—अरे त्वमपि किं का का इति काकशब्दं करोषि ?

विदूषकः—तत्कथय ।

चेटः—(स्वगतम्) भवतु । एवं भणामि । (प्रकाशम्) अरे, प्रश्नं ते पृच्छामि ।

विदूषकः—अहं ते मस्तके पादं निक्षिपामि ।

चेटः—कथय तावत् । कस्मिन् काले चूताः मुकुलिताः भवन्ति ?

११. शीघ्रबुद्धिः वानरः

अस्त्येकस्मिन् नदीतटे महान् सदाफलः जम्बूपादपः। तस्मिन् पादपे रक्तमुखो नाम वानरः नद्यां च करालमुखो नाम मकरः वसतः। एकदा मकरं तीरे दृष्ट्वा सः उदारः वानरः तस्य स्वागतं कृत्वा तस्मै मधुराणि जम्बूफलानि यच्छति। एवं प्रतिदिनं तौ वानरमकरौ सहैव जम्बूफलानि खादतः। तयोः मैत्री च सञ्जायते। मकरः गृहं गत्वा भक्षितशेषाणि जम्बूफलानि स्वपत्न्यै प्रयच्छति। अथैकदा मकरी तं वदति—"यः सदैव अमृततुल्यानि फलानि भक्षयति तस्य हृदयमपि अमृतमयं भवति। तद्यदि भार्यया ते प्रयोजनम्, तर्हि तस्य हृदयं मामानय। तेनाहमप्यमृता भवामि, त्वया सह चानेकभोगाननुभवामी"ति। सः प्रतिवदति—"प्रिये, मा मैवं वद। सः कपिः मम भ्रातेव। कथमहं तस्मै द्रुह्यामि। तस्मात् त्यज तव मिथ्याग्रहमि"ति। किन्तु मकरी तस्याः दुराग्रहं न त्यजति। मकरः सर्वथा निरुपायः खिन्नः च भवति। सः वानरसमीपमागत्य वदति—"भोः मित्र, अस्ति मम मनोहरं गृहं रमणीये तीरान्तरे। तव मित्रपत्नी त्वां सस्नेहं निमन्त्रयति। त्वयावश्यमागन्तव्यमि"ति। मर्कटः सानन्दं मकरस्य पृष्ठमारोहति। यदा सः कृतघ्नः मकरः अगाधे जलयागच्छति, तदा तस्य दुष्टाशयं वानराय कथयति। वानरः शीघ्रं वदति—"भद्र, यद्येवं तत्किं त्वया प्रथममेव नोक्तम्। अहम् सदैव मम हृदयं वृक्षस्य विवरे सुगुप्तं रक्षामि।

१२. मित्राणाम् अभिनन्दनम्

(पीटरः मेरी च प्रविशतः ।)

डेविडः—अहो पीटर, कुतस्त्वम् । तव दर्शनेनातीव प्रसन्नोऽस्मि । अपि कुशली त्वम् ?

पीटरः—अथ किम् ? कथं त्वमसि ?

डेविडः—अहमपि कुशलः । स्वागतं युवयोः ।

पीटरः—इयं मे प्रियसखी मेरीनाम्नी ।

मेरी—नमस्ते ।

डेविडः—नमस्ते मेरि ।

पीटरः—बहुभ्यः मासेभ्यः अनन्तरं आवां मिलावः । मेरि, डेविडः मम सहाध्यायी आसीत । सः कुशलः विद्यार्थ्यस्ति । विशेषज्ञानसम्पादनार्थं सः अत्रागतः ।

डेविडः—कथं तव अभ्यासः प्रवर्तते ?

पीटरः—सुष्ठ्वेव । अप्ययं विद्यालयः ते रोचते ? अत्र वातावरणं रमणीयं दृश्यते ।

डेविडः—सम्यक् उक्तं त्वया । अयं विद्यालयः नातिविशालः । अत्र छात्राः सर्वविषयेषु अध्यापकानां व्यक्तिशः मार्गदर्शनं लभन्ते । हन्त, न मया युवाभ्यां किञ्चिदप्युपहृतम् । मया विस्मृतमेव । क्षन्तव्योऽहम् । मम गृहे फलानि सन्ति । तान्यानयामि । (आनयति) खादतं खादतम् ।

मेरी—मधुरमेतद् फलम्। किमेतद्? न मया कदापि दृष्टम्।
डेविड—एतदाम्रफलम्, भारतस्य विशिष्ट फलम्।
मेरी—एव ननु?
डेविड—मेरि, कस्तेऽध्ययनविषय? कथं त्वमपि पीटर इव संस्कृतभाषाया वक्तुं समर्था?
मेरी—अहं समाजकार्य-शास्त्रस्य विद्यार्थिन्यस्मि। किन्तु मयापि संस्कृतं वर्षद्वय कुतूहलात् अधीतम्।
डेविड—एतत् श्रुत्वाहं हृष्ट। तव विषय अत्यतिशोभन।
पीटर—डेविड, पाश्चात्यतत्त्वज्ञानेन सह संस्कृतस्यापि विशेषाध्ययने किं त्व प्रवृत्तोऽसि?
डेविड—अथ किम्। संस्कृतभाषाया साहित्ये च विशेषेण मे रुचिर्वर्तते। अस्माकं पुस्तकालयेऽपि वर्तते समृद्ध सस्कृतग्रन्थाना संग्रह।
मेरी—तत्त्वज्ञानसंस्कृतभाषयो कथ सम्बन्ध?
डेविड—सस्कृतभाषाया वर्तते प्रभूत तत्त्वज्ञानम्। पाश्चात्यभारतीयतत्त्वज्ञानपरम्परयो तुलना कर्तव्यैव।
पीटर—बाढम्। का वेला वर्तते? आवयो अत्रागतयो बहु समय व्यतीत। अन्यस्मिन् काले अह तव पुस्तकान्यवलोकयामि। अधुनावाभ्या गन्तव्यमेव।
मेरी—डेविड, तवातिथ्येनानुगृहीतास्मि। भवतु, आवा गच्छाव।
डेविड—शुभ भवतु। गम्यता पुनर्दर्शनाय।

VOCABULARY

कुशली	well	अध्ययनविषय	field of study
प्रियसखी	dear friend	समाजकार्य-शास्त्रम्	science of social work
सहाध्यायी	classmate		
विशेष	special, advanced	कुतूहलम्	curiosity, interest
सम्पादनम्	acquisition	तत्त्वज्ञानम्	philosophy
प्र+वृत् (1 Ā)	to progress	रुचि	interest
अभ्यास	study	समृद्ध	rich
विशाल	large	सङ्ग्रह	collection
सम्यक्	right properly	सम्बन्ध	relation
व्यक्तिश	individual, personal	प्रभूत	abundant
मार्गदर्शनम्	guidance	परम्परा	tradition
उप+कृ (1 P)	to offer	तुलना	comparison
दातव्य	fit to be for given	बाढम्	O kay
		वेला	time
आम्रफलम्	mango fruit	आतिथ्यम्	hospitality
विशिष्ट	special	अनुगृहीत	favoured (Thank you)

१३. बाह्यदर्शनं वञ्चयति ।

कस्मिंश्चित् अधिष्ठाने कोऽपि कुम्भकारः प्रतिवसति स्म । तस्य गृहेऽनेके अर्धभग्नानां घटानां खर्पराः आसन् । एकदा सः मदिरापानेनोन्मत्तः इतस्ततः प्रस्खलन् खर्परस्य तीक्ष्णाग्रस्योपरि पतितः । तेन तस्य ललाटं पाटितं, तस्य शरीरं च रुधिरेणाप्लावितम् । अपथ्यान्नस्य च सेवनात् तस्य प्रहारः करालतां गतः, कथञ्चित् च विरोपितः । किन्तु तस्य ललाटदेशे स्पष्टः व्रणः सञ्जातः । अथ कदाचित् तस्मिन् देशे दुर्भिक्षम् आगतम् । तदा सः कुम्भकारः क्षुधापीडितः आत्मनः कुटुम्बेन सह देशान्तरं गत्वा कस्यापि नृपस्य सेवकोऽभवत् । सोऽपि राजा तस्य ललाटे तं प्रहारव्रणं दृष्ट्वाऽचिन्तयत्—"वीरः पुरुषः कश्चिदेष यतः तस्य ललाटपट्टे प्रहारः वर्तते" इति । अतः सः राजा तं कुम्भकारं सर्वेषां सेनापतीनां मध्ये विशेषप्रसादेन पश्यति स्म । तेऽपि योधाः तस्य अधिकादरेणेर्ष्यामावहन्, परन्तु राजभयान्न किञ्चित् अवदन् ।

अथ कालान्तरेण तस्य नृपते शत्रुणा सह युद्धमभवत् । तस्मिन् समये राजा त कुम्भकार निर्जने स्थाने आहूय पृच्छति स्म—"भो राजपुत्र, किं ते नाम, का च ते जाति, कस्मिन् सङ्ग्रामेऽयम् विशाल प्रहार तव ललाटे जात" इति । कुम्भकारोऽवदत्—"देव, नैष शस्त्रप्रहार । युधिष्ठिरनामा कुलालोऽह जात्या । मद्गेहेऽनेकानि कपालान्यासन् । कदाचित् मद्यवशात् अह खर्परोपरि पतितवान् । तस्य प्रहारस्य विकारेणेदृशो व्रणोऽजायते"ति । तत् श्रुत्वा स राजातीव लज्जित क्रुद्धश्च तमभणत्—"हे कलाल, वञ्चितोऽह समरप्रहाराभासेन ते भालचिह्नेन । तद् त्वमर्धचन्द्रग्रहणेनापसारमर्हसी"ति । कुम्भकारोऽवदत्—"मा मैवं करोतु । भवान् पश्यत्वेव मे रणे शौर्यमि' ति । राजा प्रतिभाषते—"भो त्व सर्वगुणसम्पन्नोऽसि । तथापि त्व मम राज्य त्यज, अथवा राजपुत्रा अवश्य तव वध कुर्वन्ति । यत, यस्मिन् कुले त्वमुत्पन्नो शत्रुस्तत्र न हन्यत" इति । कुलालोऽपि तदाकर्ण्य सत्वर पलायित. एव ।

VOCABULARY

बाह्य	external	क्षुधापीडित	hunger-stricken
वञ्चय (Caus of वञ्च् 1 P)	to deceive	वीर	brave
		योध	warrior
अधिष्ठानम्	place	अधिकादर	special, greater regard
कुम्भकार, कुलाल	potter		
अर्धभग्न	half-broken	ईर्ष्या	jealousy, envy
खर्पर, कपाल -म्	potsherd	निर्जन	lonely
मदिरा, मद्यम्	wine, liquor	आ+ह्वे (1 P)	to call
उन्मत्त	intoxicated	सङ्ग्राम, समर -म्	war
इत तत	here and there	जाति (f)	birth
प्रस्खलन्	stumbling	गेहम्	house
तीक्ष्ण	sharp	मद्यवश म्	influence of liquor
ललाटम्	forehead		
पाटित	split, torn	लज्जित	ashamed
रुधिरम्	blood	आभास	illusion, appearance
आप्लावित	smeared		
अपथ्य	unhealthy, unwholesome	भालचिह्नम्	sign (scar) on the forehead
सेवनम्	taking	अर्धचन्द्रग्रहणम्	catching of the neck
प्रहार	wound		
कथञ्चित्	somehow	अपसार	expulsion
विरोपित	healed	शौर्यम्	bravery
स्पष्ट	clear, outstanding	सम्पन्न	possessed of
व्रण	scar	वध	execution
दुर्भिक्षम्	famine	सत्वरम्	quickly, speedily

१४. विभोः विभूतयः

श्रीभगवानुवाच—

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥२२॥

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥२५॥

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥२७॥

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥२८॥

प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥३०॥

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनञ्जयः ।
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥३७॥

नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परन्तप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥४०॥

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसम्भवम् ॥४१॥

(भगवद्गीतायां दशमेऽध्याये)

विश्वरूपदर्शनम्

अर्जुन उवाच—

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः
सर्वे सहैवावनिपालसङ्घैः ।
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथाऽसौ
सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥२६॥

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति
दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।
केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु
संदृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥२७॥

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः
समुद्रमेवाभिमुखा विशन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीरा
विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥२८॥
यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा
विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
तथैव नाशाय विशन्ति लोका-
स्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥२९॥

(भगवद्गीतायां एकादशेऽध्याये)

VOCABULARY

ADHYĀYA X

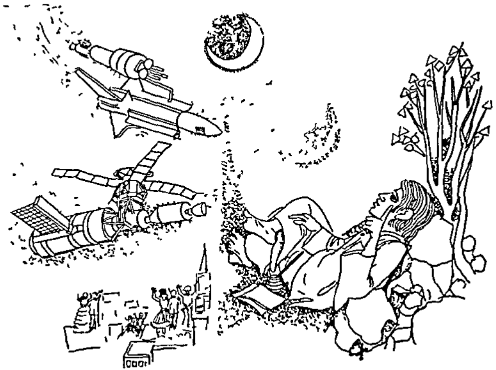
विभु (m.)	the All-pervading Lord	कामधुक्	wish-yielding celestial cow
विभूति (f.)	excellent manifestation	प्रजन	reproductive
भगवान्	Lord Kṛṣṇa	कन्दर्पः	Cupid
सामवेदः	one of the four Vedas	दैत्यः	demon
		कालः	Time
		कलयत्	reckoner
वासवः	Indra	मृगेन्द्रः	lord of animals, i.e. lion
इन्द्रियम्	sense-organ		
भूतम्	creature	पक्षिन्	bird
चेतना	sentience	वैनतेयः	Garuḍa (eagle)
महर्षि (m.)	great sage	वृष्णिन्	kṣatriya clan
गिर् (f.)	speech	धनञ्जयः	Arjuna
जपयज्ञः	sacrifice of chanting	उशनस्	Śukrācārya
		अन्तः	end
स्थावरः	immovable object	परन्तपः	oppressor of foes
विद्धि (√विद्)	know (me)	उद्देशतः	in essence
अमृतोद्भव	born of (the churning for) nectar	प्रोक्त	stated
		विस्तरः	extent
		सत्त्वम्	thing
गजेन्द्रः	lordly elephant	श्रीमत्	opulent, glorious
नराधिपः	lord of men	ऊर्जितम्	vigorous

अवगच्छ (√अव+गम्)	know
तेजोंऽशः	portion of splendour
सम्भवः	product

ADHYĀYA XI

अमी	those
धृतराष्ट्रः	blind king, father of the Kauravas
अवनिपाल	king, protector of earth
सङ्घ	multitude
सूतपुत्रः	Karṇa
अस्मदीय	ours
वक्त्रम्	mouth
त्वरमाण	hastening
दंष्ट्रा	jaw
भयानक	frightening
विलग्न	stuck
दशनान्तरम्	an interstice of teeth
सम्+दृश् (1 P)	to see
चूर्णित	crushed
उत्तमाङ्गम्	head
अम्बुवेगः	rapid stream
अभिमुख	facing
द्रु (1 P)	to flow
नरलोकवीर	hero in the world of men
प्रदीप्त	enkindled
ज्वलनम्	fire
पतङ्गः	moth
समृद्ध	accelerated

१५. चन्द्रयात्रा

चन्द्रः कवीनां प्रियः। संस्कृतसाहित्ये चन्द्रस्य विविधानि गुणवर्णनानि विद्यन्ते। सः धवलतायाः शीतलतायाः च निधिः, अतः तस्य सितांशुः, हिमांशुः, सुधाकरः इत्यादीन्यभिधानानि सन्ति। चन्द्रस्य श्वेतबिम्बे श्यामः अङ्कोऽस्ति, येन तस्य सौन्दर्यमधिकं शोभते। तस्मात् सः शशाङ्कः मृगाङ्कः इति संज्ञाभिः अपि परिचितः। कवयः तेषाम् सौन्दर्यदृष्ट्या चन्द्रं पश्यन्ति।

अर्वाचीने युगे ननु विज्ञानस्य महत्त्वमस्ति। वैज्ञानिकानां दृष्टौ चन्द्रः समस्तसूर्यमण्डलस्यैकः अंशः एव। सोऽन्यग्रहाणामपेक्षया पृथिव्याः नेदिष्ठः। तस्मात् तैः चन्द्रस्य प्रत्यक्षमन्वेषणं कृतम्। अनेकान्यवकाशयानानि अवकाशयात्रिकाः च चन्द्रभूमौ पदमकुर्वन्। चन्द्रस्य तले प्रचण्डाः गर्ताः सन्ति। अतः तस्मिन् दूरतः शशाकारं चिह्नं दृश्यते।

अधुना समर्थाः वैज्ञानिकाः लोहितवर्णे मङ्गलग्रहेऽपि निर्मनुष्यमवकाशयानमवतारयन्ति, तत्र जीवनं वर्तते वा न वर्तते इत्यन्वेष्टुं प्रयतन्ते। बुद्धिमतामवकाशवैज्ञानिकानां हि दृष्टिः अविरतमूर्ध्वगामिनी। तस्मात् तैः गुरुशुक्रादीनाम् ग्रहाणामपि निरीक्षणायाद्भुतान्यवकाशयन्त्राणि विसृष्टानि।

अणुविज्ञानमवकाशविज्ञानं च मानवजातेः बुद्धिमत्त्वस्य प्रकृष्टावाविष्कारौ। तावुभावपि मनुष्याणां हितमावहतः। किन्तु अणुविज्ञानात् अवकाशविज्ञानं वरम्; यतः अणुप्रस्फोटकैः सृष्टेः सम्भावितस्य विनाशस्य भयं सततं विद्यते। किन्तु अवकाशविज्ञानात् अपि कदाचित् अनर्थो भवति इत्यल्पः संभवः। अवकाशविज्ञानं तु मनुष्यं विशालतरं अवकाशं नयति, विशालतरां च दृष्टिं यच्छति।

VOCABULARY

अंशु (m.)	ray	अधुना	nowadays
बिम्बः-म्	orb	समर्थ	great
अङ्कः	mark	लोहित	red
संज्ञा	name	अविरतम्	ceaseless
परिचितः	familiar	ऊर्ध्वगामिनी	upward going
दृष्टि (f.)	perception	निरीक्षणम्	observation
अर्वाचीन	modern	अद्भुत	wonderful
विज्ञानम्	science	वि+सृज् (6 P.)	to release
समस्त	entire	अणुविज्ञानम्	atomic science
अंशः	portion	प्रकृष्ट	highest
ग्रहः	planet	आविष्कारः	manifestation
अपेक्षा	relation	प्रस्फोटकः	bomb
नेदिष्ठ	nearest	सम्भावित	created
प्रत्यक्ष	direct	सततम्	constant
अन्वेक्षणम्	exploration	अनर्थः	calamity, disaster
अवकाशयानम्	space craft	सम्+भू (1 P.)	to be possible
प्रचण्ड	terrible	विशालतर	larger
गर्तः	crater		

१६. प्रहेलिकाः

अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डितः ।
अमुखः स्पष्टवक्ता च यो जानाति स पण्डितः ॥१॥

कृष्णमुखी न मार्जारी द्विजिह्वा न च सर्पिणी ।
पञ्चभर्त्री न पाञ्चाली यो जानाति स पण्डितः ॥२॥

क सञ्जघान कृष्णः
का शीतलवाहिनी गङ्गा ।
के दारपोषणरता
कं बलवन्त न बाधते शीतम् ॥३॥

केशवं पतितं दृष्ट्वा पाण्डवाः हर्षनिर्भराः ।
रुदन्ति कौरवाः सर्वे हा केशव हा केशव ॥४॥

अहं च त्वं च राजेन्द्र लोकनाथावुभावपि ।
बहुव्रीहिरहं राजन्षष्ठीतत्पुरुषो भवान् ॥५॥

रामाभिषेके मदविह्वलायाः हस्ताच्च्युतो हेमघटस्तरुण्याः ।
सोपानमासाद्य करोति शब्दं ठठ ठठंठ ठठठ ठठठम् ॥६॥

VOCABULARY

प्रहेलिका	riddle	शव	corpse
अपद्	footless	हर्षनिर्भर	full of joy
दूरगामी	going far	लोक	*world, country*
स्पष्टवक्तृ	speaking clearly	नाथ	master, Lord
पञ्चभर्त्री	*having five* husbands	अभिषेक	coronation
		मदविह्वल	intoxicated
पाञ्चाली	Draupadi	च्युत	dropped
सञ्जघान	*killed*	हेमघट	*golden jar*
कम्बल	woolen rug	तरुणी	young maiden, woman
केदार	water-basin		
पोषणम्	support	सोपानम्	staircase
रुद्	to cry	आसाद्य	having encountered
क.	water		

GLOSSARY (शब्दकोशः)

Participles
Adverbs
Synonyms
Parts of the Human Body
Animals and Birds
Days
Months and Seasons
Zodiac
Colours
Sanskrit Poets and their Works
Vedas
Human Goals
Stages of Life

Participles

Roots	Past Passive Participle	Present Participle [Active]	Potential Passive Participle	Indeclinable Past Participle	Infinitive
अट्-(1 P)	अटित	अटत्	अटनीय, अटितव्य, आट्य	अटित्वा	अटितुम्
अर्च्-(1 P)	अर्चित	अर्चत्	अर्चनीय, अर्चितव्य, अर्च्य	अर्चित्वा	अर्चितुम्
अर्ह्-(1 P)	अर्हित	अर्हत्	अर्हणीय, अर्हितव्य, अर्ह्य	अर्हित्वा	अर्हितुम्
असु-(4 P)	अस्त	अस्यत्	असनीय, असितव्य, आस्य	असित्वा, अस्त्वा	असितुम्
ईक्ष्-(1 A)	ईक्षित	ईक्षमाण	ईक्षणीय, ईक्षितव्य, ईक्ष्य	ईक्षित्वा	ईक्षितुम्
कथ्-(10 U)	कथित	कथयत्/कथयमान	कथनीय, कथयितव्य, कथ्य	कथयित्वा	कथयितुम्
कम्प्-(1 A)	कम्पित	कम्पमान	कम्पनीय, कम्पितव्य, कम्प्य	कम्पित्वा	कम्पितुम्
कुप्-(4 P)	कुपित	कुप्यत्	कोपनीय, कोपितव्य, कुप्य	कुपित्वा, कोपित्वा	कोपितुम्
कृष्-(1 P)	कृष्ट	कर्षत्	कर्षणीय, कर्षितव्य, कृष्य	कृष्ट्वा	कर्ष्टुम्, क्रष्टुम्
कृष्-(6 U)	कृष्ट	कृषत्, कृषमाण	कर्षणीय, कर्षितव्य, कृष्य	कृष्ट्वा	कर्ष्टुम्, क्रष्टुम्
क्रीड्-(1 P)	क्रीडित	क्रीडत्	क्रीडनीय, क्रीडितव्य, क्रीड्य	क्रीडित्वा	क्रीडितुम्
क्रुध्-(4 P)	क्रुद्ध	क्रुध्यत्	क्रोधनीय, क्रोधितव्य, क्रोध्य	क्रुद्ध्वा	क्रोद्धुम्
क्षम्-(1 A)	क्षान्त	क्षममाण	क्षमनीय, क्षन्तव्य/क्षमितव्य, क्षम्य	क्षमित्वा, क्षान्त्वा	क्षमितुम्, क्षन्तुम्
क्षम्-(4 P)	क्षान्त	क्षाम्यत्	क्षमनीय, क्षन्तव्य/क्षमितव्य, क्षम्य	क्षमित्वा, क्षान्त्वा	क्षमितुम्, क्षन्तुम्
क्षल्-(10 U)	क्षालित	क्षालयत्, क्षालयमान	क्षालनीय, क्षालयितव्य, क्षाल्य	क्षालयित्वा	क्षालयित्वा
क्षिप्-(6 U)	क्षिप्त	क्षिपत्, क्षिपमाण	क्षेपणीय, क्षेप्तव्य, क्षेप्य	क्षिप्त्वा	क्षेप्तुम्
क्षुभ्-(4 P)	क्षुभित, क्षुब्ध	क्षुभ्यत्	क्षोभणीय, क्षोभितव्य, क्षोभ्य	क्षुभित्वा, क्षोभित्वा	क्षोभितुम्
खन्-(1 U)	खात	खनत्, खनमान	खननीय, खनितव्य, खन्य	खनित्वा, खात्वा	खनितुम्
गण्-(10 U)	गणित	गणयत्, गणयमान	गणनीय, गणयितव्य, गण्य	गणयित्वा	गणयितुम्
गम्-(1 P)	गत	गच्छत्	गमनीय, गन्तव्य, गम्य	गत्वा	गन्तुम्

Roots	Past Pass. P.	Pr. P.	Pot. Pass. P.	Ind. Past P.	Inf.
गल् (1. P)	गलित	गलत्	गलनीय, गलितव्य, गल्य	गलित्वा	गलितुम्
गै-(1. P)	गीत	गायत्	गानीय, गातव्य, गेय	गीत्वा	गातुम्
चर्-(1. P)	चरित	चरत्	चरणीय, चरितव्य, चर्य	चरित्वा	चरितुम्
चल्-(1. P)	चलित	चलत्	चलनीय, चलितव्य, चल्य	चलित्वा	चलितुम्
चिन्त् (10. U)	चिन्तित	चिन्तयत्, चिन्तयमान	चिन्तनीय, चिन्तयितव्य, चिन्त्य	चिन्तयित्वा	चिन्तयितुम्
चुर् (10. U)	चोरित	चोरयत्, चोरयमाण	चोरणीय, चोरयितव्य, चोर्य	चोरयित्वा	चोरयितुम्
जन्-(4. A)	जात	जायमान	जननीय, जनितव्य, जन्य	जनित्वा	जनितुम्
जल्प्-(1. P)	जल्पित	जल्पत्	जल्पनीय, जल्पितव्य, जल्प्य	जल्पित्वा	जल्पितुम्
जि-(1. P)	जित	जयत्	जयनीय, जेतव्य, जेय	जित्वा	जेतुम्
जीव्-(1. P)	जीवित	जीवत्	जीवनीय, जीवितव्य, जीव्य	जीवित्वा	जीवितुम्
डी-(1. A)	डयित	डयमान	डयनीय, डयितव्य, डेय	डयित्वा	डयितुम्
तड्-(10. U)	ताडित	ताडयत्, ताडयमान	ताडनीय, ताडयितव्य, ताड्य	ताडयित्वा	ताडयितुम्
तप्-(1. P)	तप्त (प्त)	तपत्	तपनीय, तप्तव्य, तप्य	तप्त्वा	तप्तुम्
तुष्-(4. P)	तुष्ट	तुष्यत्	तोषणीय, तोष्टव्य, तोष्य	तुष्ट्वा	तोष्टुम्
तॄ-(1. P)	तीर्ण	तरत्	तरणीय, तरितव्य/तरीतव्य, तार्य	तीर्त्वा	तरितुम्/तरीतुम्
त्यज्-(1. P)	त्यक्त	त्यजत्	त्यजनीय, त्यक्तव्य, त्याज्य	त्यक्त्वा	त्यक्तुम्
त्वर्-(1. A)	त्वरित, तूर्ण	त्वरमाण	त्वरणीय, त्वरितव्य, त्वार्य	त्वरित्वा	त्वरितुम्
दण्ड्-(10. U)	दण्डित	दण्डयत्, दण्डयमान	दण्डनीय, दण्डयितव्य, दण्ड्य	दण्डयित्वा	दण्डयितुम्
दह्-(1.)	दग्ध	दहत्	दहनीय, दग्धव्य, दाह्य	दग्ध्वा	दग्धुम्

Roots	Past Pass P.	Pr. P.	Pot. Pass. P.	Ind. Past P.	Inf.
दा-(1. P)	दत्त	यच्छत्	दानीय, दातव्य, देय	दत्वा	दातुम्
दृश्-(1. P)	दृष्ट	पश्यत्	दर्शनीय, द्रष्टव्य, दृश्य	दृष्ट्वा	द्रष्टुम्
धाव्-(1. P)	धावित	धावत्	धावनीय, धावितव्य, धाव्य	धावित्वा	धावितुम्
धृ-(1. U)	धृत	धरत्, धरमाण	धरणीय, धर्तव्य, धार्य	धृत्वा	धर्तुम्
धृ-(10. U)	धारित	धारयत्, धारयमाण	धारणीय, धारयितव्य, धार्य	धारयित्वा	धारयितुम्
नम्-(1. P)	नत	नमत्	नमनीय, नन्तव्य, नम्य	नत्वा	नन्तुम्
नश्-(4. P)	नष्ट	नश्यत्	नशनीय, नशितव्य/नष्टव्य, नाश्य	नशित्वा, नष्ट्वा	नशितुम्, नष्टुम्
निन्द्-(1. P)	निन्दित	निन्दत्	निन्दनीय, निन्दितव्य, निन्द्य	निन्दित्वा	निन्दितुम्
नी-(1. U)	नीत	नयत्, नयमान	नयनीय, नेतव्य, नेय	नीत्वा	नेतुम्
नृत्-(4. P)	नृत्त	नृत्यत्	नर्तनीय, नर्तितव्य, नृत्य	नर्तित्वा	नर्तितुम्
पच्-(1. U)	पक्व	पचत्, पचमान	पचनीय, पक्तव्य, पाच्य	पक्त्वा	पक्तुम्
पठ्-(1. P)	पठित	पठत्	पठनीय, पठितव्य, पाठ्य	पठित्वा	पठितुम्
पत्-(1. P)	पतित	पतत्	पतनीय, पतितव्य, पात्य	पतित्वा	पतितुम्
पा-(1. P)	पीत	पिबत्	पानीय, पातव्य, पेय	पीत्वा	पातुम्
पीड्-(10. U)	पीडित	पीडयत्, पीडयमान	पीडनीय, पीडयितव्य, पीड्य	पीडयित्वा	पीडयितुम्
पुष्-(4. P)	पुष्ट	पुष्यत्	पोषणीय, पो[illegible]	पु[illegible]वा	[illegible]
पूज्-(10. U)	पूजित	पूजयत्, पूजयमान	पूजनी[illegible]		
पूर्-(10. U	[illegible]रित	पूरय[illegible]			

Roots	Past Pass. P.	Pr. P.	Pot. Pass. P.	Ind. Past P.	Inf.
बुध्-(1. U)	बुधित	बोधत्, बोधमान	बोधनीय, बोधितव्य, बोध्य	बुधित्वा, बोधित्वा	बोधितुम्
भक्ष्-(10. U)	भक्षित	भक्षयत्, भक्षयमाण	भक्षणीय, भक्षयितव्य, भक्ष्य	भक्षयित्वा	भक्षयितुम्
भज्-(1. U)	भक्त	भजत्, भजमान	भजनीय, भक्तव्य, भाज्य, भाग्य	भक्त्वा	भक्तुम्
भाष्-(1. A)	भाषित	भाषमाण	भाषणीय, भाषितव्य, भाष्य	भाषित्वा	भाषितुम्
भिक्ष्-(1. A)	भिक्षित	भिक्षमाण	भिक्षणीय, भिक्षितव्य, भिक्ष्य	भिक्षित्वा	भिक्षितुम्
भू-(1. P)	भूत	भवत्	भवनीय, भवितव्य, भव्य	भूत्वा	भवितुम्
भूष्-(10. U)	भूषित	भूषयत्, भूषयमाण	भूषणीय, भूषयितव्य, भूष्य	भूषयित्वा	भूषयितुम्
भृ (1. U)	भृत	भरत्, भरमाण	भरणीय, भर्तव्य, भृत्य	भृत्वा	भर्तुम्
मद्-(4. P)	मत्त	माद्यत्	मदनीय, मदितव्य, माद्य	मदित्वा	मदितुम्
मन्-(4. A)	मत	मन्यमान	मननीय, मन्तव्य, मान्य	मत्वा, मनित्वा	मन्तुम्
मुच्-(6. U)	मुक्त	मुञ्चत्, मुञ्चमान	मोचनीय, मोक्तव्य, मोच्य	मुक्त्वा	मोक्तुम्
मुद्-(1. A)	मुदित, मोदित	मोदमान	मोदनीय, मोदितव्य, मोद्य	मुदित्वा, मोदित्वा	मोदितुम्
मृ-(6. A)	मृत	म्रियमाण	मरणीय, मर्तव्य, मार्य	मृत्वा	मर्तुम्
मृग्-(10. A)	मृगित	मृगयमाण	मृगयणीय, मृगयितव्य, मृग्य	मृगयित्वा	मृगयितुम्
यज्-(1. U)	इष्ट	यजत्, यजमान	यजनीय, यष्टव्य, याज्य	इष्ट्वा	यष्टुम्
यत्-(1. A)	यत्त	यतमान	यतनीय, यतितव्य, यत्य	यतित्वा	यतितुम्
याच्-(1. U)	याचित	याचत्, याचमान	याचनीय, याचितव्य, याच्य	याचित्वा	याचितुम्
युध्-(4. A)	युद्ध	युध्यमान	योधनीय, योद्धव्य, योध्य	युद्ध्वा	योद्धुम्

Roots	Past Pass P.	Pr. P.	Pot. Pass. P.	Ind. Past P.	Inf.
दा-(1. P)	दत्त	यच्छत्	दानीय, दातव्य, देय	दत्वा	दातुम
दृश्-(1. P)	दृष्ट	पश्यत्	दर्शनीय, द्रष्टव्य, दृश्य	दृष्ट्वा	द्रष्टुम
धाव्-(1. P)	धावित	धावत्	धावनीय, धावितव्य, धाव्य	धावित्वा	धावितुम
धृ-(1. U)	धृत	धरत्, धरमाण	धरणीय, धर्तव्य, धार्य	धृत्वा	धर्तुम्
धृ-(10. U)	धारित	धारयत्, धारयमाण	धारणीय, धारयितव्य, धार्य	धारयित्वा	धारयितुम
नम्-(1. P)	नत	नमत्	नमनीय, नन्तव्य, नम्य	नत्वा	नन्तुम्
नश्-(4. P)	नष्ट	नश्यत्	नशनीय, नशितव्य/नष्टव्य, नाश्य	नशित्वा, नष्ट्वा	नशितुम्, नष्टुम
निन्द्-(1. P)	निन्दित	निन्दत्	निन्दनीय, निन्दितव्य, निन्द्य	निन्दित्वा	निन्दितुम
नी-(1. U)	नीत	नयत्, नयमान	नयनीय, नेतव्य, नेय	नीत्वा	नेतुम्
नृत्-(4. P)	नृत्त	नृत्यत्	नर्तनीय, नर्तितव्य, नृत्य	नर्तित्वा	नर्तितुम
पच्-(1. U)	पक्व	पचत्, पचमान	पचनीय, पक्तव्य, पाच्य	पक्त्वा	पक्तुम्
पठ्-(1. P)	पठित	पठत्	पठनीय, पठितव्य, पाठ्य	पठित्वा	पठितुम
पत्-(1. P)	पतित	पतत्	पतनीय, पतितव्य, पात्य	पतित्वा	पतितुम
पा-(1. P)	पीत	पिबत्	पानीय, पातव्य, पेय	पीत्वा	पातुम
पीड्-(10. U)	पीडित	पीडयत्, पीडयमान	पीडनीय, पीडयितव्य, पीड्य	पीडयित्वा	पीडयितुम
पुष्-(4. P)	पुष्ट	पुष्यत्	पोषणीय, पोष्टव्य, पोष्य	पुष्ट्वा	पोष्टुम्
पूज्-(10. U)	पूजित	पूजयत्, पूजयमान	पूजनीय, पूजयितव्य, पूज्य	पूजयित्वा	पूजयितुम्
पूर्-(10. U)	पूरित	पूरयत्, पूरयमाण	पूरणीय, पूरयितव्य, पूर्य	पूरयित्वा	पूरयितुम्
प्रच्छ्-(6. P)	पृष्ट	पृच्छत्	प्रच्छनीय, प्रष्टव्य, प्रच्छ्य	पृष्ट्वा	प्रष्टुम्
फल्-(1. P)	फलित	फलत्	फलनीय, फलितव्य, फल्य	फलित्वा	फलितुम्

Roots	Past Pass. P.	Pr. P.	Pot. Pass. P.	Ind. Past P.	Inf.
बुध्-(1. U)	बुधित	बोधत्, बोधमान	बोधनीय, बोधितव्य, बोध्य	बुधित्वा, बोधित्वा	बोधितुम्
भक्ष्-(10. U)	भक्षित	भक्षयत्, भक्षयमाण	भक्षणीय, भक्षयितव्य, भक्ष्य	भक्षयित्वा	भक्षयितुम्
भज्-(1. U)	भक्त	भजत्, भजमान	भजनीय, भक्तव्य, भाज्य, भाग्य	भक्त्वा	भक्तुम्
भाष्-(1. A)	भाषित	भाषमाण	भाषणीय, भाषितव्य, भाष्य	भाषित्वा	भाषितुम्
भिक्ष्-(1. A)	भिक्षित	भिक्षमाण	भिक्षणीय, भिक्षितव्य, भिक्ष्य	भिक्षित्वा	भिक्षितुम्
भू-(1. P)	भूत	भवत्	भवनीय, भवितव्य, भव्य	भूत्वा	भवितुम्
भूष्-(10. U)	भूषित	भूषयत्, भूषयमाण	भूषणीय, भूषयितव्य, भूष्य	भूषयित्वा	भूषयितुम्
भृ (1. U)	भृत	भरत्, भरमाण	भरणीय, भर्तव्य, भृत्य	भृत्वा	भर्तुम्
मद्-(4. P)	मत्त	माद्यत्	मदनीय, मदितव्य, माद्य	मदित्वा	मदितुम्
मन्-(4. A)	मत	मन्यमान	मननीय, मन्तव्य, मान्य	मत्वा, मनित्वा	मन्तुम्
मुच्-(6. U)	मुक्त	मुञ्चत्, मुञ्चमान	मोचनीय, मोक्तव्य, मोच्य	मुक्त्वा	मोक्तुम्
मुद्-(1. A)	मुदित, मोदित	मोदमान	मोदनीय, मोदितव्य, मोद्य	मुदित्वा, मोदित्वा	मोदितुम्
मृ-(6. A)	मृत	म्रियमाण	मरणीय, मर्तव्य, मार्य	मृत्वा	मर्तुम्
मृग्-(10. A)	मृगित	मृगयमाण	मृगयणीय, मृगयितव्य, मृग्य	मृगयित्वा	मृगयितुम्
यज्-(1. U)	इष्ट	यजत्, यजमान	यजनीय, यष्टव्य, याज्य	इष्ट्वा	यष्टुम्
यत्-(1. A)	यत्त	यतमान	यतनीय, यतितव्य, यत्य	यतित्वा	यतितुम्
याच्-(1. U)	याचित	याचत्, याचमान	याचनीय, याचितव्य, याच्य	याचित्वा	याचितुम्
युध्-(4. A)	युद्ध	युध्यमान	योधनीय, योद्धव्य, योध्य	युद्ध्वा	योद्धुम्

Roots	Past Pass P	Pr. P.	Pot Pass P.	Ind. Past P.	Inf.
रक्ष्-(1 P)	रक्षित	रक्षत्	रक्षणीय, रक्षितव्य, रक्ष्य	रक्षित्वा	रक्षितुम्
रच्-(10 P)	रचित	रचयत्	रचनीय, रचयितव्य, रच्य	रचयित्वा	रचयितुम्
रभ्-(1 A)	रब्ध	रभमाण	रभणीय, रब्धव्य रभ्य	रब्ध्वा	रब्धुम्
रम्-(1. A)	रत	रममाण	रमणीय, रन्तव्य, रम्य	रत्वा,	रन्तुम्
रुच्-(1 A)	रुचित, रोचित	रोचमान	रोचनीय, रोचितव्य, रोच्य	रुचित्वा, रोचित्वा	रोचितुम्
रुह्-(1 P)	रूढ	रोहत्	रोहणीय, रोढव्य, रोह्य	रूढ्वा	रोढुम्
लङ्घ्-(1 A)	लङ्घित	लङ्घमान	लङ्घनीय, लङ्घितव्य, लङ्घ्य	लङ्घित्वा	लङ्घितुम्
लज्ज्-(6 A)	लज्जित	लज्जमान	लज्जनीय, लज्जितव्य, लज्ज्य	लज्जित्वा	लज्जितुम्
लभ्-(1 A)	लब्ध	लभमान	लभनीय, लब्धव्य, लभ्य	लब्ध्वा	लब्धुम्
लुभ्-(4 P)	लुब्ध	लुभ्यत्	लोभनीय, लोभितव्य, लोब्धव्य, लोभ्य	लोभित्वा,लुभित्वा लुब्ध्वा	लोभितुम्, लोब्धुम्
वद्-(1 P)	उदित	वदत्	वदनीय, वदितव्य, वाद्य	उदित्वा	वदितुम्
वन्द्-(1. A)	वन्दित	वन्दमान	वन्दनीय, वन्दितव्य, वन्द्य	वन्दित्वा	वन्दितुम्
वस्-(1. P)	उषित	वसत्	वसनीय, वस्तव्य, वास्य	उषित्वा	वस्तुम्
वह्-(1 U)	ऊढ	वहत्, वहमान	वहनीय, वोढव्य, वाह्य	ऊढ्वा	वोढुम्
वाञ्छ्-(1 P)	वाञ्छित	वाञ्छत्	वाञ्छनीय, वाञ्छितव्य, वाञ्छ्य	वाञ्छित्वा	वाञ्छितुम्
विद्-(4 A)	वित्त	विद्यमान	वेदनीय, वेत्तव्य, वेद्य	वित्वा	वेत्तुम्
विद्-(6 U)	विन्न, वित्त	विन्दत्, विन्दमान	वेदनीय, वेत्तव्य, वेदितव्य, वेद्य	विदित्वा, वेदित्वा	वेत्तुम् वेदितुम्
विश्-(6 P)	विष्ट	विशत्	वेशनीय, वेष्टव्य, वेश्य	विष्ट्वा	वेष्टुम्
वृत्-(1. A)	वृत्त	वर्तमान	वर्तनीय, वर्तितव्य, वृत्य	वर्तित्वा, वृत्त्वा	वर्तितुम्
वृध्-(1. A)	वृद्ध	वर्धमान	वर्धनीय, वर्धितव्य, वृध्य	वर्धित्वा, वृद्ध्वा	वर्धितुम्
व्रज् (1 P)	व्रजित	व्रजत्	व्रजनीय, व्रजितव्य, व्रज्य	व्रजित्वा	व्रजितुम्

Roots	Past Pass. P.	Pr. P.	Pot. Pass. P.	Ind. Past P.	Inf.
शंस्-(1. P)	शस्त	शंसत्	शंसनीय, शंसितव्य, शस्य/शंस्य	शंसित्वा, शस्त्वा	शंसितुम्
शम्-(4. P)	शान्त	शाम्यत्	शमनीय, शमितव्य, शम्य	शान्त्वा, शमित्वा	शमितुम्
शिक्ष्-(1. A)	शिक्षित	शिक्षमाण	शिक्षणीय, शिक्षितव्य, शिक्ष्य	शिक्षित्वा	शिक्षितुम्
शुभ्-(1. A)	शुभित, शोभित	शोभमान	शोभनीय, शोभितव्य, शोभ्य	शुभित्वा, शोभित्वा	शोभितुम्
शुष्-(4. P)	शुष्क	शुष्यत्	शोषणीय, शोष्टव्य, शोष्य	शुष्ट्वा	शोष्टुम्
श्रम्-(4. P)	श्रान्त	श्राम्यत्	श्रमणीय, श्रमितव्य, श्रम्य	श्रमित्वा, श्रान्त्वा	श्रमितुम्
श्लाघ्-(1. A)	श्लाघित	श्लाघमान	श्लाघनीय, श्लाघितव्य, श्लाघ्य	श्लाघित्वा	श्लाघितुम्
सह्-(1. A)	सोढ	सहमान	सहनीय, सहितव्य/सोढव्य, सह्य	सहित्वा, सोढ्वा	सहितुम्, सोढुम्
सिच्-(6. U)	सिक्त	सिञ्चत्, सिञ्चमान	सेचनीय, सेक्तव्य, सेच्य	सिक्त्वा	सेक्तुम्
सृ-(1. P)	सृत	सरत्	सरणीय, सर्तव्य, सार्य	सृत्वा	सर्तुम्
सृज्-(6. P)	सृष्ट	सृजत्	सर्जनीय, स्रष्टव्य, सृज्य/सर्ग्य	सृष्ट्वा	स्रष्टुम्
सेव्-(1. A)	सेवित	सेवमान	सेवनीय, सेवितव्य, सेव्य	सेवित्वा	सेवितुम्
स्था-(1. P)	स्थित	तिष्ठत्	स्थानीय, स्थातव्य, स्थेय	स्थित्वा	स्थातुम्
स्पृश्-(6. P)	स्पृष्ट	स्पृशत्	स्पर्शनीय, स्प्रष्टव्य/स्पर्ष्टव्य, स्पृश्य	स्पृष्ट्वा	स्प्रष्टुम्, स्पर्ष्टुम्
स्पृह्-(10. U)	स्पृहित	स्पृहयत्, स्पृहयमाण	स्पृहणीय, स्पृहयितव्य, स्पृह्य	स्पृहयित्वा	स्पृहयितुम्
स्फुर्-(6. P)	स्फुरित	स्फुरत्	स्फुरणीय, स्फुरितव्य, स्फोर्य	स्फुरित्वा	स्फुरितुम्
स्मि-(1. A)	स्मित	स्मयमान	स्मयनीय, स्मेतव्य, स्मेय	स्मित्वा	स्मेतुम्
स्मृ-(1. P)	स्मृत	स्मरत्	स्मरणीय, स्मर्तव्य, स्मार्य	स्मृत्वा	स्मर्तुम्
स्वाद्-(1. A)	स्वादित	स्वादमान	स्वादनीय, स्वादितव्य, स्वाद्य	स्वादित्वा	स्वादितुम्
हस्-(1. P)	हसित	हसत्	हसनीय, हसितव्य, हास्य	हसित्वा	हसितुम्
हृ-(1. U)	हृत	हरत्, हरमाण	हरणीय, हर्तव्य, हार्य	हृत्वा	हर्तुम्

Sanskrit	Meaning
सकाशम्, समीपम्, समक्षम्, समया, निकषा, अन्तिकम्	near, in front of
पुरः, पुरतः, पुरस्तात्	before, in front of
अग्रतः, अग्रे	before, in front of
अभितः	near, in the vicinity of
परितः, समन्ततः, सर्वतः	around, on all sides
दूरम्	far away
दूरतः	from afar
अधः, अधस्तात्	below, down
उपरि	above, upon
परतः, परस्तात्, परम्	beyond, further than, higher than
अन्तर्	in, into, inside
बहिः	outside
अन्तरा	in the middle, between
अन्तरे	in the midst
समम्, सह, साकम्, सार्धम्	with, together with
विना	without
अन्तरेण	without
ऋते	except. without
कृते	for the sake of
उच्चैः	aloft, loudly
नीचैः	low
शनैः	slowly
तूष्णीम्	silently
भृशम्, अति, अतीव	very much, exceedingly
ईषत्	little
अलम्, कृतम्	enough of
प्रायः, प्रायशः	mostly, generally
सुष्ठु	well, in a good manner
वृथा	in vain
स्थाने	rightly, justly, truly
स्वयम्	oneself
कामम्	at will, granted that
धिक्	fie upon
हि, खलु, ननु, नूनम्	indeed

Synonyms (पर्यायाः) of Common Words

Water	= जलम्, सलिलम्, वारि, उदकम्, तोयम्, नीरम्, पानीयम्, अम्भस् (n.), अम्बु (n), पयस् (n), अप् (feminine plural–अपः, आपः).
River	= नदी, सरित्, वाहिनी, पयस्विनी, निर्झरिणी, स्रोतस्विनी.
Sea, Ocean	= सागरः, समुद्रः, जलधिः, तोयनिधिः, सिन्धुः, अर्णवः, अब्धिः, सरित्पतिः, उदधिः.
Cloud	= मेघः, घनः, जलदः, पयोधरः, जीमूतः, वलाहकः, अभ्रम्.
Mountain	= पर्वतः, गिरिः, अद्रिः, नगः, महीधरः.
Earth	= पृथ्वी, पृथिवी, क्षिति, मही, धरणी, धरित्री
Sky	= आकाशम्, अम्बरम्, अभ्रम्, गगनम्, खम्, नभस्, व्योमन्.
Sun	= सूर्यः, भानुः, रविः, सवितृ, अर्कः, आदित्यः, भास्करः, सहस्रांशुः, घर्मांशुः, दिवाकरः.
Moon	= चन्द्र , हिमांशुः, सितांशुः, शशिन्, शशाङ्कः, मृगाङ्कः, जैवातृकः.
Tree	= वृक्षः, तरुः, पादपः, द्रुमः, शाखिन्
Bird	= खगः, द्विजः, विहगः, पक्षिन् पतत्रिन्, विहङ्गमः.
Lotus	= कमलम्, पुण्डरीकम्, अब्जम्, पद्मम्, उत्पलम्, सरोजम्, अरविन्दम्, राजीवम्, नलिनम्
Beautiful	= सुन्दर, चारु, कान्त, रमणीय, रम्य, रुचिर, शोभन, सुभग, सुरूप, सुषम, दर्शनीय, मनोज्ञ, मनोहर, हृद्य.
Man	= जनः, मनुष्यः, मानवः, मर्त्यः, द्विपदः, मानुषः, नरः, पुरुषः.
Woman	= नारी, स्त्री, वनिता, अबला, महिला, अङ्गना, योषित्.
Learned Man	= पण्डितः, बुध , सूरिन्, प्राज्ञ , धीमत्, विचक्षणः, मनीषिन्, विद्वस्.
God	= देवः, सुरः, अमरः, गीर्वाणः, त्रिदशः, देवता, दिवौकस्, दानवारिः, विबुधः, निर्जरः, निलिम्पः.

Parts of the Body

शीर्षम्	head	स्कन्धः	shoulder
केशाः	hair	हृदयम्	heart
ललाटम्, भालम्	forehead	वक्षस्	chest
नेत्रम्	eye	उदरम्	belly
कर्णः	ear	बाहुः, भुजः	arm
नासिका	nose	हस्तः, करः	hand
कपोलः	cheek	करतलम्	palm
दन्तः	tooth	अङ्गुलिः	finger
ओष्ठः	lip (upper)	अङ्गुष्ठः	thumb
अधरः	lip (lower)	जानुः	knee
कण्ठः	throat	पादः	leg
ग्रीवा	neck	चरणः–म्	foot
चिबुकम्	chin	नखः–म्	nail

Animals (पशवः)

धेनुः	cow	गर्दभः	donkey
अश्वः	horse	ऋक्षः	bear
गजः	elephant	वानरः	monkey
व्याघ्रः	tiger	मृगः	deer
सिंहः	lion	वराहः	boar
कुक्कुरः	dog	शशः	rabbit
मार्जारः	cat	नकुलः	mongoose
महिषः	buffalo	सर्पः	serpent
वृषभः	bull	मकरः, नक्रः	crocodile
वृकः	wolf	मण्डूकः	frog
अजः	goat	मत्स्यः	fish
मेषः	sheep	पिपीलिका	ant
उष्ट्रः	camel	कूर्मः	tortoise
शृगालः	jackal		

Birds (खगाः)

चटका	sparrow	बकः, सारसः	crane, stork
काकः	crow	मयूरः	peacock
शुकः	parrot	हंसः	goose, swan
कपोतः	pigeon	कुक्कुटः	cock
उलूकः	owl	कोकिलः	cuckoo
गरुडः	eagle	भ्रमरः	bee

Days (वाराः वासराः)

सोमवार	Monday	शुक्रवार	Friday
मङ्गलवार	Tuesday	शनिवार	Saturday
बुधवार	Wednesday	रविवार	Sunday
गुरुवार	Thursday		

Months (मासाः) and Seasons (ऋतवः)

कार्त्तिक	हेमन्त	November	वैशाख	ग्रीष्म	May
मार्गशीर्ष	Early Winter	December	ज्येष्ठ	Summer	June
पौष	शिशिर	January	आषाढ	वर्षा	July
माघ	Winter	February	श्रावण	Monsoon	August
फाल्गुन	वसन्त	March	भाद्रपद	शरद्	September
चैत्र	Spring	April	आश्विन	Autumn, Fall	October

Zodiac (राशिचक्रम्)

Aries	मेष(Mesa)
Taurus	वृषभ(Vrsabha)
Gemini	मिथुन(Mithuna)
Cancer	कर्क(Karka)
Leo	सिंह(Simha)
Virgo	कन्या(Kanya)
Libra	तुला(Tulā)
Scorpio	वृश्चिक(Vrscika)
Sagittarius	धनुस्(Dhanus)
Capricorn	मकर(Makara)
Aquarius	कुम्भ(Kumbha)
Pisces	मीन(Mina)

Colours (वर्णाः)

श्वेत	White	पीत	Yellow
श्याम	Black	पाटल	Pink
नील	Blue	कपिश	Brown
रक्त	Red	नीललोहित	Violet
हरित	Green		

Outstanding Sanskrit Poets and their Important Works

Poet	Works	Forms
व्यासः	महाभारतम्	(महाकाव्यम्, Great Epic)
वाल्मीकिः	रामायणम्	(महाकाव्यम्, Great Epic)
भासः	स्वप्नवासवदत्तम्	(नाट्यम् Play)
	प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्	(नाट्यम्)
अश्वघोषः	बुद्धचरितम्	(महाकाव्यम्, Epic)
कालिदासः	मेघदूतम्	(काव्यम्, Poem)
	कुमारसम्भवम्	(महाकाव्यम्)
	रघुवंशम्	(महाकाव्यम्)
	अभिज्ञानशाकुन्तलम्	(नाट्यम्)
शूद्रकः	मृच्छकटिकम्	(नाट्यम्)
दण्डिन्	दशकुमारचरितम्	(गद्यम्, Prose Composition)
बाणः	कादम्बरी, हर्षचरितम्	(गद्यम्)
हर्षः	नागानन्दम्	(नाट्यम्)
सुबन्धु	वासवदत्ता	(गद्यम्)
विशाखदत्त	मुद्राराक्षसम्	(नाट्यम्)
भर्तृहरिः	शतकत्रयम्	(काव्यम्)
भारविः	किरातार्जुनीयम्	(महाकाव्यम्)
माघः	शिशुपालवधम्	(महाकाव्यम्)
भवभूतिः	उत्तररामचरितम्	(नाट्यम्)
श्रीहर्षः	नैषधीयम्	(महाकाव्यम्)
जयदेवः	गीतगोविन्दम्	(काव्यम्)
जगन्नाथः	गङ्गालहरी	(काव्यम्)
	भामिनीविलासः	

Vedas (वेदाः)

ऋग्वेदः	(Ṛg–Vedaḥ)
यजुर्वेदः	(Yajur–Vedaḥ)
सामवेदः	(Sāma–Vedaḥ)
अथर्ववेदः	(Atharva–Vedaḥ)

Human Goals (पुरुषार्थाः)

धर्मः	Moral and Religious Duty
अर्थः	Wealth
कामः	Pleasure
मोक्षः	Final Liberation

Stages of Human Life (आश्रमाः)

ब्रह्मचर्य-आश्रमः	Life of a Student
गृहस्थ-आश्रमः	Life of a House-holder
वानप्रस्थ-आश्रमः	Life of a Hermit
संन्यस्त-आश्रमः	Life of a Mendicant

